ముట్టి వెంకటసుబ్బశాస్త్రిగారు
నా పుస్తకము —
16-8-44 దినమునుండి
లా ఖీ సంతానదము ఉలూనది



సత్య హరిశ్చంద్రీయము

(ఆఱంకముల నాటకము.)



శ్రీ బుద్ధిమతీవిలాసము, సాత్రాజితీయము, ఉత్తరరాఘవీయము

మున్నగు నాటకముల గ్రంథకర్తయగు,

బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతకవిగారిచే

రచియింపఁబడియె.

ఎనిమిదవ కూర్పు, 1000 ప్రతులు.

కుప్పా శివరామబైరాగిశాస్త్రిగారిచే

ప్రకటింపఁబడియె.

 1939. [వెల. 1—0—0.

తెనాలి

లక్ష్మీప్రెస్ నందు

ముద్రింపఁబడియె.

ఈ నాటకమున వచ్చు పాత్రములు

—…—

పురుషులు.

దేవేంద్రుఁడు
వసిష్ఠుఁడు
విశ్వామిత్రుఁడు
నారదుఁడు
బృహస్పతి
అగస్త్యుఁడు
గౌతముఁడు
హరిశ్చంద్రుఁడు
సత్యకీర్తి
నక్షత్రకుఁడు
సూతుఁడు

లోహితాస్యుఁడు
పింగళకుఁడు } పౌరులు
రోహణకుఁడు }
రైభ్యుఁడు
భేతాళుఁడు
కాలకౌశికుఁడు
కేశవుఁడు
జనార్దనుఁడు
వీరబాహుఁడు
పరమేశ్వరుఁడు

సూత్రధారుఁడు, కంచుకి, వందిమాగధులు, భటులు, మఱియుఁ గొందఱు వత్తురు.

స్త్రీలు.

చంద్రమతి
మాతంగకన్యలు

కాలకంటకి
పార్వతి

హెచ్చరిక

—(౦)—

బ్రహ్మశ్రీ బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంత కవిగారిచే రచియింపఁబడి యున్న సత్యహరిశ్చంద్రీయమను నాటకముయొక్క కాపీరైటునగైరా సర్వహక్కులున్నూ యిపుడు లీగలుగా నాకు చెందియున్నవి. గాన సదరు నాటకమును, అంతగాకాని, కొంతగాకాని భాగములుతీసి ముద్రించుకొన్నను, తర్జుమాచేసి ముద్రించినను, ఏ నాటకసమాజము వారైనను నాలిఖితపూర్వకమయిన అనుజ్ఞ లేనిది ప్రదర్శించినను, లేక టాకీప్రదర్శనమునకిచ్చినను, గ్రామఫోను రికార్డులిచ్చిననూ, అట్టి వారందరిపైన లా ప్రకారము చర్య జరిగించబడునని యింకు మూలముగా తెలియపరచట మయినది.

ఇట్లు,

అనంత వరము. కప్పా శివరామ బైరాగి శాస్త్రి.

శ్రీరస్తు

సత్యహరిశ్చంద్రీయము

—(౦)—

ప్రథమాంకము

—(౦)—

నాంది

మ. ననవిల్తుండు చలంబునన్ బయిఁబయి ♦ న్మాంతంగకన్యాదిలో
కనసమ్మోహన బాణమేసినను న ♦ క్షుల్లేశుఁ డామీఁదఁ జి
క్కని రేయెండల గుప్పుచున్నను, దదే ♦ క ధ్యానవిన్యస్త చిం
తన మైమాఱని రాజశేఖరు తపో ♦ నైశ్చల్య మేలున్ మమున్.

గీ. భువనకారణ మీశ్వరు ♦ మూర్తి యేది
ఆస్తికనిరూఢి కెయ్యది ♦ యాదిమూల
మఖిల ధర్మంబులకు నేది ♦ యాటపట్టు
అట్టి సత్యంబె యందఱ ♦ నాశ్రయించు.

[నాంద్యంతమున]

సూత్రధారుఁడు—అహో! యేమి నాపుణ్యము! నిరంకశనాటకాలంకార సాహితీ రనసపోషిసుజ్జనసముజ్ఝిత మనఃకలంకులగు నీపరిషజ్జను లేకలంకులఁ జూచినఁ దామమై నాటకభవన మలంకరించిరి. ఇంకను మారిషుఁడు ప్రవేశింపకున్నాఁడేమి!

మారి—[ప్రవేశించి] బావా! వచ్చితి [నలుదిక్కులఁ బరికించి] అయ్యా, నేఁడేదియో నాటకప్రయత్నమువలె నున్నది. రంగమంతయు యథావిధిగా నలంకరింపఁబడినది. అదియుంగాక,

చ. అలుకలుదిద్దువారు, జడ ♦ యల్లికలన్ విరజాదు లుంచువా
రలు, వదనమ్ములన్ గరగ ♦ రన్ జికిలీ యొనరించువారు; మైఁ

గలప మలందువార, లవి ♦ గా వివియుంచును మార్చిమార్చి భూ
షల నిశ్చయాత్ముసై, గుజగు ♦ జ్జా జనుచుండిరి సర్వసాంఘికుల్.

సూత్ర—ఏమోయీ! నేఁ డుదయంబునఁ జేసిన ప్రకటనము నీవెఱుంగవా యేమి?

మారి—ఏమని యాప్రకటనము?

సూత్ర—ఏమనియా? "ఆంధ్రదేశమునఁ జాలకాలము పేరు ప్రఖ్యాతిగాంచిన గుంటూరు హిందూ నాటక సమాజముచే మొన్న మొన్నటివఱకు పెక్కుసారులు ప్రయోగింపఁబడి నేఁడు సర్వజనాదరణీయమై యత్యంత నీతిదాయకమై యొప్పుచున్న సత్యహరిశ్చంద్రీయ నాటకమిచ్చట నీరాత్రి ప్రదర్శింపఁబడును" అని.

మారి—ఇది మన లక్ష్మీకాంతకవి రచించినదే కద.

సూత్ర—అవును.

మ. సరవిన్ బుద్ధిమతీవిలాసము, హరి ♦ శ్చంద్రీయముం, శ్రీమదు
త్తరరామాహ్వయనాటకంబు, నలస ♦ త్రాజిత్సుతోద్వాహముం
స్థిరపుణ్యప్రదముల్, రచించె నతఁడే ♦ సత్ప్రబంధోరు వై
ఖరిఁ గేల్మోడ్చి పురాతనాధునిక రం ♦ గత్సత్కవిశ్రేణికిన్.

(నేపథ్యమున)

మ. క్రతువుల్పెక్కొనర్చినన్, నిరతముం ♦ గంగాది పుణ్యాపగా
తతులన్ మున్గిన, గోశతంబులను స ♦ ద్ధాత్రీసురశ్రేణిక
ర్పితముల్ చేసినఁ, జెందవచ్చునె? బలా ♦ రీ! నిత్యసత్యవ్రత
స్థితుఁడార్జించు సుపుణ్యకీర్తులను గొం ♦ చెంబేని నెవ్వానికిన్.

సూత్ర—(ఆకర్ణించి) అతఁడె నీతోడియల్లుండు వసిష్ఠుండై వర్తించుచున్నాఁడు. మన మింక సముచిత సంవిధానంబున వర్తింతము. (నిష్క్రమింతురు.)

ఇది ప్రస్తావన.

[రంగము—సురసభ.]

(పిమ్మట వసిష్ఠ విశ్వామిత్ర నారదాది ఋషులతోడను బృహస్పతితోడను దేవేంద్రుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.)

వసి—మ. క్రతువుల్వేక్కులొనర్చినన్ (అను పూర్వోక్తపద్యము పఠించుచున్నాఁడు)

దేవేం—మునిజనగరిష్ఠా! వసిష్ఠా! సత్యవ్రతమును గుఱించి చక్కఁగా వక్కాణించితిరి.

వసి—దేవేంద్రా! వేపల్కులేల? సత్యంబు పరబ్రహ్మస్వరూపంబుగాన నద్దాన సకల ధర్మంబులు సకల సత్కర్మంబులు నెలయుచుండు. అద్దాని ప్రభావంబుననే పరమేశ్వరుండు జంగమస్థావరవిశిష్టంబైన భువనంబుల సృష్టింపను బెంపను హరియింపను సమర్థుండయ్యె. వెండియు వికల్పశూన్యంబైన యమ్మహామహుని సంకల్పం బయ్యదియే కాన;

శా. సత్యంబే సకలార్థసాధక మగున్, ♦ సత్యస్థిరుం డొందు నౌ
న్నత్యం బెల్లెడలందు, సత్యమున క ♦ న్నన్ మిన్నయౌ ధర్మముల్
స్తుత్యంబుల్ మఱి లేవు, సత్యమె ఫలిం ♦ చున్ నాఁటికిన్ నేఁటికిన్
సత్యాలాపి యొకండె నిత్యుఁడు, ప్రపం ♦ చస్థాయి సత్యంబగున్.

కావున సర్వథా సత్యనిష్ఠ యనుష్ఠేయంబు; సత్యవ్రతం బాదరణీయంబు. ఎట్టి కష్టకాలంబునందైన సత్యంబు విడువకుండిన నయ్యదియే కడ కతని నుద్ధరించును.

బృహ—బాగు! వసిష్ఠా! బాగు.

అగస్త్యుఁడు—వసిష్ఠా! ధర్మపథన్యాసంబైన నీయుపన్యాసంబు సమంజసముగా నున్నది.

నార—మైత్రావరుణీ! అతిమాత్రంబైన నీవాఙ్మాధుర్యము శ్లాఘాపాత్రముగా నున్నది.

గౌతముఁడు-బ్రహ్మర్షిసత్తమా! బ్రహ్మణ్యుండవైన నీవు వచించినదంతయు యథార్థము.

విశ్వా—(స్వగతము) ఛీ! స్వర్గమునకు వచ్చినను నొడియేతులు దప్పలేదన్నట్లిక్కడను నాకు వసిష్ఠుఁడే దాపరమయ్యెను. ఈతండు నోరు మెదలించిన మాత్రంబున నీజన్నిగట్టుఁ దపసులెల్ల బట్టులచందంబున శ్లాఘించుచుందురు. నాహృదయమున కిప్పుడు చిచ్చు ముట్టించినట్లున్నది. ఏదో యొక కారణము కల్పించుకొని చీలి పోరాటము వెట్టికొని యాతని నేఁ డేభంగియైన శృంగభంగము చేయక మానను.

నార—(స్వగతము) వసిష్ఠ విశ్వామిత్రు లిరువు రొక్కచోఁ గూడియుండుటచే నీసభ నాకిప్పుడు కన్నులపండువుగా నున్నది. ఇక్కడ నిప్పుడు చక్కని కలహము

లభింపవచ్చును. విశ్వామిత్రునికిఁ గొంచెము పురిపెట్టిచూచెదను. [ప్రకాశముగా]
విశ్వామిత్రా! ఈవసిష్ఠునియుపన్యాసంబు నీకేమియు రుచించినది కాదా యేమి? మాటాడక కూరకుంటివి.

విశ్వా — (అవహాస్యముగా) నిరర్థకమైన యాతని యుపన్యాసంబునకు మీరందరునంత సంచితిరికదా, చాలు.

వసి—ఏమీ! విశ్వామిత్రా! నాయుపన్యాసంబు నిరర్థకమా?

విశ్వా—ఆహా! ముమ్మాటికి నిరర్థకమే.

వసి—ఎందుచేత?

విశ్వా—ఎందుచేతనా? నోటికివచ్చినట్లు పెక్కు శర్మంబు లుపన్యసింపవచ్చు. అట్లని లోకములందాదరణలోనికిఁ దేవలయు. ఆచరణమునకుం బనికిరానిధర్మశాస్త్రంబులెందునకు? ఎల్లవారు సులభముగా నాచరణమునందుంచుకొనుటకై సత్యవ్రతమును గురించి శుక్రుఁడెట్లు చెప్పినాడో చూడు.

వసి — ఎట్లుచెప్పినాడు?

విశ్వా— "గీ. వారిజాక్షులందు ♦ వైవాహికములందు
ప్రాణవిత్తమాన ♦ భంగమందు
చకిత గోకులాగ్ర ♦ జన్మరక్షణమందు
బొంకవచ్చు నఘము ♦ వొందదధిప." అని.

ఇదిరోమే సమంజసముగానున్నది. ఎట్టియిక్కట్టులందైన సత్యంబు విడువ గిట్టదని నీవెక్కడవు వక్కాణించిన మాత్రంబున నొక్కండక్కరణిఁ బ్రవర్తించువాఁడుండఁడు.

దేవే—కుశికనందనా! నీయుక్తి యుక్తియుక్తముగా లేదు. ఏలయన శుక్రుని ధర్మశాస్త్రమువలన నవసరము వచ్చినపుడెల్ల నబద్ధమాడవచ్చునని తేలుచున్నది. ఒక్కని సౌశీల్యాది గుణంబులఁ బరీక్షింపవలసిన సమయ మాతని యిక్కట్టులయందుఁగాని సౌఖ్యములందుఁ గాదు. ఆపత్కాలంబున జలింపనివాఁడే ధైర్యవంతుఁడు. ఎట్లన-

గీ. సరసులగు పండితుల విమ ♦ ర్శనములెల్ల
గడచినదె కద నిరుపమ ♦ కావ్యమగును
తన కళత్ర సుత ప్రాణ ♦ ధనము లడఁగు
సమయమున నిల్చియున్నదె ♦ సత్యనిష్ఠ.

కావున శుక్రునివాక్యములు నిరర్థకములు గాని మునిజనగరిష్ఠుండైన వసిష్ఠునివి కావు

విశ్వా—ఓహో! నూతనముగా నీ వొక్కఁడవు ధర్మశాస్త్రవేత్త వున్నాఁడవని నాకిది వఱకుఁ దెలియదు.

దేవే—గాథేయా! నీవు చక్కఁగా నాలోచింపుము. పోనీ వసిష్ఠుండు నుడివిన ధర్మశాస్త్రమాచరణంబునం దుంచుకొనిన వాఁడెవ్వఁడైనను న్నాఁడేమో యీసభ్యులనడుగుదము. మునివృషభులారా! మీరు త్రికాలవేదులుగదా, ఏలోకంబునఁగాని యెప్పుడుగాని;

మ. తనసామ్రాజ్యము పోవనీ, స్వకుల కాం♦ తారత్నముం బాయనీ,
ధనమానంబు లడంగనీ, ప్రబల బా♦ధల్ తన్ను బాధింపనీ,
తనయుండీల్గిన నీల్గనీ, యనఘ స♦ త్యస్థైర్యముం బాయకుం
డిన పుణ్యుండు త్రిలోకగణ్యుఁడొకఁడే♦ నిక్కం గల్గినం దెల్పుఁడీ.

(ఋషులందఱు నాలోచన నభినయించుచున్నారు.)

నార—(లేచి) తాపసోత్తములారా! నిరుత్తరులై కూరుచుందురేమి? ఎంతకాల మాలోచించెదరు?

శా. పైనేమున్నది? చెప్పుమో శుకుఁడ! వి♦ శ్వామిత్ర! నీకింత సే
పా? నిన్నే! వచియింపుమో కలశజా! ♦ యాలోచనల్ పాలుపో
వా? నీకైన మతంగ! గౌతమ యిదే♦ లా చెప్పరాదా? వసి
ష్ఠా! నీవొక్కఁడవే సమర్థుఁడవు లె♦ మ్మా పేరు వ్రాసికొమా.

(వసిష్ఠుఁడు లేచి కంఠము సవరించుకొనుచున్నాఁడు.)

విశ్వా—(స్వగతము) మేమందఱము మూర్తీభవించిన తపోగ్ని తేజఃపుంజములవలె నిక్కడఁ గూరుచుండఁగా మమ్మందఱ నధిక్షేపించిన ట్లహంభావమున నీవసిష్ఠుఁడు మరలఁ దానే యేదియో చెప్ప సాహసించుచున్నాఁడు. ఇప్పుడు నిశ్చయముగా మాకుఁ గోపకారణము కలిగినది.

నార—రహస్యముగా విశ్వామిత్రా! నీవు ముందుగా లేచి మాటాడవైతివి. ఇప్పుడు నీవైరి వసిష్ఠుఁడే నీవు చెప్పినదంతయుఁ బూర్వపక్షము చేయఁబోవు చున్నాఁడు. ఇందున నీకు పరాభవము రాకమానదు.

విశ్వా—ఏమీ! మాకా పరాభవము! (హుంకరించుచున్నాఁడు) అతఁడు చెప్పినదంతయు నబద్ధమని నేనిప్పుడు సిద్ధాంతము చేయుటకు సిద్ధముగానే యున్నాఁడ. చెప్పనిమ్ము.

వసి—దేవేంద్రా! నీవడిగిన ప్రశ్నంబునకు నేను దైవసాక్షిగా నుత్తరంబిచ్చెద మునీంద్రులారా! ఆకర్ణింపుఁడు. కలదుగదా భూసతీతిలకంబునకుఁ దిలకాయమానంబగు నయోధ్యాపురవరంబు. అందు,

శా. చాతుర్వర్ణ్యవిధానముల్ నడుపుచున్ ♦ సత్యంబు, ధర్మం బహిం
సాతత్త్వాదిగుణంబులన్, ప్రజల యా ♦ చారంబు శాసించి, వి
ఖ్యాతశ్రీ ధర నేలువాఁ డఖిల దీ ♦ నానాధరక్షాదిదృ
క్షాతాత్పర్యదయాతిసాంద్రుఁడు హరి♦శ్చంద్రుండు నిస్తంద్రుఁడై.
ఆతండొక్కండే త్రిభువనంబుల సత్యసంధుఁడు.

విశ్వా—(స్వగతము) ఈతండు మాసాటిరాచపట్టి యగు త్రిశంకు పట్టిని సత్యమూర్తి యని వర్ణించుచుంట నాకుఁ గర్ణరసాయనముగానే యున్నదిగాని, యేది యెట్లున్నను నాకు గర్భశత్రువుండగు నీవసిష్ఠుని పక్షమున నేను పూర్వపక్షము చేయవలసినదేకాని యంగీకరింపరాదు. కావునఁ బోరాటంబున కిట్లుపక్రమించెదఁగాక. (ప్రకాశముగా) వసిష్ఠా! నీవెవ్వనినో సత్యమూర్తియని పేర్కొంటివి. మేము వరాకునఁజక్కఁగా విననైతిమి. మఱల నొక్కమాఱు పేర్కొనుము.

వసి—ఒక్కమాఱుగాదు, ముమ్మాఱు పేర్కొనియెద. హరిశ్చంద్రుండు, హరిశ్చంద్రుండు, హరిశ్చంద్రుండు.

విశ్వా—(కోపముతో) ఓరా! వసిష్ఠా!

సుగంధివృత్తము—రాగము—కీరవాణి, తాళము—రూపకము.

చాలు కట్టిపెట్టు మింపి ♦ సాళిపల్కు రచ్చలో
కూళ! మెత్తురే? ధనంబు ♦ కోట్లు నీకు నిత్తురే!

వసి—ఏల హుంకరించె దిప్పు ♦ డేమి తప్పు వచ్చెరా?
కాలుఁద్రివ్వి కయ్యమాడఁ ♦ గాఁ దలంచినాఁడవే?

విశ్వా—పోలనట్టిమాటలాడఁ ♦ బోను నే? మదాంధులౌ
ఆనరుల్ నృపాధముల్ దు ♦ రాత్మ! సత్యసంధులా?

వసి—ప్రేలరీ! త్రిశంకుపట్టి ♦ పృథ్వి రాజమాత్రుఁడా!
పాలిత ప్రసిద్ధ సత్య ♦ వాక్పవిత్రగాత్రుఁడే.

విశ్వా—వసిష్ఠా! చాలు నీవాచాలత్వము. పాపాకరంబగు మర్త్యలోకంబున నుగ్గుఁబాలతోఁగూడ దుష్కర్మంబులయం దాఱితేఱిన రాజకులమునం దొక్కఁడు సత్యసంధుఁడుగలఁడని సిద్ధాంతీకరించుచున్నావుగా? తరతరంబులనుండియు నతని యింటఁ బురోహితత్వంబుఁ జేయుచుఁ బొట్టవోసికొనుచున్నందుల కాహరిశ్చంద్రునిపై నీకీయభిమానమా! "విన్నన్న చెప్పినదే వేదము" అన్నట్లు నీవు చెప్పిన దెల్ల వా రంగీకరింతురను దురభిమానముచేఁ గాఁబోలు, కానిదాని కైనదాని కందరికంటె ముందుగాఁ గాలు దువ్వుచున్నాఁడవు. ఛీ! ఛీ! భూతభవిష్యద్వర్తమాన కథావిదులగు నిట్టి తపోధనులచేత నిండియుండిన యీ దేవసభామధ్యంబునఁ ద్రిలోకములఁ దన యరచేతియం దిడుకొని, సహస్రనేత్రములచేతను సమస్తలోకవిషయములం గనిపెట్టుచు నన్నిటికి సాక్షిభూతుండైన యీ దేవేంద్రునితో నక్కఱకుమాలిన పెద్దఱికము పైవేసికొని యిట్టి మృషాలాపములాడుట కిప్పుడు నీ మెడమీఁది కేమి కత్తివచ్చినది? ఎవ్వరికిం దెలియని యాహరిశ్చంద్రుని సత్యసంధత నీకొక్కనికిమాత్రమే తెలియుటకు నీమొగముననే ప్రొద్దుపొడిచిన దేమి? హరిశ్చంద్రుఁడఁట! సత్యసంధుఁడఁట! తానెఱుఁగునఁట! సభ్యులారా! వినుఁడి. భ్రష్టా! వసిష్ఠా!

మ. వడలున్ జక్కిలముల్ ఘృతంబు పెరుగుం ♦ బొల్మాంసఖండంబుల
ప్పడము ల్కుత్తుకబంటిగాఁదిని సురా ♦ పానక్రియన్ మత్తులై
చెడితబ్బిబ్బులఁగూయురాజు లెచటో ♦ చింతింప సత్యం బెటో
జడుఁడా! నీగగనప్రసూనకథలన్ ♦ జాలించి నోర్మూయుమా.

దేవేంద్రా! మునీంద్రులారా! ఈదుష్టవసిష్ఠుండు హరిశ్చంద్రుండు సత్యసంధుండని కంఠముఁ జించుకొనుచుఁ దనకల్లపగ్గియలం బ్రకటింపఁగూసిన దురాలాపంబుల మీరు విశ్వసింపకుఁడు. లోకంబుల నిక్కవంపు సత్యశీలుం డెవ్వఁడును లేఁడను మాట నిస్సందేహము. నిర్ధారణము. నిశ్చయము. (కూరుచుండును.)

నార—(స్వగతము) విశ్వామిత్రుఁడు బాగుగా రేఁగినాఁడు.
వసి—ఛీ! విశ్వామిత్రా! అపాత్ర!

మ. చెడుగా! యింకను మానవైతివి పర ♦ శ్రేయోసహావ్యాపృతిన్
దుడుకుంబోకల నిన్నుఁబోలు దురితా ♦ త్ముల్ లేవనవే లానృపున్
గడుదూషించినఁ దద్యశోంకమునకున్ ♦ గానున్నదే నింద్యమా
సడి! మత్తాళి త్యజించినన్ గొఱఁతయే ♦ సంపెంగ నెత్తావికిన్.

ఓరీ! దుర్మతీ! ఇప్పటికిని నీనైసర్గిక దుస్స్వభావము మాఱినది కాదే? ఆత్మస్తుతియుఁ బరనిందయు దుర్జన సులభంబు లని తెలిసియు నట్టి నీచగుణంబులనుండి నీచిత్తంబు దొలంగఁజేయలేక పెనఁగులాడుచున్న నీతపం బేల, కాల్పనా? సభయం దార్యు లడిగిన ప్రశ్నంబునకుఁ బ్రత్యుత్తరంబు తెలిసియుండియు నుచితభంగి నెఱుంగఁజేయ కున్న నరకప్రాప్తి కలుగునను ధర్మశాస్త్రవిధుల ననుసరించి, సకలలోకవిదితంబై, సమస్త సురమునివర్ణనీయంబై, యనన్యసామాన్యంబై, విడంబింపు నెవ్వాని నిత్య సత్య సౌశీల్యంబు ముజ్జగంబులకు నొజ్జబంతి యనఁదగునో, యట్టి సత్యకీర్తి హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తింగురించి, యున్నవాస్తవము నించుకయైన మిగిలి వర్ణింపక యీ సభయందు నేను వక్కాణించుచుండ నిర్హేతుకంబుగా నేల కయ్యమునకుం గాలుద్రవ్వెదవు? ఇచ్చటి సభాసదులెల్ల వీనుదోయి కింపొందారి నాతని సత్యకథా సుధారసంబు నీకు నొక్కనికి మాత్రము విషప్రాయ మయ్యెనేమి? మూర్ఖా! ఊరక లేనిపోని పెత్తనములఁ బైవేసికొని, నేనును నొక ఋషినే యనుచుకొనుచు మాయందఱ లోఁదల నెత్తికొని తిరుగఁగలిగిన నీకున్న యీకొంచెపు మర్యాదగూడ నేల చెడఁగొట్టుకొనియెదవు? ఊరకుండుము.

విశ్వా—ఛీ! పాపిష్ఠా! వశిష్ఠా!

ఉ. ఒక్కనృపాధమాధము మ ♦ దోద్ధతుఁ బేర్కొని సత్యమూర్తియం
చిక్కడఁ బెద్దజేసి నుతి ♦ యించుచుఁ గాదను వారినెల్ల మ
త్తెక్కిన మాట లాడుచు భ ♦ ళీ! నిరసించెదవా వసిష్ఠ! నీ
టక్కరికూత లింకనృపుక ♦ డన్ బ్రకటింపుము పొట్టనిండెడున్.

దు:రాత్మా! అసంబద్ధప్రగల్భా! నీచరాజాభిమానీ! లోకాతీతవిషయంబుల నిశ్చయంబు లని రాయి గ్రుద్దుచుఁ గాఱుఁగూఁతలు గూయుచున్న నీకు నేఁడు వాగ్బంధనము కావలసినదే. దుర్మతీ! వాతాతపవర్షంబులకోర్చి త్రిలోకభయంకరంబగు తపోనియతిచే ఫాలాక్షునంతవాని లోఁగొన్న నాతపంబునే కాల్పనంతటి మహర్షివైతివిగా? బ్రహ్మబంధుఁడా! నాకుఁ గొంచెపు మర్యాదయేమి? దేవేంద్రుఁడడిగినదే తడవుగా నిక్కడనున్న మునిబృందారకులందఱికంటె నగ్రేసరుండవైనట్లు ముందుగా బయలు దేరి నీకున్న పురోహితత్వపు మర్యాదను బదుగురలోఁ బ్రకటించుకొన్న నీ తెలివి కందఱు సంతసించినారులే. ఓరీ! ఆత్మశ్లాఘుపరాయణా! యీ దేవేంద్రుఁడైనను నిక్కడివార నందఱి నడిగెఁగాని నిన్నొక్కని మాత్రము బొట్టుకు గాటుకయుఁ బెట్టి పేరంటమునకుఁ బిలిచెనా? వీరందఱికిఁ దెలియని విషయము నీకుమాత్ర మెట్లు దెలియునో? చూడు,

సీ. బడబానలముతోడఁ ♦ బాథోధులొక్క గ్రు
క్కన గొన్న ఘనుఁడీ య ♦ గస్త్యుకన్న
ముక్కంటి నెదిరించి ♦ ముంగాల సెగకన్నుఁ
బూనిన యీ భృగు ♦ మౌనికన్న
కీనిసి యీ దేవేంద్రు ♦ తనువెల్ల వేగను
ల్మలచిన యీ గౌత ♦ మమునికన్న
సృష్టికిం బ్రతిసృష్టిఁ ♦ జేసి సీతలదన్ని
బ్రహ్మీభవించిన సు ♦ ప్రథితుఁడైన
గీ. ఈ కుశికనందనునికన్న ♦ నెందు నీవు
పెద్దవో ముందుఁ జెప్పుమీ ♦ సుద్దులేల
వేల్పుఁ బేరోలగమునమై ♦ విఱిచి కొనుచు
పద్దులాడఁగనే నీవు ♦ పెద్దవైతె.

చాలు చాలు 'నోరుమూయుము. పాపము' కంఠశోషఁబడి యఱచితివి. కొంచెము వాక్పరిశ్రాంతికై యింత కమండలూదకమైనఁ బుచ్చుకొనుము.

నార—(వసిష్ఠునితో రహస్యముగా) వసిష్ఠా! అధికప్రసంగియైన యీ విశ్వామిత్రునినోటికొక్కమాటు తాళము వేయలేవుగా ?

వసి—ఈదుర్మార్గుని ప్రేలనిమ్ము. వీని లెక్కసేయువారెవరు ? గంధసింధురము రాజమార్గమునఁ బోవుచుండఁ గుక్కలెంత మొఱిగిన నేమి ?

నార—(ప్రకాశముగా) వసిష్ఠా! ఆతని విషయమై నీవు నాతోఁ బ్రసంగింపకుము. నేనేమో తనపైఁ గొండెములు చెప్పుచున్నట్లతండు తలంచు. (రహస్యముగా) దుష్టునకెప్పుడు దూరముగానుండుట మంచిది. (ప్రకాశముగా) నాకు మీరిరువురు సమానులే.

విశ్వా—ఏమీ నారదా! స్తుతిపాఠములచేఁ బొట్టవోసికొను నీతిని నాతో సమానము చేయుచున్నావు. నేను నిరంకుశమైన తపోమహిమచేఁ బ్రకాశించుచున్నాను. గాని యీతనివలె నొక నీచక్షత్రియాధముని ముఖస్తుతులు చేయుచు ధనము సంపాదించుచుండ లేదు.

వసి—ఓరీ! ఆత్మశ్లాఘీ! నీ మన తపోమహిమంబుల తారతమ్యంబులు సమస్తలోకంబులవారికి విదితములే. ఊరక నీగుట్టు నీవే త్రవ్వుకొనకుము. భ్రష్టా! తొలుత నీతపోనిష్ఠాభ్యసనంబునకు ముఖ్యహేతుభూతుండ నగు నన్ను నీవు గురుభావంబున మన్నింపక నిందించిన పాపము చాలక, దుర్గుణాధికు లగు నీవంటివారికిఁ బదిమందికి బుద్ధిసెప్పఁదగిన యాహరిశ్చంద్రుని సహితము దూషించుచున్నావేమిరా! ఛీ! ఛీ! నీజన్మమువలన క్షత్రియకులమొక్కటియే కాక తపోధనజనంబు సహితము కళంకీభూతమగుచున్నది కదరా?

విశ్వా—ఓరీ! బ్రాహ్మణాధమా! అశేషవస్తుజాలంబుల సృష్టింప రెండవబ్రహ్మనైన నేనురా నీకు శిష్యుండను? వింటిరా సభాసదులారా! ఈదురాత్ముని యధికప్రసంగములు! మీకును నీదేవేంద్రునకును రుచ్యములుగానుండిన నుండుఁగాక, మాకు మాత్రము మహానింద్యములుగాఁ దోఁచుచున్నవి.

నార—విశ్వామిత్రా! ఈ వృథావాగ్వ్యయముతో నేమిప్రయోజనము? ఈవసిష్ఠుండు సత్యసంధుఁడని వర్ణించినయాహరిశ్చంద్రుని బొంకించునంతటిసమర్థత నీకడ నున్నచో ముందునకువచ్చి నిలువఁబడుము.

దేవేం—(స్వ) ఓహో! యీ నారదుఁడు కలహమును మఱింత పెంచుచున్నాఁడుగదా.

విశ్వా—నారదా! నీవు చక్కఁగాఁ జెప్పితివి. వసిష్ఠా నీకును నాకును నీవృథాకలహముతోఁ బని లేదు. నీ మాటల మేము నమ్మజాలము. నీహరిశ్చంద్రుని సత్యస్ఫూర్తి నేఁ బరీక్షింతు. పట్టువట్టి కపటంబులఁ జుట్టి ధైర్యముఁ బోఁగొట్టి యారాపట్టినినెట్టులైనఁగావలసినన్ని బొంకు లాడింతు. ఏది! పందెమేమివైచెదవో ముందునకురమ్ము (అని లాగుచున్నాడు.)

నార—వసిష్ఠా! చెప్పుము, నీ వీనమయమున వెనుకంజ వేయరాదు.

వసి—ఓరీ! అపాత్రా! విశ్వామిత్రా! ఏటికీదుర్ఘటమైన కార్యముఁ బూనెదవు.

గీ. ప్రళయనిర్ఘాత మరచేతఁ ♦ బట్టవచ్చు
హేమశైలంబుఁ గొనవ్రేల ♦ నెత్తవచ్చు
దివిని భూమిని రెంటి సం ♦ధింపవచ్చు
ధర హరిశ్చంద్రు బొంకింపఁ ♦ దరముకాదు. మఱియు,

మఱియు,

శా. పారావారము లింకనీ, కులగిరి ♦ వ్రాతం బిలన్ డొల్లనీ,
తారాసంఘము డుల్లనీ, త్రిభువన ♦ ధ్వంసంబు చేకూఱనీ,

గౌరీశభ్రుకుటీనిరీక్షణమహో ◆ గ్రజ్వాల చల్లారనీ,
యారాజేంద్రుఁ డబద్ధమాడునె? దురా ◆ త్మా! యేటికీబింకముల్.

కానీ, నీకర్మంబు నీవనుభవింపకతీరదు. సభ్యులారా! ఈధూర్తుండు తా హరిశ్చంద్రుని బొంకించెదనని పంతములాడుచు నా పన్నిద మపేక్షించుచున్నాఁడు. కాన నిదే నాప్రతిజ్ఞ మీరందఱాలింపుఁడు.

మ. శిరమెల్లన్ గొరిగించుకొంచు స్వతప ◆ శ్శీలంబులన్ మాని, సా
టిబుధుల్ ఛీ! యని సిగ్గులేని పరిపా ◆ టిన్ గల్లుపెల్లానుచున్
నరుపుఱ్ఱన్ ధరియించి, యుత్తరదిగం ◆ తప్రాప్తి కూరేగెదన్
ఖరవాహంబున వాడవాడలును నా ◆ తౌమ్రనాథుఁడే బొంకినన్!

[పురే పురే యని సభ్యులు కరతాళంబులఁ జేయుచున్నారు.]

విశ్వా—సభ్యులారా! యేటికీ కాఁగోలని ఒక్క క్షత్రియాధముని బొంకింప నింత రాద్ధాంతసిద్ధాంతములు కావలయునా? ఈమూఢుఁడు ప్రజ్ఞకై పెనఁగులాడుచున్నాఁడు గాన నాపన్నిద మిదే వినుండు. నే నాహరిశ్చంద్రుని బొంకింప లేనిచో,

మ. హిమశైలంబున వాయుభక్షణుఁడనై ◆ మృత్యుంజయుంగూర్చిది
వ్యమతిన్ జేసిన మత్తపఃఫలమునం ◆ దర్ధాంశమున్ ధారవో
సి, మహిన్ బెక్కు మహాయుగంబు లమిత ◆ శ్రీమీఱ నేలించి, స్వ
ర్గమునం దీసురరాజపీఠమునఁ ద ◆ ద్రాజోత్తమున్ నిల్పెదన్.

దీనికిఁ దప్పిన నే నాపరమేశ్వరు పాదంబులకు దప్పినవాఁడ నగుదు. కావున వసిష్ఠా

శా. పోరాటంబిఁక నేల? నీయెదుటనే ◆ బొంకింతు నీతేని నేఁ
డే, రా పోద మయోధ్యకుంగదలి; పో ◆ నీ నీవు మున్ముందుగా
నారాజన్యున కేమి సెప్పికొనెదో ◆ యానీతులన్ జెప్పికొ
మ్మా తపేచను దెంతు మించినది లే ◆ దీ రేపటన్ మాపటన్.

వసి—ఓరీ! జడమతీ! తొలుత నాయిలఁ గని నలువ సత్యమూర్తిగ సృష్టించియుండ నే నతని కిప్పుడు చెప్పవలసిననీతు లేమున్నవి? వెకలీ!

గీ. పూవు పుట్టినతోడనే ◆ తావి గొలుపు
సద్గుణావుఁ జన్నె లట్టులే ◆ సజ్జనులకు

విసము పుట్టినతోడనే ♦ పొసఁగు చేదు
దుర్గుణవుఁజిన్నె లట్టులే ♦ దుర్జనులకు.

విశ్వా—ఈడాంబికపు వచనంబుల కేమిలే, నీకు గర్వభంగమగుకాల మాసన్నమైనది. తొందరపడకుము!

దేవే—ఏమి! విశ్వామిత్రా! నీవు మరల కలహము పెంచుచున్నావు? నీప్రయత్నమున నీవుండక ప్రయోజనముమాలిన మాటలతో నీకేమిపని? ఇప్పటికైన శాంతింపరాదా?

విశ్వా—(కోపముతో) ఏమోయి! ఇంద్రా! మేమందఱము నిన్నొకపెద్దజేసి యీ చింతామణిపీఠంబున నుంచి నందులకా నీకింత కావరము? నీకు సురాధిపత్యము దొఱకినదని పొగరుచే గ్రుడ్డువచ్చి పిల్లను వెక్కిరించిన చందమున మాకే యెదురు తిరుగ సాగినావుగా? దేహమెల్లఁగన్నుల మయమైనను నీయధికార మెంతవఱకో యెఱుంగ వైతివి,

సీ. గౌతము పడిపంచ ♦ గాచి యుద్దము రేయిఁ
"గొక్కొరొక్కో" యని ♦ కూసినపుడు
రాకాసిమూఁకల ♦ ధాకకుం భయమంది
గుంటగుంటల నీరు ♦ గ్రోలినపుడు
వక్కి జేనికి సుధా ♦ భాగధేయము నిచ్చి
బ్రతికింపు మని కాళ్ళఁ ♦ బడినయపుడు
బ్రహ్మహత్యాదోష ♦ ఫల మంది నహుషుచే
స్వారాజ్యమును గోలు ♦ పడినయపుడు
గీ. ఇట్టి నీయధికార మే ♦ గట్టుఁ జేరె
మఱపు వచ్చెనె యింతలో ♦ మఘువ! నీకు
నడుమ సిరి వచ్చి కలిసిన ♦ వెడఁగుబుద్ధి
యర్ధరాత్రంబు గొడుగు తె ♦ మ్మనక యున్నె?

ఓరీ! స్వాధికారగర్వోన్మత్తవ్యర్థప్రలాపీ! నీ కీయధికారము శాశ్వతమని తలంచుచున్నావా యేమి? నీవీ చింతామణిపీఠంబున కర్తృఁడవు కావని మాచిత్తమున కెప్పుడు దోఁచినదో యాక్షణంబ నీవు నీమూట ముల్లెఁ జంకఁ బెట్టుకొని కానని క్రింతలకు "ఆ

లోలక్షణా" యని లేచిపోవలసిన వాఁడవే. నీ ప్రతాపములు నాముందుగాదు, నోరుమాలిన యీగాతముకడ సాగింపుము.

గాత—ఆహా! యీదుర్మార్గుం డింద్రవశిష్ఠులనే కాక నన్నును దూషించుచు నాగుట్టు బయల వేయుచున్నాఁడు. నేనిక్కడ నుండరాదు. (నిష్క్రమించును)

దేవే—అకటా! దుష్టులకు హితము దెలిపినను నహితమై తోఁచుగదా.

నార—బృహస్పతీ! ఈవిశ్వామిత్రుఁడు మన దేవేంద్రుని నిందించుచుండ నీవు గూడ నోరుమాలినవానివలె నూరకుండుట యుచితమా?

బృహ—విశ్వామిత్రా! నీకు మతిపోయినదా యేమి? యిందఱ దూషించుచున్నావు.

వశి—ఆచార్యా! ఈమూర్ఖునితో నీకేమి పని?

బృహ—ఔను! గయ్యాళిపెండ్లము నెట్లు త్యజింపవలయునో యీలాంటి దుష్టులతో వాదముగూడ నట్లే త్యజింపవలయును.

విశ్వా—ఔనోయీ! నీచవశిష్ఠదురభిమానీ! ఈలాంటి నీతులు స్వవిషయమునందు నీకుఁ బనికి రాక పోయినవి.

అగ—విశ్వామిత్రా! మనమిఁకఁ బోవుదము. బృహస్పతీ! ఇంద్రా! వశిష్ఠా! పొండు.

(విశ్వామిత్రుని దీసికొని పోవుచుండ)

విశ్వా—వశిష్ఠా! ఆడిన పందెము తప్పిపోవుగదా?

వశి—సూర్యచంద్రులు గతులు తప్పినను తప్పను.

విశ్వా—అట్లయినఁ బద. (నిష్క్రమించుచున్నాఁడు.)

దేవే—ఆచార్యా! పోవుదము రమ్ము. నేఁడు నిష్కారణ కలహముతో సభముగిసె. నందులకుఁ జింతించెద.

(అందరు నిష్క్రమింతురు.)

ఇది ప్రథమాంకము.

——(*)——

శ్రీరస్తు.

సత్యహరిశ్చంద్రీయము

ద్వితీయాంకము

(ఆలోచన మభినయించుచు విశ్వామిత్రుఁడు ప్రవేశించుచున్నాడు)

దుర్ఘటమైన కార్యము పై వేసికొన్నందుల కనివార్యంబుగా దాని నిర్వహింప వలయును. ఇందు నాకు జయమా పరాజయమా యని ముందు యోజించెద (ఆలోచించి) హరిశ్చంద్రుండు నామాయాజాలంబులఁ బడక యబద్ధమాడకున్నను సాటి రాచపట్టి సత్యకీర్తి ప్రపంచస్థాయిగా నిలుపఁ గారణమైతి నను సంతసంబే నాకు జయంబగు. బొంకెనా వసిష్ఠున కున్నంత సంకటము నాకు లేదు. అయినను [గర్వముతో] విశ్వామిత్రుఁడనగు నాకుఁగూడ నపజయభయమేటికి?

మ. క్రతుభుక్సంతతితోడఁ బోరి, సురలో ♦ కంబొందు గల్పించి, ది
వ్యతపశ్శక్తిఁ ద్రిశంకు నం దునిచె నే ♦ భవ్యుండు, ప్రాక్సృష్టికిన్
బ్రతిసృష్టిం ఘటియించి బ్రహ్మపద మే ♦ రాజర్షి సాధించె, న
ట్టితపోరాశి తలంప వానికవె వా ♦ టిల్లున్ జయారంభముల్.

కావున నేనిప్పుడు హరిశ్చంద్రుని యాస్థానంబునకే పోయెదను. [గర్వముతో నిష్క్రమించుచున్నాఁడు.]

ఇది. విష్కంభము.

—(౦)—

[పిమ్మట హరిశ్చంద్ర సత్యకీర్తులు తగిన పరిజనులతోఁ బ్రవేశించుచున్నారు.]

వందిమాగధులు - కవిరాజవిరాజితము - [గేయము, బేహాగ్, ఏకతాళము.]

జయము నిరత్యయ సత్యనిధీ! రిపు ♦ జాలభయంకర దివ్యరథీ!
జయము చతుర్నిగమోక్తవిధీ! సువి ♦ శాలదయార్ద్రమనశ్శరధీ!
జయ మినవంశ పయోధిమణీ! విల ♦ సత్క్రమవిక్రమభాద్యుమణీ!
జయము త్రిశంకుకుమారమణీ! స్వభు ♦ జాయుగహారిధరారమణీ!.

హరి—సత్యకీర్తి! మనరాజసూయాధ్వరంబు చక్కఁగనే నెఱవేఱినది. కాని పూజ్యుఁడైన విశ్వామిత్రమహర్షి దయచేయకుండుట కొంత కొఱంతగానే యున్నది.
సత్య—రాజేంద్రా! లౌకికులవలె వనౌకసులగు మునిజనంబు లాచారభంగమున కోర్వరు. అందుచేత వారాశ్రమము విడిచి రావీలులేక యుండియుండవచ్చును.
భటుఁడు—[ప్రవేశించి] దేవా! విశ్వామిత్రమహర్షి వచ్చుచున్నాఁడు.

[హరిశ్చంద్ర సత్యకీర్తులు వారి కెదురేగుచున్నారు]

[పిమ్మట యథోక్తముగా విశ్వామిత్రుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.]

విశ్వా—[హరిశ్చంద్రునిఁ జూచి తనలో] ఆహా! యీపురుషసింహుని తేజోమూర్తి సర్వదా రమణీయము గదా.

చ. పరిచితమయ్యె నాకుఁ గడు ♦ బాల్యమునుండియు, సుప్రసాదవి
స్ఫురితము రాజలక్షణవి ♦ శుద్ధకళాకలితంబు సత్యసు
స్థిరమహిమాభిరామము, సు ♦ ధీగుణవంతము, ధీరశాంత మీ
నరవరమూర్తి కన్పడుఁ ద ♦ త్క్షణ మొక్కొకవింత పొల్పునన్.

హరి—బ్రహ్మర్షిసత్తమా! నమస్కరించుచున్నాఁడ. దేవర యీమణిపీఠం బలంకరింపుఁడు.
విశ్వా—ఆయుష్మాన్ భవ [స్వగతము] యీతఁడు నన్ను యుక్తముగానే సంబోధించినాఁడు. [విశ్రమించును].
హరి—దేవా! ఇంతకుముందు దేవరవిషయమే ప్రసంగించుచుంటిమి.
విశ్వా—[స్వగతము] సురసభావృత్తాంత మీతని కప్పుడే తెలిసినదా యేమి!
హరి—మునీంద్రా! భవద్దర్శనంబున ధన్యుండనైతి. ఆశ్రమము నిరపాయముగా నుండి తపోనుష్ఠానంబులు నిర్విఘ్నముగాఁ గొనసాఁగుచున్నవి కదా. మఱియు,

మ. తరుసంతానము కోరినప్పుడు సము ♦ ద్యద్వల్కలన్ గూర్చునే?
ఝరుల చ్ఛోదకసంభృతిన్ ద్రిషవణ ♦ స్నానార్హమై యుండునే?

నిరతంబున్ దనుయాత్రకై దొరకునే ♦ నీవారధాన్యంబు? సు
స్థిరహోమాగ్ని ప్రదక్షిణార్చల శుభా ♦ ర్తిన్ వెల్గునే నిత్యమున్.

విశ్వా—కేవల ధర్మస్వరూపుఁడవు నీవు భూమండలంబుఁ బరిపాలించుచుండ మునిజనంబులతపంబులకు నేకొరతయు నెట్లగు?
హరి—దేవా! మీతపశ్శక్తియే నన్నీధర్మమునుండి కాపాడుచున్నది.
విశ్వా—హరిశ్చంద్రా! నీవలన నాకుఁగొంత ధనసహాయము కావలసివచ్చినదోయీ!
సత్య—ఋషులలో నగ్రగణ్యత వహించుటకు రాజ్యవిభవంబులసహితము తృణప్రాయముగావిసర్జించిన మీకుఁగూడ ధన మేల కావలయు?
విశ్వా—పరమేశ్వరప్రీతిగా నేనిప్పుడొకయాగము ప్రారంభింపనెంచినాను. దానికై
హరి—అలాగైన మీచే వైవస్వతవంశము చక్కఁగా ననుగృహీతమయినది. మునిచూడామణీ! మీకుకావలసిన విత్తమెంత?
విశ్వా—మిక్కిలిస్వల్పము. నీవంటివారినడుగఁదగినది కాదు.
హరి—ఆర్యా! ఎంతైన నేమి?

గీ. పాత్రదానంబు సుంతైన ♦ ఫలముగాంచు
ఫలము లేదెంత యిడిన న ♦ పాత్రమునకు
మంచినేల నాటిన గింజ ♦ మ్రానుగట్టు
చవిటినేల నశించు గిం ♦ జయును నపుడె

కావున వలయుద్రవ్య మెంతయో సెలవిండు. కృతార్థుడనౌదు.
విశ్వా—హరిశ్చంద్రా! నీవు మాకు స్వతంత్రుడవు కావున వినుము.

కం. దంతావళము పయిన్ బల
వంతుం డొక్కండు నిలిచి ♦ పైకిని రతనం
బెంతటిదవ్వుగ రువ్వునొ
యంతపొడవు ద్రవ్యమిత్తు ♦ వా సరిపోవున్.

హరి—వలసినంత గొనిపొండు. నేఁడు దాతగను మీరు పరిగ్రహీతలుగను నుండుటకన్న మిన్నయగు పుణ్యము నాకింకేమికలదు?

శా. లెక్కింపన్ భరమౌ తపోధనము క ♦ ల్మిన్ బ్రాహ్మణుల్ మీరలీ
లొక్కం బిప్పుడు నన్నుఁగోరుట జగ ♦ ద్రూఢంబుగా మద్యశం

బెక్కొంపన్ దలపోసి కావలయుఁ; గా ♦ దే న్మాటలోఁ దెచ్చి మీ
ప్రక్కన్ జక్కులఁజేఁడు నిల్పఁడె నమో ♦ వాకంబుతోఁ బెన్నిధుల్.

దేవా! ధనమిప్పుడే వేసడంబులపైఁగట్టి మీవెంటనే పంపివేయుదు.

విశ్వా—వద్దు వద్దు. మా కవసరమైనప్పుడు మేమే వచ్చి కొనిపోదుము. అందనుక నీ కోశంబునందే భద్రపఱచి యుంచుము.

సత్య—ఆర్యా! మీధనము మీకడనే యుండుట శ్రేయము.

విశ్వా—[స్వగతము] ఏమిది? యీతఁడు నాప్రయత్నమును గుర్తెఱింగినట్లే మాటలాడుచున్నాఁడు. [ప్రకాశముగా] సత్యకీర్తీ! మీధనముతోఁ బాటు దీనినిఁ గూడఁ గాపాడుట కష్టము కాదు గద.

హరి—ఆర్యా! కాపాడుట కష్టమని కాదు.

చం. మునివర! లోకమెల్ల ధన ♦ మూలము గాన ననారతంబు త
జ్జనులు పరార్థసంగ్రహణ ♦ సాధనము ల్వరికించుచుండ్రు; నం
దనునయినన్ స్వమాతనయి ♦ నన్ సతినైనను గన్నతండ్రినై
నను దుదిఁ బ్రాణమిత్రునయి ♦ నన్ ధనమందున నమ్మవచ్చునే?

విశ్వా—హరిశ్చంద్రా! నీయందు నాకట్టిసందేహము కలుగునా?

హరి—మునీంద్రా! ఎప్పటి కెట్టివాని కెట్టిబుద్ధిపుట్టు టెవ రెఱుంగుదురు?

సత్య—మునీంద్రా! మహారాజుగారు విచారింపక మాటలాడలేదు.

విశ్వా—అలాగైన నేనా విచారింపక మాటలాడినది!

సత్య—అయ్యో! నే నట్లు పల్కుదునా? కాని మీయాశ్రమమునందు దీని మీరేల దాఁచుకొనరాదు?

విశ్వా—ఇప్పుడు నీవుమాత్రము విచారించి మాటాడితివి కాఁబోలు? ఓయి అమాయికుఁడా!

మ. అకటా! భద్రముసేయు మాకచటఁ గొం ♦ పా! గోడియా! యెప్పుడూ
రక నేత్రంబులమూసి నిశ్చలతపః ♦ ప్రారంభుఁడైయుండు మా
నికడన్ దక్కునె సొత్తు? దొంగ లెపుడే ♦ నిన్ దాని నాశించి దోఁ
చుకొనన్ జేయున దేమి! దాఁచుకొన న ♦ చ్చోఁ బెట్టుమా బేడయా?

సత్య—దేవా! నిరంకుశమైన మీ తపశ్శక్తియే మీకు సర్వసాధనములు కదా.

విశ్వా—ఓహో! నేఁటికి మీ రిచ్చిన యీమూఁడు గవ్వలకై మాతపశ్శక్తినిఁ గూడ వ్యయపఱచుచున్నావుగా? అలాగైన నొక్కమాఱు నీయమని చెప్పుఁడు. పోయెదను.
హరి—ఆర్యా! క్షమింపుఁడు. మీయిష్టానుసారమే కానిండు.
విశ్వా—అలాగైనఁ బోయివత్తును.
హరి, సత్య—(నమస్కరింతురు)

విశ్వా—(పోవుచుఁ దనలో) ఇప్పుడు హరిశ్చంద్రుఁడు నాచేఁ జిక్కినాడు. ఇంక నీతని నెట్లయిన నా యాశ్రమమునకు వచ్చునట్లు పన్నుగడఁ బన్నవలయు. అందులకై క్రూరమృగంబుల నితనిపైకి సృజించితిఁ గదా. ఇంక నితఁడు నా కెట్లు లోఁబడఁడో చూచెద.

(నిష్క్రమించును.)

హరి—సత్యకీర్తీ! వాగ్దత్తమైనధన మప్పుడే యమ్మహర్షికిఁ జెందియుండినచో మనభారము తగ్గుచుండును. ఇప్పుడు చిత్తమునకు తేనిపోని సంకటము సంభవించినది.

సత్య—పరధనము విప్రప్రాయముగానెందు మీకేసంకటములు రావు. (ప్రక్కఁజూచి) ఎవఁడో సత్వరముగా వచ్చుచున్నాఁడు.

(పటాక్షేపముగాఁ గంచుకి ప్రవేశించుచున్నాఁడు.)

కంచు—దేవా! దేశమున కేదియో ప్రళయము సంభవించినది.
హరి—ఓయీ! అప్రియముఁ జెప్పుచున్నావు.
కంచు—నాయనగారూ!

గీ. త్వద్భుజారక్షిత ద్వీప ♦ ధాత్రి యందు
ధర్మమెల్లెడఁ నాల్గు పా ♦ దముల నడువ
సంభవించెను నేఁటికీ ♦ క్షణములోన
జనవరేణ్యా! విశ్వామిత్ర ♦ సరణి యేదో.

సత్య—చెప్పవలసినది స్పష్టముగఁ జెప్పక మఱింత సంకటపెట్టుచున్నావు.
కంచు—అయ్యా! పట్టణజనపదవాస్తవ్యులగు జనులు తమకష్టములఁ జెప్పికొనఁ ద్వారమున వేచియున్నారు.
హరి—వారిని సత్వరముగాఁ బ్రవేశపెట్టుము,

(పిమ్మటఁ బౌరులు ప్రవేశించుచున్నారు.)

పౌరులు — బాబూ! దండములండి.

త్రిభంగివృత్తము (గేయము, ఖరజరాగము, ఏకతాళము)

కనికరమున మనవిని విను మినకుల ♦ మును వెలయించెడివాఁడా
నెఱతేఁడా! మాయెకి మీఁడా!
కనివిని యెపుడెఱుఁగని మెకములు పొల ♦ మున నిలయీనినయట్టుల్
నలుదట్టుల్ గోరపుఁబుట్టల్
జనులఁ బసులఁ బొరిగొనిపయిరులఁదెగ ♦ దినుచు మెలంగుచునుండన్
దగునండన్ దేవర దండన్
గని బ్రతుకుదుమని యనుకొని వినయము ♦ నను జనుదెంచితి మయ్యా
వినవయ్యా కావఁగదయ్యా.

హరి — సత్యకీర్తీ! ఇదేమి వైపరీత్యము!
పౌరుడు — బాబూ! నాగతి యేమైనదో చూడు,

చ. తొడరి పొలాన నే నరక ♦ దున్నుచుఁ బిల్లలకోడియైన నా
వడఁతుక నొంటిగాఁ గనవుఁ ♦ బట్టులకేఁగ బసినేఁదఁబంపి నా
యొడయఁడ! యేమిసెప్పుదు న♦ యో! పులివాతకు నప్పగించితిన్;
గొడుకుల నేల లోని పసి♦గ్రుడ్డులగోర మిఁకేమి తెల్పుదున్.

హరి — అయ్యో! యెంతకష్ట మెంతకష్టము!
ద్వితీ — బాబయ్యా! నాసంగతిఁ గూడ వినుము.

చం. పొలములు పైరువచ్చు పసి ♦ వోయిన నే దురపిల్లఁగాని నా
యలజడి యేమిసెప్పుదు దొ ♦ రా! యిలునిండిన యింతలంత గం
పెఁడు పసికట్టలందఱిని ♦ బెబ్బులికే బలియిచ్చి యొంటి నై
నిల్చితిఁ గొమ్మల న్నఱక ♦ నిల్చిన మోడువలెన్ దపింపఁగన్.

హరి — పౌరులారా! చింతింపకుఁడు. మీచింతల నివారింతును. సత్యకీర్తీ! ఇప్పుడు వేఁట
కేఁగుటకన్న కర్తవ్య మేమున్నది?

సత్య—ప్రజారక్షణోద్యోగమున కిప్పు డింతకంటెఁ గర్తవ్య మేమున్నది? చూడుము.

గీ. తనకు నేపని యున్నను ♦ జనవిభుండు
జనుల సేమంబులే కనుం ♦ గొనఁగ వలయు
దినదినంబును దప్పక ♦ యినుఁడు లోక
ములను గాపాడకుండునే ♦ వెలుఁగు నిచ్చి.

హరి—సత్యకీర్తీ! ఇఁక వేఁటజతనం బొనరింపుము.

(నేపథ్యమున వైతాళికులు)

క. కువలయతాప మొనర్చెడు
రవియును పెనుమోకము నొంద ♦ రాజే తేరఁ
గవిసిన భయమునఁ బరువె
త్తు విధంబున సూర్యుఁడపర ♦ తోయధిఁ గ్రుంకెన్.

సీ. పలపలన్ దఱపి యెం ♦ డ బజాండమున కెల్ల
లీలగా నెఱ్ఱని ♦ డాలుగూర్చె
పరరాజునకు నిజ ♦ ప్రాజ్యరాజ్యము వీడి
వరుణ దిగ్యాత్రకై ♦ యరిగె నినుఁడు
పతిఁ బాసి పద్మినీ ♦ సతి కాలగతిఁ జేసి
ద్విజరాజుచేత బా ♦ధింపఁబడియె
వలరాజు విప్రయో ♦ గులఁ గల్ప దాకొల్పు
చిచ్చు నా సంజ కెం ♦ జిగి రహించె

గీ. జక్కవ నిజాంగనకునయి ♦ సంతపించె
సుత చిరవియోగదుఃఖ సం ♦ పతితుఁడైన
వాహినీపతి యానంద ♦ వశతఁ బొంగెఁ
జంద్రుఁ డుదయించెఁ గాంతి ని ♦ స్తంద్రుఁ డగుచు.

హరి—సత్యకీర్తీ! మన మిఁక బోవుదము పద.

(అందఱు నిష్క్రమింతురు)

ఇది ద్వితీయాంకము.

శ్రీరస్తు

సత్యహరిశ్చంద్రీయము

తృతీయాంకము

(పిమ్మట విశ్వామిత్ర నక్షత్రకులు ప్రవేశించుచున్నారు.)

విశ్వా—శిష్యా! నక్షత్రకా! లెక్కలేని రొక్కంబడిగి యొప్పించుకొని హరిశ్చంద్రుని జేఁజిక్కించుకొనుటయే కాక యతఁడిక్కడకు వచ్చునట్లు పన్నుగడఁ బన్నినాఁడ. ఇప్పుడతని మనంబు నాకర్షింప శృంగారరూపరేఖాభుజాగు లగు మాతంగాంగనల సృజించెద. ఇందు నీవుకూడా నప్రమత్తుఁడవయి సాయపడవలయు.

నక్ష—గురూత్తమా! యేదోయొక వ్యాసంగమువలన నాచదువు మాత్రము గ్రీష్మకాల వాపీజలంబువలెనే దినదినం బడుగంటుచున్నది. చూడుఁడు.

శా. సాంగోపాంగముగా వసిష్ఠుకడ న ♦ భ్యస్తంబు గావించె మె
న్నుం గార్గేయుఁడుచేరి వేదముల, మాం ♦ డవ్యుండో యేఁడాదియే
నింగాలేద యగస్త్యశిష్యుఁ డయితా ♦ నేర్చెన్ దపోనిష్ఠ న
ష్టాంగస్వీకృతి, నాకొ రాదిపుడు సం ♦ ధ్యావందనం బేనియున్.

విశ్వా—వసిష్ఠుని గురుత్వము నాయెదుట వర్ణింపకు. గట్టిగాఁ బట్టువట్టిన గడియలో విద్యలన్నియు నీకుఁ గరతలామలకంబు గావించెద.

నక్ష—పట్టువట్టుట యెప్పటికో?

విశ్వా—తొందరపడకు. అతఁడే హరిశ్చంద్రుఁడు వేఁటకు వచ్చుచున్నాఁడు. మనము పోదము పద. (నిష్క్రమింతురు)

ఇది విష్కంభము.

(పిమ్మట రథారూఢుఁడై హరిశ్చంద్రుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.)

ఓ క్రూరవ్యాఘ్రమా! నిలునిలుము.

చం. నిలువక నిర్మనుష్య ధర ♦ ణీధర ఘోరదరీచయంబులన్
మెలఁగుచుఁ బక్కణంపుఁ బోలి ♦ మేరలలో రుచిజూచుచుంటివే
వలువ! మనుష్యమాంసములఁ ♦ బారకు మిప్పుడుమచ్ఛరాహతిన్
గలుగు సుఖోపజీవనము ♦ గ్రామజనాళికి నేఁటినుండియున్.

సూతుఁడా! బెబ్బులి వేగముగఁ బరుగెత్తుచున్నది. వాజులపగ్గంబుల సడలవిడువుము.
సూతు—ఇదిగో విడిచితిని.
హరి—ఆహా! రథవేగమునఁ బ్రకృతియంతయు నెట్లున్నదో చూడు.

చం. ఎడనెడనున్న వృక్షచయ ♦ మేకముగాఁగఁ బెనంగి వెన్కకున్
బడునటుఁ దోఁచుఁ, గంటికిఁ గ ♦ నంబడునట్టిది యిట్టిదంచునే
ర్పడ దొకపట్టునన్, దిరుగు ♦ వారుచుఁ గుమ్మరి సారె రీతి నీ
పుడమి యెఱుంగఁ జేసెడినిఁ ♦ బో తన వర్తులమైన యాకృతిన్.

సూతు—దేవా! చూచుచుండఁగనే మెఱపుదీఁగెలాగునఁ బులి యదృశ్యమైనది ఏమి మాయ!
హరి—అలాగైన రథము డిగి పాదచారులమై దాని యడుగుజాడలఁ గనిపెట్టుదము. (దిగుచున్నాడు)
సూతు—(నడుచుచు) దేవా! ఇదియేదియో జనపదమువలె నున్నది.
హరి—(పరికించి) సూతుఁడా! ఇదిప్రశాంతమైనమున్యాశ్రమోపాంతభూమియే. చూడు

మ. అదిగోఁ గాల్నడ రేవులున్న సెలయే, ♦ రాపొంతలన్ జెల్లు జా
ళ్ళు, దదగ్రింబులు కొన్ని కోయఁబడిన ♦ ట్లుందోఁచె, నందుండిసాఁ
గి దవిష్టంబుగఁ బోవు కాల్నడలచ ♦ క్కింబోద (నడచి) మీఁచెంతన
య్యదె నీవారపుటాహుతిన్ బొడము తి ♦ య్యంబైన నెత్తావియున్

ఇంకను ముందునకుఁబోయి విచారింతము [నడచి] సూతుఁడా!

మ. వనవాస ప్రతకర్మలో త్తమ భువ ♦ స్స్వాహేతినాదం బదే
కనుఁగొ మ్మచ్చట గాలిచేత నెగయుం ♦ గాఁ గొమ్మలం దాఱవే

సిన చెంగావిమడుంగు దోవతుల వాఁ సిరఁ జేసి చెట్టుల్ చిగి ర్చినరీతిఁ బొలిచెఁ వసంత సమయ శ్రీవిభ్రమాదభ్రతఁ.

ఇది యొక పుణ్యాశ్రమ మిందు వేటకుఁ గడంగరాదు. ఎటుకుల దూరము గాఁ బోయి వేటాడ మనుము. సత్యకీర్తీ! యెచ్చటఁ చంద్రమతీ లోహితాస్యు లెంత దూరమున నున్నారు?

సూతు—ఆయుష్మంతుఁడా! వారిదే వచ్చుచున్నారు.

(రథారూఢులై చంద్రమతీ లోహితాస్యులు ప్రవేశించు చున్నారు.)

(సత్యకీర్తి వెనుక నొక రథముపై నెక్కి వచ్చును.)

హరి—(ఎదురేగి) తండ్రీ! లోహితా! రమ్ము నాయనా! నీ వీ యరణ్యమృగముల జూచి జడియలేదు కద.

లోహి—నాన్నగారూ! నాకేమిభయము? నేను పెద్దపులినిఁగూడ క్షణములోఁ జంపి వేయఁగలను.

హరి—(ముద్దు పెట్టుకొను చున్నాడు.)

సత్య—నాయనా! నీ వంతటివాఁడవే యగుదువు.

హరి—దేవీ! మన మిప్పుడున్న తలంబొక మున్యాశ్రమము సుమా.

చంద్ర—ఇచ్చటి మునులు మనకు సందర్శనీయులు. ఈ యాశ్రమ మెవ్వరిదో?
(తెరలోపల) ఓరీ! జనార్దనా! నీవు కుశాహరణార్థమై పోయి యెంతసేపైనదిరా? వేదియందుండిన గురువులగు విశ్వామిత్రులచే నీకు నేఁడు మూఁడినదిలే.

చంద్ర—(ఉలికిపడును.)

హరి—దేవీ! విశ్వామిత్ర నామ శ్రవణ మాత్రమున నీ విట్లులికిపడితి వేమి?

చంద్ర—నాథా! ప్రశాంతమైనయీయాశ్రమమునందున్న నునామనం బేలాగోయున్నది.

హరి—నాకు నట్లేయున్నది. చిత్తంబేటికో కలవరపడుచున్నది.

సత్య—ఘోరమైన వేటకర్జంబు నిర్వహించుటచే సహజ కరుణాయత్తంబగు మీ చిత్తంబున కట్లున్నది. అంతకన్న మఱేమియు లేదు.

చంద్ర—అట్లే కావచ్చును.

హరి—సర్వాంగముల కుచిత శ్రమఁ గల్పించుటంజేసి కాఁబోలు నాకు నేఁడు పగలు గూడ నిద్ర వచ్చుచున్నది.

చంద్ర—అలాగైన నీ క్రొమ్మావిగున్న నీడ జిగురుటాకుసెజ్జ నేర్పఱచెద. నా యంక తలంబుఁ దలగడగా నమర్చుకొని యించుక సేపు సుఖ నిద్రం బొందఁదగును.

హరి—ప్రేయసీ! పగటివేళ నిద్దుర కేర్పడినది కాదు చూడు,

మ. అరులన్ గెల్చుటొ, కప్పముల్వడయుటో, • యర్థివ్రజన్ బ్రోచుటో
సురలన్ దన్పుటొ, విద్యలన్ బడయుటో, • సుశ్లోకమార్జించుటో
పరిపాల్యంబగు రాష్ట్రముల్ సుఖముగాఁ • బాలించుటో, లేక రా
జు రిరంసన్ నిదురింపఁ జెల్లునె పగల్ • శుద్ధాంత కాంతాళితోన్?

మఱియు నిద్దుర యన్న స్మరణకు వచ్చెను, నిన్నటిరేయి నపరయామంబున నే నొక దుస్స్వప్నము గంటిని.

చంద్ర—అయ్యో! అదెట్టిదో!

హరి—నేను నిజమంత్రిపురోహిత విద్వజ్జనంబులతోఁ బేరోలగంబుండ, నతిమాత్ర తేజో విరాజియగు నొక మునిరాజు కనుఁగొన లగ్నికణంబు లుమియుచుండ సమీపించి యకారణంబుగ నున్నతంబైన సింహాసనము నుండి నన్ను నేలఁ ద్రోసి, మన రాజ్య సర్వస్వము గ్రహించి మనలఁ గట్టుబట్టలతో నట్టడవులకు బాఱఁదోలె. అందుఁ బడరాని పాట్లఁ బడుచుంటిమి. ఇంతలో మెలఁకువ గలిగె.

చంద్ర—అయ్యో! ఎంతటి దుస్స్వప్నము! ఇదంతయు మన కశుభమునే సూచించు చున్నదే. నాకును నట్టికలయే వచ్చినది.

సత్య—దేవా! దేవీ! మీ కేయశుభములును రావు. నిన్నటి దినమున విశ్వామిత్రునకిచ్చిన ధనమతఁడు వెంట దీసికొని పోకుండ మనకడనే యుంచి నందులకుఁ జిత్తమున నేమోవిచారించుచునిదురించితిరి. దానిచేనిట్టికలలువచ్చియుండవచ్చును. చూడుఁడు

క. నిదురించుటకును మును దా
మది దేనిఁ దలంచు నదియె • మానవునకు స్వ
ప్నదశన్ గనఁబడి నటులై
పదింపదిగఁ గలవరింపుఁ • బలుకులు వెడలున్.

అయినను నిట్టివి దేవబ్రాహ్మణ సంతర్పణముల శాంతిం జేయదగును. చింతింపకుడు. ఇప్పట్టున వినోదముగాఁ గాలము గడుపుటకు మన యాశ్రితులైన సంగీతపాఠకులైన దగ్గఱ లేరే!

(పిమ్మట నిరువురు మాతంగకన్యలు ప్రవేశింతురు.)

మాతం—అర్థిజనకల్పభూజా! రాజలోకబిడౌజా! జోహారు.
హరి—సత్యకీర్తీ! వీర లేకులమువారలో?
మాతం—మేము మాతంగకులాంగనలము. రాజా! కులముతో నేమి?

గీ. తగనిదే కాని తనుదానె ♦ పొగడికొనుట
విమల సంగీతసాహిత్య ♦ విద్యలందుఁ
బలుకుల వెలంది మాతోడి ♦ పాటుసుమ్ము
సవితృకులదీప! శ్రీహరి ♦ శ్చంద్రభూప!

హరి—(చంద్రమతితో) దేవీ! కొంత తడ వీ యంగనల సంగీతము విందమా?
చంద్ర—కాలక్షేపమున కిప్పు డిదియే మంచి మార్గము.
సత్య—మాతంగాంగనలారా! మహారాజుగారు మెచ్చునట్లు మీ సంగీతకలాకౌశలంబు ప్రదర్శింపుడు.
మాతం—భాగ్యము. (అని వీణలు శ్రుతిఁజేసి పాడుచున్నారు.)

గీతిక; ఖరహరప్రియరాగము—ఆదితాళము

సరసుఁడ! నేనినుఁ ♦ జాల వలచితిరా
కరుణను నీబిగి ♦ కౌఁగిలి వేఁడితిరా ॥సర॥
నిన్నెదనమ్మి నే ♦ నిదుర మానితిరా
మన్ననతో నొక ♦ మాటయు వినవా ॥సర॥

హరి—సత్యకీర్తీ! వీరు పాడుచున్న గీతికలోని యర్థము నాకంత రుచింపలేదు. కాని వీరి కంఠస్వరమూమాత్రము వీణానాదముతోఁగలసి శ్రోత్రపేయముగా నున్నది. చూడు

మ. చెవులెక్కించుచు గోళ్ళమీటుచు విపం ♦ చీ తంత్రులన్, దారువుల్
చివురింపన్ గలకంఠకంఠరుచిర ♦ శ్రీగీతముం బాడి రీ
యువతుల్ వీనులకున్ స్వకంఠరుతమో ♦ హో! నేర్పుచున్నారనన్
జెవులన్ బిందుచుఁ జెంపలన్ జఱచుచున్ ♦ శిక్షావిధానంబులన్.

వీరికీ ముక్తాహారము బహూకృతిగా నిచ్చి పంపివేయుము. (ఇచ్చుచున్నాఁడు)
సత్య—గోసంగివడుకలారా! మహారాజుగా రనుగ్రహించిన యీబహూకృతిం బరిగ్రహింపుఁడు. (ఈబోఁవ)

మాతం—రాజేంద్రా! మాకీ ముక్తాహార మేటికి?

గీ. ప్రౌఢి మా విద్య మీవంటి ప్రభులు సూచి
మెచ్చినట్లైనఁ బదికోట్లు వచ్చినట్లె
రసికుఁడవు గాన మాకు నీ ప్రాపు మొదట
కావలయుఁ గాని పిదప రొక్కమున కేమి?

హరి—ఏమనుచున్నారు? వీరిమాటలు నాకర్థము కాలేదు!
మాతం—రాజేంద్రా! అర్థము కాకుండుట యెట్టిది?

గీ. రాజులకు మిన్నవంట రతి రాజువోని
చక్కఁదనమంట మిక్కిలి జాణవునంట
జవ్వనులమంట, పాటలోఁ జతురలమంట
తెలిసికొను మీవె యెవ రేల తెలుపవలయు.

హరి—సత్యకీర్తీ! వీరివర్తనము తెలియ వచ్చినది. ఇంక వీరి నావలకుఁ బంపివేయుము.
మాతం—రాజేంద్రా! నీవని కోరి యింతదూర మేతెంచిన యర్థినుల వ్యర్థముగా బంపి వేయుట నీవంటి దాతకు దగిన పనియా? ఒకమాటు నీయాశ్లేషసౌఖ్య మొసంగినఁ జాలదే!
సత్య—ఛీ! నికృష్టవనితలారా! ఆవలకుం బొండు.

ఉ. టక్కులమారిపోకలు మి టారము లెక్కుడఁ జెల్లునక్కడే
మక్కువ దీర్చికొండు కొఱ మాలిన మీ బయకారి వర్తనా
లిక్కడ సాఁగిరావు చనుఁ డీ మఱి యీ వెడమాట లాడినన్
గ్రక్కున ఖండఖండములు గా నఱికింతును మీదు నాలుకల్.

చంద్ర—నాథా! వీ రెంత దుశ్చరితలైనను నర్థినులై వచ్చిన కామినులగుటచేఁ గొంత సౌమ్యముగానే యవ్వలకుం బంపివేయుట మంచిది.

సత్య—అమ్మా! ఇంకను నీచచండాలాంగనలఁ బాపమనవచ్చునా! భద్రా! వీరి నిచ్చట నుండి వెడలగొట్టుము.

భద్రు—ఓ గోసంగి కులటలారా! ఇంకను గదలరేమి? మీవీపులు బ్రద్దలు కావల యునా యేమి?

మాతం—(ఏడ్చుచు) ఓహరిశ్చంద్రా! మమ్మిట్లన్యాయముగాఁ గొట్టించెదవుగా; కానీ! మాతండ్రిగారగు విశ్వామిత్రునితోఁజెప్పి నీయసురు దీయింపకున్న మమ్మా పేరులం బిలువ వలదు. (అని పెద్దపెట్టున నేడ్చుచుఁ బోవుచున్నారు)

చంద్ర—[విస్మయముతో] నాథా! వీరు విశ్వామిత్రమహర్షి కూతులా? అయినచో మాలెత లెట్లయిరో!

హరి—ఏమో! యిదంతయు నింద్రజాలమువలె నున్నది. ఇంతకు నేదియో దుర్యోగము కొఱకై మన మీ యాశ్రమోపాంతమునకుఁ జేరితిమి.

గీ. అశుభములు వచ్చునప్పుడ । యత్నముగనె
బుద్ధులును వాని కనుకూల । ముగనె తోఁచు
దొంగ యిలు సేరునప్పుడే । దొరను వలచి
నిదుర పెద్దమ్మ శయ్యను । వదలనట్లు.

సత్య—రాజేంద్రా! అదేమో విననిండు. [తెర లోపల]

శా. ఔనా! మిమ్ముఁ బ్రచండదండముల న । న్యాయంబుగా మోఁద నా
భూనాథాధముఁ డంపెనే భటచయం । బున్ మీపయిన్ బాపియై
కానీ! యింకఁ ద్వదుష్ణబాష్పఘృత యో । గప్రోజ్జ్వలన్ మామకీ
నానూనోగ్రసమగ్ర కోపశిఖి లే । దా మిమ్ము నూటార్పఁగన్.

హరి—[విని] సత్యకీర్తి! ప్రళయకాల ధారాధరగర్జానుకారియైన యీసింహనాదంబు విశ్వామిత్రునిది కాక మఱెవ్వరిది?

చంద్ర—[భయముతో] నాథా! ఇప్పుడేది తెఱవు?

గీ. కనుగొనల నుండి జ్వాలదగ్ని । కణము లురల
వేఁడినిట్టూర్పుఁ బొగ లుడు । వీధి కెగయ
దండము ధరించి రెండవ । దండధారి
గతి నిటే వచ్చుచున్నాఁడు । కౌశికుండు.

హరి—దేవీ! జడియకు. కుఱ్ఱవాని దగ్గఱఁదీసికొమ్ము. నిరపరాధులమైన మనల విశ్వామిత్రుఁడుమాత్ర మేమి చేయఁగలఁడు?

విశ్వా—[కోపముతో] ఓరీ! హరిశ్చంద్రా! నీవిప్పు డెక్కడకుఁ బోయెదవురా?

స్రగ్ధర

కొండంచున్ నిన్నుఁ బ్రేమన్ । గొలువదలఁచినా । కూఁతులీనాఁడు రాఁగా
గొండంచున్ జేతులారన్ । గుమతి! యొసఁగితే । ఘోరమాదండనంబున్

గండండై చండరోషోగ్రశిఖిశిఖల నీ కండక్రౌర్యోర్వ గాథే
యుండే దండెత్తెనండై యునికిక డుగుమా యోపునే మో వసిష్ఠుఁ.

హరి—[భార్యాపుత్రులతోఁ బాదములపైఁబడి] మహాత్మకా! రక్షమాం రక్షమాం.
విశ్వా—[దురాగ్రహముతో] ఛీ! పాపీ! [కిరీటముందన్ని] అడుగుం బెట్టి మాయాశ్రమమే కాక మాపాదముఁగూడ నంటుపరచుచున్నావురా దుష్టా!
హరి—ఆహా! నేఁటికదా నాశిరమునకు నుత్తమాంగ మను నామము చెల్లినది.

మధురగతిరగడ - కమాసురాగము - ఆదితాళము.

ధన్యుడ నైతిని తాపస చంద్రా!
మాన్యంబయ్యెను మామక జన్మము
పావనమగు నీ పాదస్పర్శము
చే విమలత్వముఁ జెందెను నాశిర
మేగతి నొచ్చెనో యీ మృదుపాదము
్రవేగగు నాదు కిరీటము తాఁకున.

విశ్వా—ఓరీ! దుర్మదాంధా! వైవస్వతకులకలంకా! ఏమిరా! నీ మాయావినయములు?

క. పరికింప నెదుట వినయ
స్ఫురణము మోమింత చాటు వొందిన నిందా
పరిభాషణ మరెరే! నీ
శరణార్థియుఁ జంకదుడ్డు చందము దెలిసెన్.

ఓరీ! దుర్వినయశీలా! ఇప్పుడు మాపాదముమాత్రమే కాదురా; నీదుశ్చారిత్రము వలన మాసర్వాంగములు నొచ్చుచునేయున్నవి. ఓరీ! మాయావీ! మాయంగీకారము లేక మాయాశ్రమము ప్రవేశించుటకు నీకెవ్వరధికారమిచ్చిరో తొలుతఁ జెప్పుము. నీరాజాధికారము తపస్వులమైన మాయెడం బనికివచ్చునురా! పనికివచ్చినను,

మ. బలగర్వంబున గన్నుగానకిట నీ వారెల్లరుం జేరి మా
లలితోద్యాన లతావితానమున నెల్లం ద్రెంచి గగ్గోలుగా
ఫలవృక్షంబుల సొంపడంచి కుసుమవ్రాతంబులన్ రాల్చి కా
వలులై మా హరిణార్భకంబుల వధింపం బోవ నెట్లోర్చితో.

ఇట్లాశ్రమమెల్ల నపవిత్రమొనర్చుటే కాక యర్థినులై వచ్చిన నాముద్దుకూఁతుల వ్యర్థముగాఁ బాడించి తుదకు నాలుకలు గోయుదు నని బయలుదేరితివఁట! నీతాతముల్లె వారికేమి గట్టిపెట్టితివి? ఓరీ! దుర్మతీ! మున్నెవ్వరు రాజులు లేరా? వేఁటకు రారా? నీమృగయావిహారమునకు మావంటి జడదారుల యాశ్రమములే కాని పనికిరావేమి? భూచక్రమునందలి రాజులెల్లఁ బాదాక్రాంతులై యుండ నీవు చక్రవర్తిపదమున విఱ్ఱవీగుటెంతయు మావంటిమునులయాశ్రమములఁ బాడుచేయుటకే యని నా కిదివఱకుఁ దెలిసినది కాదురా మునిద్రోహీ! చూడుమిప్పుడు నిన్నేమిచేసెదనో! నీవేమొనరించినను మంచిదనుచు నీకిచ్చకంబులాడుచుఁ బొట్టకూటికై నీకు వెట్టిచాకిరి చేయు వసిష్ఠుఁడ ననుకొంటివేమి? నీవొనరించిన యీయపకృతికిఁ బ్రతివిధానముఁ జేయకుండుటకు మే మంత యసమర్థులమా?

హరి—ఎఱుఁగక చేసిన నాయపరాధముల క్షమింపుఁడు.

విశ్వా—ఓరీ! వాచాటా! ఏమన్నావు! అపరబ్రహ్మయైన విశ్వామిత్రునే యెఱుఁగవా! ఎట్లు!

సీ. ఎఱుఁగవా త్వత్పురో హిత వసిష్ఠ తనూజ
శతక నాళీక కుం జరుని నన్ను?
తలఁపవా ప్రతిబంధి త స్వర్నివాస త్రి
శంకర్థ నిర్మిత స్వర్గు నన్ను?
మఱతువా గురుతపో మహిమ ప్రకల్పిత
ప్రతిసృష్టి నిందిత బ్రహ్మ నన్ను
తెలియవా యనితరా ధీన తపోమహా
త్త్వావాప్త ఘోర దివ్యాస్త్రు నన్ను
గీ. ప్రాజ్యరాజ్యస్మయాంధకా రంబు నీదు
కనుల కెదగట్టె నంతనే గానరానొ?
యొడ లెఱుంగవొ? మతి వోయె నో దురాత్మ!
ఏల యెఱుఁగవు? చెప్పు మో రీ దురీశ!

హరి—దేవా! అపరబ్రహ్మను మిమ్మెఱుంగనివాఁ డెవ్వఁడు?

గీ. జగములం దెందు మీసృష్టి సాగుచుండఁ
బ్రాఁతపంచార మయి పోయె బ్రహ్మసృష్టి

తేజమున నగ్ని మీతోడ దీటురాక
దుర్యశముపేరఁ దాల్చెను ధూమరేఖ.

విశ్వా—ఆలాగైన నెండకన్నెఱుంగనిసుకుమారశరీరలతామతల్లులు గానకశౌవిలాసినులగు నాముద్దుకూఁతు లెన్నఁడురాని తరాజవు నీవు వచ్చితివి, ఇంక నోడిలోవరాలకుప్ప నొలకింతువని ప్రాణములన్నియు నీపైననే నెలకొల్పికొని పరువెత్తుకొని వచ్చినందులకు వారికిఁ దగిన సత్కారము లొనరింపక, పొగరుదే మమ్ముఁగూడ గణింపక నాలుకలు గోయఁబోయినది మమ్మెఱిఁగియే! అలాగయిన నీవిషయమున మేముపేక్షాభావమున నుండరాదు. దురాత్మా! కుసుమకోమలులైన రాజబింబాస్యలపై మోమోటమించుకయైన లేక నాలుకలు గోయుదునన్న నీనాలుక యివ్వాడు వేయిచీలికలు గావలదా? మునిద్రోహీ! నీముఖము జూచిన కొలంది నేయిపోసిన యగ్గివలె నా మనంబు భగ్గుభగ్గున మండుచున్నదిరా!

హరి—మునీంద్రా! నేనొనరించిన వన్నియుఁ దప్పులే యైనను క్షమాగుణ సంపన్నులైన మీవంటి తపస్వులకు దీర్ఘకోపంబు సనదు కాన,

తోదకవృత్తము. కాఫీరాగము-చతురశ్రగతి.

మనవిని వినుమా మముఁ గనుఁ గొనుమా
తనయునిపై నింతటి పగ చనునా?
కనికరమున సాకక యిటు తగునా?
కనలునఁ బెను సంకట మిడ నగునా?

మఱియు

గీ. పొగరుగల వాని నడఁచుట పోలుఁగాక
దీనత నడంగువాని సాధింపఁ దగునె?
పడఁగ నెత్తినపాముఁ జంపఁ దగుఁగాని
చచ్చిపోయిన దానినే చంపనేల?

కావున నన్నుఁ జేపట్టినదాక మీపాదపద్మముల విడువను. (అని నమస్కరించును)

విశ్వా—(స్వగతము) ఆహా! ఈతని క్షమాగుణ సంపత్తి యెంత యొప్పుచున్నది. [ప్రకాశముగా] విరాగులమై సంసారములఁబాసి తపస్సుఁజేసికొనుచున్న మాకీ దీర్ఘకోపంబు సనదు. నీతప్పులన్నియు నీయందే యుండనిమ్ము. శరణాగతరక్షణ మవశ్యకర్తవ్యము గనుక నీభయంబుడిపి నిన్నుఁజేపట్టినారము. నాయుపదేశం బొందు గలదు; నీవద్దాని మేరకుఁ దప్పక ప్రవర్తింతువేని నాకోపాగ్ని నిశ్శేషంబుగాఁ జల్లారును.

హరి.—దేవర ధర్మోపదేశంబులఁ బరిగ్రహించుటకు సిద్ధముగానే యున్నాను. పాప కార్యంబునకు నన్ను మీరు పురిగొల్పుదురా?

విశ్వా—ఎట్టి పాపకృత్యంబు లైనను మాయాజ్ఞయైన వెనుక నయ్యవి పుణ్యకృత్యం బులుగా మాఱవలసినదే.

హరి—మీ రపరబ్రహ్మలు గదా.

విశ్వా—భళీ! నీకు మామహిమ లిప్పుడు బాగుగఁ దెలిసి వచ్చినవి గాన,

శా. అన్యాలోచన లేల? యిచ్చితి వివా ♦ హంబాడుమా నేఁడు నా
కన్యారత్నములన్ సురూపవతులన్ ♦ గాంధర్వవిద్యాజగ
న్మాన్యప్రాభవలన్, వయోంచిత కలా ♦ మత్తల్లులన్, భూరి సౌ
జన్యశ్రీల; వహింపుమింకను బ్రశ ♦ స్తశ్రీసుఖాభోగముల్.

హరి—[చెవులు మూసికొని] దైవమా! నాపాపము శాంతించునుగాక.
చంద్ర—[స్వగతము] అక్కటా! ఎంతటి యధర్మమునకు పాల్పడు మనుచున్నాఁడు.
సత్య—మునీంద్రా! ఇది యెందైన సరియైన యుపదేశమా?

శా. అంటంగూడని మాలకన్నియలతో ♦ నామేలు మేల్పెండ్లి పే
రంటా లీరవివంశరాజుల యశః ♦ ప్రాకట్య మిప్పాటిదా?
అంటంగూడని వేల్పుసాక్షిగ వివా ♦ హంబైన యిల్లాలి గొం
తెంటంగోసి తదన్యకన్యల వివా ♦ హంబాడు టేధర్మమో;

విశ్వా—ఓరీ! దుర్మార్గా! సత్యకీర్తీ! నీవిప్పుడు లేనిసంబంధము గల్పించుకొని మాతో నిర్భయముగా బ్రతివాదము చేయుచున్నందులకుఁ బిడుగువంటి మాశాప మిప్పుడే నీమీఁదఁ బడుం జుమీ.

చంద్ర—[స్వగతము] అక్కటా! కోప మంత కంతకు మితిమీఱుచున్నదే.

లోహి—ఓబ్రాహ్మణుడా! నీవెవ్వఁడవు? మమ్మందఱ నదలించు చున్నావు.

చంద్ర—నాయనా! నీవైన నీతాపసుని కోపాగ్ని కింధనంబవుగాక బ్రతికియుండుము. [దగ్గఱఁదీసికొనును]

విశ్వా—ఓరీ చెడుగా! నీ విప్పటినుండియు నీ శౌర్యము మావంటి జపదారులపై నుప యోగించు చున్నాఁడవురా శుంఠా!

హరి—ఆర్యా! కన్నులఁ దెఱవని వీనితో నేమి?

విశ్వా—ఓరీ! కపటశీలా! నీవును నీమంత్రియుం జాలక నీకొడుకును గూడఁ గాట్ల కుక్కవలె మాపైకి నుసిగొల్పుచున్నావు గా?

హరి—దేవా! బాల్యచాపల్యముచేఁ గలిగిన వాని యపరాధమును క్షమింపుడు.

విశ్వా—క్షమించినారము. ఇఁక మాయాన నిర్వర్తింపుము.

హరి—మునీంద్రా! సకల ధర్మస్వరూపు లగు మీరు నాకిట్టి దురుపదేశ మొనర్పఁ బాడియా? చూడుడు.

మ. అరయన్ వంశము నిల్పనేరద వివాహంబట్టి వైవాహిక
స్ఫురణం బిప్పటి కెన్నఁడో జరిగె సత్పుత్రుండు పుట్టెన్ వయః
పరిపాకంబును దప్పుచున్నయది యీ ప్రాయంబునన్ వర్ణసం
కరపుం బెండిలి యేల చుట్టెదవు నా కంఠంబునన్ గౌశికా.

మునీంద్రా! ఇహపరంబులకు రెంటికిఁ జెడు మార్గంబును నన్నేల త్రొక్కుమందువు? దురంతమైనయట్టి పాపకర్మంబు నాచరించి ముందుఁబరసౌఖ్యంబునకుం జెడుమందురా?

విశ్వా—ఓరిమూర్ఖా! నీమేలు నీవు చూచుకొనలేకున్నాఁడవు. ఎప్పుడో వచ్చుపరసౌఖ్యముల నమ్మి యిప్పుడు కంటికిఁ గనఁబడుచున్న సామ్రాజ్యాద్యుత్తమభోగంబులు విడుదు వెట్టివాఁ డెందైనఁ గలఁడా? వీరినిఁ బెండిలియాడకున్న మాత్రమున నీకొఱకై స్వర్గ ద్వారములు తెఱచి పెట్టఁబడి యుండు ననుకొంటివేమి? మీవంటి తుచ్ఛరాజులకు స్వర్గసౌఖ్యములు కూడనా? 'రాజ్యాంతే నరకం ధ్రువ' మను వాక్యము వినవో? కాన వ్యర్థప్రతివాదములు చాలించి మాయాజ్ఞాప్రకారమీ పంచమకన్యలం బరిగ్రహించి పూజ్యంబైన సామ్రాజ్యభోగంబులతోఁ బాటుగ నీయంగనల వలని భోగంబుల యథేచ్ఛగా ననుభవింపుము.

హరి—అకటకటా! ఇది యెక్కడనైన సరియైన బోధయా? మానుషజన్మ మెత్తినందులకుఁ బాపుల శిక్షింపఁ బైన దండధరుఁ డొకఁ డున్నాఁ డనియైన దుష్కార్యముల పొంతఁ బోకుండ వలయుఁగదా!

విశ్వా—ఓరీ! వెకలీ! నీకింకను బాపపుణ్య వివక్షత యెందుకు? ఏమీ దండధరుండా?

శా. పాపంబేయగుఁ బుణ్యమేయగును వి ♦ శ్వామిత్రసిద్ధాంతమా
వ్యాపారంబును బూర్వపక్ష మొనరిం ♦ పన్ దండహస్తుం డెవం
డా పాపిష్ఠునిజోలి యెందులకు ? న ♦ వ్యస్వర్గ రాజ్యప్రతి
ష్ఠాపాండిత్యముచేత నీ జనకు జా ♦ డన్ నిన్ను రక్షింపనే.

కావుననే నీ వాయమునిభయంబు దక్కుము ఇదిగో,

మ. అరణంబిచ్చెద నేమికావలయునో ♦ యర్థింపు సంతానపుం
దరులో, జక్కులఱేనిపెన్నిధులొ, చిం ♦ తారత్నమో! హేమభూ
ధరమో కౌస్తుభమో సుధారసమొ, యిం ♦ ద్రత్వంబొ బ్రహ్మత్వమో
ఉరగాధీశ ఫణోల్లసన్మణిగణం ♦ బో! కాక యింకేవియో.

హరి— దేవా! మీతపోబలం బెంతకైనఁ జాలినదే కాని,

శా. "సిగ్గేలాగున లేకపోయెఁ దనకి ♦ స్సీ గాధిరాట్సూనికే
లగ్గో కూర్చెదనన్న నాసపడి యి ♦ ల్లాలుండ నిర్భీతి నే
యెగ్గూహింపక మాలకన్నియల దో ♦ యింబొంది యర్కాన్వయుం
బగ్గింద్రోసె" నటంచు ఛీ! యనరె న ♦ న్నాబాల గోపాలముల్.

విశ్వా— ఓ ఆత్మశ్లాఘీ! దురభిమానీ! నాకూఁతులం బెండ్లియాడిన నీకు లోకనిందగా? నీ మొగమున కట్టిభాగ్యమే కలిగిన నీభోగభాగ్యంబులు మూడుపూవులారుకాయలుగా నుండి నిన్నుఁ బట్టఁ బగ్గంబు లుండక,

గీ. "ఇతఁడె యీతఁడె నూతన ♦ సృష్టికర్త
యైన గాధేయునల్లుఁ" డ ♦ టంచు నిన్ను
నందలంబుల నిల్పి జో ♦ హారు లిడరె
నర సురా సుర యక్ష గం ♦ ధర్వులేని ?

హరి— తాపసోత్తమా! మీకు నే నేమని ప్రత్యుత్తరం బిత్తును.

శా. ఆకుంబోకను బొంద దీపలుకు న ♦ వ్యంబైన బ్రహ్మత్వమే
మీ కైలాటపుమాలకాన్పులివియే ♦ మీలోకదూష్యంబు మీ
వాకుంబొందుటఁ జూచి యే మొగమునన్ ♦ వాయెత్తెదన్ మీకులం
బే కాదా మఱి నాది? చెల్లుబడి యా ♦ నే యిట్టిసంబంధముల్

విశ్వా— ఓరీ కృతఘ్నా! నీ మేలుకోరి నీకు హితముపదేశించుచున్నందులకు 'కొత్తగా వచ్చిన బ్రహ్మత్వ' మని మమ్మధిక్షేపించుచున్నావుగా! అలాగైన నీ గురుపుత్రుఁ డగు శక్తి శాపమువలనఁ జండాలత్వము గాంచిన త్రిశంకునందనుండ వగు నీది మాత్రము కాదేమి? కరుణామతిచే మాయందు రాజత్వముఁ బునఃప్రతిష్ఠయొన

ప్పటు మాదిరయే తప్ప, ఇంతకు మాయిచ్చు నీ యపూర్వవిభవంబులతో మాకన్యలం బరిగ్ర హింతువా లేదా? చెప్పుము.

హరి—మునీంద్రా!

పంచచామరము - ఝంఝూటిరాగము - ఆదితాళము.

వృధాకదా సుధారసంబు ♦ రీతి నున్న నాకుల
ప్రధానధర్మమును దొలంగ ♦ భాగ్యభోగసంపదల్
అధోగతుల్ దొలంగ రాజ్య ♦ మైనఁ గాని వీడదన్
బుధోత్తమా! వరింప మాల ♦ పూవుఁబోండ్ల నమ్మఁడీ.

విశ్వా—హరిశ్చంద్రచక్రవర్తీ! ఆమాటయందు నిలిచియుండుము. తప్పిపోయిన నా సదాశివుపాదంబులకుందప్పినవాఁడవగుదువు. చిరకాలంబునుండిమరలరాజ్యం బేల వలయు ననుతలంపు నామది బాధించుచున్నది. నేటికి నీయౌదార్యముచే నా కది లభించినది. పట్టణంబున కిప్పుడే పోయి సింహాసనం బధిష్ఠించెద; అచ్చటరాజపురుషు లభ్యంతరము చెప్పకుండుటకు నీముద్రిక నిమ్ము. ఆడినమాట తప్పకుండుము.

హరి—దేవా! ఆడి బొంకుదు నని తలంచితివా?

మ. విడువంగాఁబడె నెన్నఁడో చెఱకుపి ♦ ప్పింబోలెమీచేత ముః
బిడువంగాఁబడి సారమెల్ల నెది దా ♦ నిః మీరలాసించి న
న్నడుగం గాదని చిన్నబుచ్చఁగలన ♦ య్యా! మిమ్ము నిస్సారపుం
గొడనల్ రాచరికంపు సౌఖ్యములు మీ ♦ కుంగ్రొత్తలా విందులే

విశ్వా—ఇఁక నీచమత్కారములు మాకడజెల్లవు. వారివీరివలె మమ్ము నీమాయా జాలంబులఁ బడవేయనెంచితివి. ఈలాటికుయుక్తులు మాకు నీకంటె లక్ష దెలియును. రాజులందఱిలో నీవేమో సత్యసంధుడవని వింటిని. నేఁటి కాపేరు నేటిబీర కాయమైనది. మాట పెదవి దాఁటుటకు ముందే యోజించుకొనవలసియుంటివి. పిదపఁ బశ్చాత్తాపముఁ బొందినఁ బ్రయోజనం బేమి? ఇఁక వేయిమాటలతో నేమి "నేనిప్పుడు ప్రసంగాంతరమునఁ బొరబాటున నట్లంటి, రాజ్యము నీకీయఁదలఁచి కాదు" అని స్పష్టముగాఁ జెప్పివేయుము. పిదప నే బ్రత్యుత్తరంబిచ్చిన "ఛీ" యనుము.

చంద్ర—నాథా! యేల సందేహించెదరు?

మ. తరుణి న్నేనొకపాటినే తమకుఁ గ ♦ ర్తవ్యంబు బోధింపఁ? ని
ద్ధర శాణాచియె మీకు నొక్కరికి మాం ♦ ధాత్రాదిరాజన్యులెం

దఱు పాలించిరి యెందరేగి రిఁక నెం ♦ దఱోవ నున్నారలో
క్కఱయేనిన్ వెనువెంటఁ గట్టికొని యే ♦ గన్ జాలిరే యింతకున్

శా. మేనన్ బ్రాణము లున్నయంతపఱకున్ ♦ మిథ్యానుబంధంబునన్
దానల్లాడుఁ బ్రపంచమెల్లఁ దనదే ♦ నాన్ జచ్చుచోఁ గడ్డిపోఁ
చేరిన్ వెంబడిరాదు ప్రాణికి యశం ♦ బే తక్క వేలెం దనూ
చానుం డిమ్మునికిందు దానముగ రా ♦ జ్యంబున్ యశంబున్ గనన్

విశ్వా—(స్వగతము (ఆహా! ఈపతివ్రతాలలామసత్యవ్రతాభిమాన మెంతయొప్పుచున్నది.

హరి—ప్రాణేశ్వరీ! నీవు నాపాలిటి కల్పలతవు. లోకంబున ననుకూల దాంపత్యమిట్లు గదా యుండవలయు!

గీ. పతుల యత్నంబు లోనఁగూడు ♦ సతులు గూడ
విఱుపు మాటల వారిని ♦ వేఁపకున్నఁ
బాదులను మొక్క మొలచిన ♦ దాదిఁ బురుగ
తొలఁచు చుండిన నది యెంత ♦ దూర మెదుగు?

(దోసిలియొగ్గి) ఓ భగవతీ! భూదేవీ!

సీ. సతత దానక్రియా ♦ రతుఁడ నంచు జగానఁ
బేరందినాఁడ నీ ♦ కారణమున
క్రతువు లొనర్చి దే ♦ వతలు మెచ్చ యశంబు
గణియించినాఁడ ♦ నీ కారణమున
మితిలేని ద్రవ్య సం ♦ గతుఁడనై భోగ వి
స్తారుండ నైతి నీ ♦ కారణమున
చతురబ్ధివేష్టిత ♦ క్షితిపసంతతి యెల్ల
కనుసైఁగ మెలఁగె ♦ నీ కారణమున

గీ. ఇంత కాలంబు నన్నాశ్ర ♦ యించికొంటి
విపుడు విధి తప్పివచ్చుట ♦ నేనె నిన్ను

నమ్ముకొనుచుంటి సత్యవిశ్రుతమ్ము కొఱకు
శ్రీగుణోద్దామ! రాజ్యలక్ష్మీలలామ!

(చంద్రమతితో) దేవీ! దానధారాసంభృతంబగు బంగారు భృంగారువు గైకొనుము.
చంద్ర—(దానజలము విడచుచుండ)
హరి—బ్రహ్మర్షిసత్తమా! రాజ్యదానంబు పరిగ్రహింపుడు.

శా. దేవబ్రాహ్మణమాన్యముల్విడిచి భక్తిన్ సప్తపాథోధి వే
లావిభ్రాజదఖండ భూవలయ మెల్లన్ మీకు దానంబుగా
భావంబం దొక శంకలే కొసఁగితిన్ బ్రహ్మార్పణం బంచు దే
వా! విశ్రాంతిగ నేలుకొమ్మిఁకను నీ వాచంద్ర తారార్కమున్

రాజర్షితిలకా! రాజలాంఛనంబగు నీకిరీటంబు ధరియించి యీధారుణీ చక్రము నిర్వక్రముగా బరిపాలింపుము.
విశ్వా—హరిశ్చంద్రా! నీయౌదార్యము మిక్కిలి శ్లాఘనీయము. నీకు దీర్ఘాయురారోగ్యములు కలుగుఁగాక. నీవింక నీభార్యాపుత్రులతో మారాష్ట్రంబు వదలి పొమ్ము. సత్యకీర్తి మంత్రిత్వమునకై యిక్కడనే యుండవలయును.
హరి—చిత్తము. [సత్యకీర్తితో] మంత్రిసత్తమా! సత్యకీర్తీ! నీవింక నిమ్మహర్షి నాశ్రయించుకొని కాలంబు వెళ్ళఁబుచ్చుము.

సత్య—[దుఃఖముతో]

మాలినీవృత్తము - రాగము ముఖారి - ఆదితాళము.

అమలగుణకలాపా! హా! హరిశ్చంద్రభూపా!
మిము వదలిన నేనీ మీఁద జీవింపఁ గలనా?
తమ కెపుడు నివాసస్థానమా నీటిఁ బాయన్
నిముసమయినఁ దమ్ముల్ నిల్చునే వాడకుండన్?

ప్రభూత్తమా! ఇన్నాళ్లు ముద్దుగాఁ బెంచి కడకు చిలుకను గండుబిల్లికివలె నీకౌశికునకు నన్నొప్పగించెదరా? నేను మీకడ నుండఁదగనా?
హరి—సత్యకీర్తీ! నీవు ధీమంతుడవు. నిన్నుఁగూడ నావెంటఁ దోడ్కొని పోయితినేని విశ్వామిత్రుడు నాగొంతు గొఱుకక మానఁడు. అదియుంగాక నారాజత్వముతోఁబాటు నీమంత్రిత్వము గూడ మాఱినచో రాష్ట్రీయ ప్రజాఘోషంబు మితి

మీఱఁక మానదు. కావున నీవు నా మాటఁ బాటించి పురంబున కేగుము (ఆకర్ణించి) ఎక్కడిదా కలకలము?

[పిమ్మట రాష్ట్రీయప్రజలు గుంపులు గుంపులుగాఁ బ్రవేశించుచున్నారు.]

పంచచామరము - గేయము - త్రిశ్రగతి.

బలంబుమీఱ గాధిపుత్రుఁ ♦ బట్టికొట్టి చంపుఁడీ
ఖలుఁడు వానిఁ ద్రాళ్ళ బిట్టు ♦ గట్టి యగ్గి వేల్చుఁడీ
మలీమసుండు వాని కాయ ♦ మాంసమెల్లఁ గోసి యీ
పొలాననున్న పక్షిజాతి ♦ భూతకోటిఁ దన్పుఁడీ.

[అని కత్తులఁ ద్రిప్పుచున్నారు.]

హరి—సత్యకీర్తి! చూచితివా! పౌరు లెంత నిశ్చయముగా సంచరించుచున్నారో?

విశ్వా—(స్వగతము) భళిరే, వీరి రాజభక్తి యెంత నిరూఢమై యున్నది. వీరిప్పుడు నాప్రాణములఁ దీసినను దీయవచ్చు.

పౌరులలోఁ బింగళకుఁడు—అరే, ఆదొంగముని యెక్కడ నున్నాఁడురా!

శైబ్యుఁడు—వీఁడేరా!

రోమాణకుఁడు—అరే! ఊరకుందువేమిరా, పొడువుము.

హరి—పౌరులారా! ఏమి యీ సాహసము.

పౌరులు—[వినకయే] సుగంధివృత్తము-గేయము-త్రిశ్రగతి.

మచ్చుఁజల్లి రాజ్యమెల్ల ♦ మాయగా గ్రహించి యీ
సచ్చరిత్రు నూరినుండి ♦ సాఁగనంపుదేమిరా
పచ్చిదొంగ! నీతపంబు ♦ పాడుగాను ఏలరా!
హెచ్చుగాను బెంచుకొన్న ♦ యీజడ ల్దహింపరా ?

[అని కొట్టఁబోవుచున్నారు.]

విశ్వా—[స్వగతము] ఇప్పుడు వీరిపైఁ గోపించి శాపం బిచ్చుటకంటె హరిశ్చంద్రు నదలించుటయే యుచితము. అని [కోపముతో] ఓరీ కపటశీలా! హరిశ్చంద్రా! మఱల రాజ్యమును గ్రహించుటకుఁ గడ కీపన్నాగము పన్నితివిరా?

హరి—[కోపముతోఁ బౌరులఁజూచి] పౌరులారా! మీకీయాగడము తగదు. ఇమ్మహాను భావుఁడే మీకిఁకఁ బ్రభువు. కాన నెప్పటియట్లు రాజభక్తియుక్తులరై ప్రవర్తింపుఁడు. నాకు మాటఁ దెప్పింపకుఁడు.

పౌరు—మహాప్రభూ! మమ్ము పెద్దపులికే యొప్పజెప్పిపోయెదరా?

హరి—పౌరులారా! మహర్షులఁ దిరస్కరింపఁగూడదు మఱియు,

మ. చనునే యింతటిసాహసంబు? ధరణీ ♦ సామ్రాజ్య మెక్కాల మొ
క్కనికే చెల్లునె? కాలపుం బ్రకృతినో ♦ క్కం డేగనింకొక్కఁడౌ
ను నృపుండీనరజన్మమిట్లుగనుచుం ♦ దుర్మార్గులన్ రాష్ట్రపుం
జను లేనాఁటి కెవండొ యేఁడతనిని ♦ చ్ఛంగొల్వనో మెచ్చుగన్.

చంద్ర—పౌరులారా! భర్తగారిమాట జవదాటుకుఁడు.

పౌరు—అమ్మా! మేమికఁ జేయవలసినదేమున్నది?

ఉ. మమ్మును గన్నబిడ్డల క్రి ♦ మమ్మున నింతకుమీరు వెంపఁగ
ష్టమ్ములు లేకమీకరము ♦ చాటునఁ జల్లగనుండఁ గష్టకా
లమ్ము ఘటిల్లమీకె; విచ ♦ లత్వవనాహతి వ్రేళ్ళతోడ మూ
లమ్మె గుభాలునన్ బడ ని ♦ లన్ జిగుఁరాకు లిఁకేమి రాజిలున్.

హా! రాజాధిరాజా! ఎంతలో నెంతయన్యాయము సంభవించినది!

పింగ—సీ. ఇలతేఁడ! గంపంత ♦ బలగ మిచ్చట వీడి
యొంటిగా నడవి నె ♦ ట్లుందువయ్య

రైభ్య—శ్రీదేవి! చంద్రమ ♦ తీదేవి! నీవంటి
బంగారుతల్లి నె ♦ వ్వం డొసంగు

రోహ—వనికేగెద వె? చిన్ని ♦ బాబయ్య! నీకింక
వేళకు నన్న మె ♦ వ్వఁడి లభించు

పల్ల—ఈపుట్టువులకు నీ ♦ వే సత్యకీర్త్యయ్య!
యాదరవుగ నుండ ♦ రాఁదటయ్య

పింగ— గీ. కడుపుఁ గండలఁ గోయు నీ ♦ జడలమాటి
అధిప, మాకేడ దాఁవర ♦ మయ్యెనయ్య

రైభ్య— జగము బాలించు మేల్దొర ♦ సాని వీవె
పుట్టి యగచాట్లపాలైతి ♦ వేమనందు.

హరి — పౌరులారా! దుఃఖింపకుఁడు. సత్యకీర్తీ! వీరితో నీవిఁకఁ బట్టణంబున కేగుము. మేమిక్కడ నుండియే పోయెదము.

సత్య — అక్కటా! నే నెంత దురదృష్టవంతుడను రాజేంద్రా!

ఉ. చిన్నతనంబునుండి ననుఁ ♦ జేరఁగఁదీసి కుమారురీతిగా
మన్ననతోడఁ బెంచి తన ♦ మంత్రిపదంబున నుంచినట్టి నా
కన్నగురుండ వీగతినిఁ ♦ గానలపాలయి పోవుచుండ మీ
సన్నిధినుండ నోఁచుకొనఁ ♦ జాలనియట్టి కృతఘ్నుఁడన్ గదా.

అమ్మా! నేను తల బాయిజేసుకొని పోవుచున్నాను. తిరిగి యెన్నాళ్ళకో మిమ్ముఁ జూచు భాగ్యము. నేను మీ లోహితునివంటివాఁడ నైనను మీ వెంటఁ గొనిపోకుండ మీరు లేని యీ పాడు పురంబునకు బొమ్మనుచున్నారు గదా!

హరి — [కౌగలించుకొని] సత్యకీర్తీ!

చ. ఇదివఱ కెన్నఁడున్ గుణని ♦ ధీ! జవదాఁటవు నాదుమాట యీ
యదనునఁగూడ నాపలుకు ♦ లారసి యీకుశికప్రసూతికిన్
ముద మొదవన్ జరింపు సత ♦ మున్; గలదేని ఋణానుబంధమే
యొదవుఁ బునస్సమాగమ సు ♦ ఖోన్నతులే మనకీజగాననే.

సత్య — హా; యెంతకష్ట మెంత కష్టము.

విశ్వా — సత్యకీర్తీ! నీవింక నుగదలకున్నా వేమి? నీవుపోయి పురంబెల్ల నలంకరించి మదీయ పట్టాభిషేకోత్సవముఁ జూటఁ బంపుము.

సత్య — అయ్యో! హరిశ్చంద్రుఁడు లేని యయోధ్య కింకెక్కడి యలంకారము. రాజేంద్రా! పోయివత్తును. మీకు శుభంబగుఁ గాక!

హరి — సత్యకీర్తీ! పౌరులారా! పోయిరండు.

[పౌరులును సత్యకీర్తియు నిష్క్రమింతురు.]

విశ్వా — హరిశ్చంద్రా! నీవింక నిక్కడ నుండ నక్కఱలేదు. మాకుఁ జాల ప్రొద్దు పోయినది. పొమ్ము

హరి — చిత్తము. [పోవుచుండ]

విశ్వా — ఉండుండుము. నాదగ్గఱకు రమ్ము. సింహాసనముపైఁ గూర్చుండి రాజ్యమేలు మాకుఁగాని యీ మణిభూషణంబులు మీకేల? కావున మీమీ నగలన్నియు నిక్కడ దిగవిడిచియే పోవలెను.

హరి. ఆలాగే తీసికొనుడు. [అని తమ నగల నిచ్చి] దేవా! మేమింకఁ బోయివత్తుము
[నిష్క్రమింతురు]

విశ్వా—[స్వగతము] ఎందునను నీరాజేంద్రుండు నాకు లోఁబడకున్నాఁడే. ఇప్పుడు మఱియొక యెత్తు నెత్తెదను. [అని బిగ్గఱగా] ఓరీ! హరిశ్చంద్రా! హరిశ్చంద్రా!

హరి—[ప్రవేశించి] దేవా! మఱల నేమి?

విశ్వా—[కోపముతో]

మ. అరరే! యెంతటిమోసగాఁడవుర స ♦ త్యంబన్న నిప్పాటిదా?
పరవిత్తంబును బాయసంబుగ భుజిం ♦ పఁ జూతువా? నాఁడుఁన
క్కరయజ్ఞార్థము దానమిచ్చినది రో ♦ క్కం బెక్కడఁ దాచినా
వుర ఛీ, కక్కినకూటికాసపడు దు ♦ ర్బుద్ధుల్ ప్రశంసింతు రే?

దురాత్మా! మా ఋణ ధనం బెగవేసిపోవ నెంచితివిరా?

హరి—మునీంద్రా! ఎక్కడి దాఋణంబు?

విశ్వా—[కోపముతో]

శా. ఏమీ! యెక్కడిదాఋణం బసలు లే ♦ నేలేద? మోమెత్తి యే
దీ మావంకను దేఱిచూచి యను మ ♦ ట్లే యెట్లు నోరాడునో
యీమాటాడునదేది వాకొనుము నా ♦ల్కా? తాటిదూలంబ? ఛీ
యీమర్యాదకు సత్యమూర్తియని ని ♦ న్నెట్లాడురా? లోకముల్.

హరి—మునీంద్రా! మమ్మింత యన్యాయముగా బాధించుట పాడిటయ్యా!

గీ. ధరణి సర్వస్వముఁ మీకె ♦ దారవోసి
కట్టుబట్టలతో నిట్లు ♦ నట్టడవికి
దైన్యమున నేగుచున్న మా ♦ తలను నింక
లేనియప్పులఁ గట్టఁ జె ♦ ల్లింపఁ గలనె ?

విశ్వా—ఓరీ! పాపిష్ఠా! కృతఘ్నా! దుర్మదాంధా! యేమని వాగితివి? ఇంక నొక్కమాఱు అట్టిమాఁట కూయుము. నీనాలుక పీఁకించి గ్రద్దలకు వేసెదను. చేతఁగాని యీశుల ముందేడ్చుట యెందుకు, పిదప నీలాటి తులువమాఁటలు కూయుట యెందుకు? మా సొమ్ము మే మడుగుట లేని యప్పుల దలం గట్టుటా! ఈ రాజ్యదానంబుఁ గూడ దానిలోఁ జేరినదా చెప్పుడు.

హరి—మునీంద్రా! కోపింపకుడు, నేనిప్పుడు చేత నొక కాసైన లేని నీచదరిద్రగతియం దున్నాఁడఁగదా. ఇంక నొక్కమాసంబు గడువొసంగిన నేపాటునైనం బడి మీ సొమ్ము చెల్లించెదను. నన్నింక వదలివేయుఁడు.

విశ్వా—ఆలాగునఁ జేయుము. మొదటనే యిట్లనుకొనిన నెంత బాగుండును?

హరి—క్షమింపుఁడు నేను పోయివత్తు.

విశ్వా—పొమ్ము. (కొంచెమూరకుండి) హరిశ్చంద్రా! ఉండుము. ఇంకమాకొక్క సందేహము బాధించుచున్నది. నీకు దినదినము లభించు ద్రవ్య మన్నపానాదులక్రింద వ్యయపఱచుచున్న మాఋణమెట్లు తీర్పఁగలవు? ఎప్పటిదప్పుడే పుచ్చుకొనుచుండిన మాకును మీకును సౌలభ్యముగా నుండును. ఆహారముపట్ల వ్యవహారముపట్ల మోమోటము పనికిరాదు. కావున నీపైఁ దరువుగ నా శిష్యుని నక్షత్రకుని బంపెదను. శిష్యా! నక్షత్రకా!

నక్ష—[ప్రవేశించి తనలో] మా గురువుగా రెంతలో రారాజును బిచ్చాలరాజుం జేసినారు [ప్రకాశముగా] గురూత్తమా! నమస్కరించుచున్నాను.

విశ్వా—[రహస్యము నభినయించుచు] నక్షత్రకా! నీ వీరాజు వెంట నేఁగి యాయా ప్రదేశములం దీతఁడు గణించిన రొక్కంబునఁ దొక్కకాసైన వ్యయపఱుప నీయక చేఁజిక్కించుకొనుచు మోమోటము విడిచి నిర్దయవృత్తి వహించి, నిముసమైనఁ గూర్చుండ నీయక యహోరాత్రంబులు గాఢ ప్రయాణంబులచే నలఁగించి, యన్నపానీయముల కెడమీయకుండి ధైర్యము వదలించి, దైన్యము గలిగించి, కోపమున నదలించి యేలాగుననైనను నీతనిచే నబద్ధమాడింపుము. తెలిసినదా? [హరిశ్చంద్రునిఁ జూపించుచు] నక్షత్రకా! ఈతడు మనకీయవలసిన రొక్కము నెల దినములలో నిచ్చునట. అందు నొక్కగవ్వయైన దిగఁబెట్టక కూర్చుకొనిరమ్ము. హరిశ్చంద్రా! ఈతఁడు పిన్ననాఁట నుండియుఁ గడు గారాబమునఁ బెరిఁగినవాఁడు. ఆయాసమున కోర్వఁడు. వట్టి యలిపిత్తికి. ఆకలియైనప్పుడు తిన్నఁగా నన్నముగూడ నడుగ నేరఁడు. కావున వీని వేకన్నులఁ గనిపెట్టి యన్నపానాదులకు ముప్పూట వేళ దప్పింపక నామాఱుగాఁ జూచుకొనుచుండుము. పొమ్ము.

హరి—దేవా! సాధ్యమైనంత వఱకట్లే చూచుకొనియెద. నాకింక సెలవొసంగుఁడు. నక్షత్రేశ్వరా! రమ్ము. [అని పోవుచుండ]

విశ్వా—హరిశ్చంద్రా! మఱియొకమాట వినిపొమ్ము.

హరి—[ప్రవేశించి] ఏమి సెలవు?

విశ్వా—అయ్యో! వెఱ్ఱిరాజా! నీకేమి పిచ్చియా? నే నిన్ని విధముల బోధించుచుండ నాయంతవాని యుపదేశంబుఁ ద్రోసివేసి వడరాని యగచాట్లకుఁ దలయొగ్గి పోవుచున్నావే. మా రాష్ట్రములోఁ గడకు నీకొక పిడికెఁడటుకులైన దొరకకుండ గట్టి కట్టడి చేసెదను. మాయప్పెట్లు తీర్తువోయీ! నీకీ నిష్కారణబాధ యెందులకు? చక్కఁదనాల చుక్కలగు నా పెంపుడు కూఁతులం బెండ్లియాడి యఖండ భూమండలాధిపత్య మంది భోగ భాగ్యములఁ దులదూఁగుచుండుము. అట్లు కాదేని నీవు వడు పాట్లింకఁ గుక్కలుం బడవు.

హరి—గాధినందనా! నాకీకష్టము కష్టముగానే భావించుటలేదు. ఇంక నన్నేల బాధించెదరు?

శా. ఆకల్పాంతము నంతముం గనని స ♦ త్యస్థైర్యపుం గీర్తియే
నాకుం జేకుఱునేని నేయిడుములై ♦ నం గోరి జన్మాంత మెం
తో కౌతూహలవృత్తిచే ననుభవిం ♦ తుఞ్ జంచల శ్రీసుఖ
ప్రాకట్యం బదియేల; నిశ్చల యశో ♦ వాల్లభ్యమే లేనిచోఞ్.

విశ్వా—[నవ్వుచు] సరిసరి, ఇనుప గజ్జెల తల్లియగు పెద్దమ్మ కిట్టు చెవ్వాలజోడు తొడఁగుకొని నీకు ముందుఁ ద్రోవదీయుచుండఁగా నీవు నామాట యెట్లువిందువు! ముందు ముందా యరణ్యములలో నెత్తిమాడుచుఁ గాళ్లనిండ ముండ్లువిరుగ సింహ శరభ శార్దూలాది ఘోరమృగంబుల భయంకరారావములు విని గుండె ఝల్లన [లోహితాస్యునిఁ జూపించి] నీరండకాలు సేతులు నిలువక ఉబ్బిన మొత్తుకొనుచుండ [చంద్రమతిం జూపుచు] నీనిర్భాగ్యురాలు నీవెంట నీయగచాట్లు పడలేక 'అయ్యో! మాలదైవమా! ఈమాయముగని నాకుఁగట్టీ యింతచేటు గట్టితివా' యని గొల్లున నేడ్చి తూర్పాఱంబట్టుచు దుమ్ముతాల్చి నీమొగమునఁ గొట్టినప్పుడుగాని నామాట లిప్పుడు నీకు రుచింపవు. రోగికి పథ్యాహారంబు చవి యగునె? హుమ్మ! హుమ్మ.

హరి—మాగతి యెట్లయినను గానిండు. మేమిఁకఁ బోవుచున్నాము.

[నిష్క్రమింతురు.]

విశ్వా—[స్వగతము] ఆహా! యీ మనోనిశ్చయ మీ సత్యవ్రతనిష్ఠ యెంత శ్లాఘనీయము! రవంతయైన నా మాయలను జలింపకున్నాఁడే! కానీ! ఇంకఁ గావలయు విధాన మాలోచించెద. [నిష్క్రమించును.]

ఇది తృతీయాంకము.

శ్రీరస్తు

సత్యహరిశ్చంద్రీయము

చతుర్థాంకము

[పిమ్మట దీనవదనుఁడై హరిశ్చంద్రుఁడు, వెనుకనుండి చంద్రమతి, లోహితాస్యుఁడును ప్రవేశించుచున్నారు.]

హరి.—[స్వగతము] అకటా! దుర్గమంబగు నీయరణ్యంబు దాఁటిపోవు టెన్నటికో! దైవమా! అగర్భశ్రీమంతురాలైన దేవి కెంతటి దురవస్థఁ దెచ్చి పెట్టితివి!

గీ. ఘనజనభారమున లేఁత ♦ కౌను గునియఁ
దీవ్రచండాతపమున మై ♦ తీవ వాడఁ
గనుఁగవ దొరంగు కన్నీటి కాల్వతోడ
నడువలేక నడువలేక ♦ నడచుచుండె.

చంద్ర—[ప్రవేశించి] నాథా! నా కాయాస మంతకంతకు మిక్కుటమగుచున్నది. నే నేమి సేయుదు?

హరి—దేవీ! కుఱ్ఱవానిఁ గొంతసేపు నన్నెత్తుకొననిమ్ము. (తీసికొని) నాయనా! నీ కెంతటి కష్టము వచ్చెనురా!

లోహి—నాన్నా! మన మింక నెంతదూరము పోవలెను!

హరి—నాన్నా! ఇంక నడచినఁగాని తెలియదు.

చంద్ర—ప్రాణేశ్వరా! ఇంకను నడువవలయునా?

మాలినీవృత్తము - కీరవాణిరాగము - ఆదితాళము.

కడుబడలితి నాథా! ♦ కాలు సాఁగింపఁజాలన్
బడిబడి నడువంగన్ ♦ శ్వాసముల్ దీర్ఘమయ్యెన్
గడుసుఁదనపుముండ్ల్ ♦ గాఁడెఁ బాదంబులందున్
గొడుకు మొదలె సోలెన్ ♦ ఘోరమౌ నెండ చేతన్.

హరి—హా దేవీ! రాణివాససంభోగము లనుభవింపవలసిన నిన్ను ఘోరారణ్యంబుల కీడ్చి తెచ్చి కుసుమ సుకుమారమైన నీశరీరము నీలాటి దీర్ఘయాత్రలచే నలఁగ జేసిన నన్ను నేనేమని నిందించుకొందును. ప్రేయసీ!

సీ. ఏనాఁడు నడచినా ♦ వీ యెడారులలోన
సలలితారామ సీ ♦ మలనె కాని,
ఏనాఁడు తలనూపి ♦ తీవ్రచండపుటెండ
కలఘుమాణిక్య కాం ♦ తులకె కాని,
ఏనాఁడు చవిచూచి ♦ తీ కందమూలముల్
సరసరాజాన్న భో ♦ జనమె కాని,
యేనాఁడు చెవిఁ జేర్చి ♦ తీ క్రూరమృగరుతుల్
లీలాశుకాలాప ♦ పాళిఁ గాని,

గీ. కటకటా! యెన్న డెఱిఁగి తు ♦ త్కట దినేశ
ఖర కిరణ జాల తప్త క ♦ ర్కశశిలాద్రి
కటక గమన శ్రమోద్భూత ♦ చటులచింత
నను వరించుటఁ జేసి యీ ♦ నాఁడె కాని.

చంద్ర—హృదయేశ్వరా! నాకై చింతింపకుఁడు. మీరుమాత్ర మనుభవించుచుండిన సౌఖ్యం బేమి? ధరపైఁ బుట్టిన యెట్టిప్రాణికైనను గొన్నినాళ్లు సుఖంబును గొన్నినాళ్లు దుఃఖంబను భవింపక తప్పదుకదా. చూఁడుఁడు, పాప మా నక్షత్రేశ్వరుఁడీయెండ కెక్కడ సోలెనో. మన మెట్లయినను ముందావటూత్తముని సేమ మారయుటయే యుచితంబు.

హరి—సతీమణీ! ఇట్టి కష్టములయందును బరోపకారమున నేమఱకుండిన నీసౌశీల్య మనన్యసామాన్యంబు. అతఁడే నక్షత్రకుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. ఇంతలో నిన్నొక కుఱువకవృక్షచ్ఛాయ విశ్రమింపఁజేసి నక్షత్రకుని నక్కడకుఁ దోడితెచ్చెదను. దేవీ! కొంచెము దూరము నడువుము.

చంద్ర—అయ్యో! బొత్తుగా నడుగుదీసి యడుగుపెట్టుటకు వీలులేకుండఁ బాదముల యందుఁ గంటకములు విఱిగినవే, ఎట్లు నడువఁగలను?

హరి—అక్కటా, ఎట్లు నడువఁగలవు?

మ. నవనీలోత్పల తాళవృంతములఁ గాం ♦ తల్ చెంతలన్ వీవ లేఁ
జివురుంగే లొకబాల యూఁతయిడి నిన్ ♦ సేవించుచున్ దోడరా
బువ్వుఁదోఁటన్ నడువ న్నలంగు తలిరుం ♦ బూఁబోణి వెట్లోర్తు వు
గ్రవనీ దుర్గమ మార్గ కర్కశ శిలా ♦ గాఢప్రయాణ వ్యథల్.

చంద్ర—నాథా! యెల్లకాలం బొక్కరీతి నెవ్వరికి సాఁగివచ్చును? మెల్లగా నడిచెదను.

[నడుచుచున్నది]

హరి—దేవీ! ఆరామభూవిహారసమయంబున దాసికాజనము నీకుం బట్టుక్రొత్తముత్తియంపుగొడుగులనీడ నడుచు సౌఖ్యంపుమాట యంతరించెనుగదా. ఇప్పుడు నీ పయ్యెదకొంగె నీకు సకలచ్ఛత్రములు. దేవీ! ఇదే కురువకవృక్షము. దీనినీడఁ గొంత విశ్రమింపుము. నాయనా! వీరాయమ్మకడ కేగుము.

లోహి—నాన్నగారూ! మనవెంట వచ్చిన బ్రాహ్మణుఁ డేఁడి?

హరి—వచ్చుచున్నాఁడు బాబూ!

[పిమ్మట నక్షత్రకుఁడు కపటశ్రమ నభినయించుచుఁ బ్రవేశించును.]

రాజా! నీ ప్రయాణము పాడుగాను. మా గురువుగారు నన్ను నీతో నేల పంపినాఁడురా బాబూ! సొమ్ము పుచ్చుకొనవలసినయతఁ డాశ్రమమందును జెల్లింపవలసినవాఁడవు నీ విచ్చట భార్యాపుత్రులతోడను సుఖముగానుండ మాయిరువురిమధ్యను నానుకండియలాగునఁ గాళ్లు వడిపోవునట్లు తిరుగుటకు నాకర్మ మేమిగాలినదయ్యా, రామ! రామ! [కూలబడును.]

హరి—నక్షత్రకా! ఏమి యేమి!

నక్ష—ఇంకా యేమి యేమి! యేబెబ్బులియో నన్ను గుటుక్కున మ్రింగివేయనీయని యీ ఘోరారణ్యములో నన్ను వెనుకంబడవైచి నీవును నీ యాలుబిడ్డలును సుఖముగా వచ్చినారుకదా! చాలు, నే నెక్కడఁ జచ్చిన నీకేమి?

హరి—అయ్యా! నే నట్టి ద్రోహిని గాను.

నక్ష— తన్వీవృత్తము - రాగము హిందూస్థాని కాఫీ - ఆదితాళము

చాలునుపో! నీవలనఁ జెడితి నా ♦ చావునకున్ నిను విధి విధియింపన్
బోలు శిలాకంటకములఁ బఱపి ♦ ఘోరవనంబుల ననునడిపింపన్
గాళులముందుల్ విఱిగిదొనదొనన్ ♦ గాఱెడు రక్తము మిడిమిడియెండన్
సోలితి నోరెండునుకడుదగ చే♦సుక్కే, నెలుంగిక బ్రతుకు గతించెన్.

అయ్యో! మాటగూడఁ బడిపోవుచున్నది.

హరి—నక్షత్రకా! అల్లదె కురువక వృక్షమునీడకు నిన్ను మెల్లఁగఁ దీసికొనిపోయెద రమ్ము. కొంతయాయాసము తీఱును.

నక్ష—ఆఁకలితోఁ జచ్చిపోవువానికా చెట్టునీడ యెందులకు? చచ్చిపోవువాఁడ నిక్కడనే చచ్చెదను. (పడిపోవును)

హరి—నక్షత్రకా! మెల్లఁగ రమ్ము,

నక్ష—అయ్యా! మొత్తముమీఁద నీవు నన్ను బ్రతుకనీయవు. ముందు నా కింతనీరు ధారకము పోయవయ్యా. నాకుఁ జెట్టు వద్దు చేమ వద్దు.

హరి—అయ్యా! ఇక్కడ నెక్కడను నీరు లేదే.

నక్ష—మఱి నన్నీలాటి యరణ్యమున కేల తెచ్చితివి?

హరి—అయ్యా! స్నేహముకుదురకమున్నొక్కని గుణాగుణములవలెనే తొలుత నా కిది నిర్జలస్థల మని తెలిసినది కాదు.

నక్ష—అవును. ఏపెద్దపులినోటికైనఁ బడి యీ బ్రహ్మచారి చచ్చినచో మన యప్పడుగువాఁడు లేకుండుఁగదా యని యెంచి నన్నిచటి కీడ్చి తెచ్చిన మాయోపాయము నీకు బాగుగఁ దెలియునుగాని మఱియొకరియుం దెలియదు.

హరి—అయ్యా! నిష్ఠురము మాటలాడకుఁడు.

నక్ష—నిజమాడిన నిష్ఠురమే.

హరి—వటూత్తమా! లేచిరండు. ఇం దెందైన నీరుదొరకునేమో వెదకెద.

నక్ష—ఆలాగయిన నా చేయి పట్టుకొమ్ము, నాకు బొత్తుగ సత్తువ యుడిగిపోయినది. వాడిపోయిన పెరుగుతోఁటకూర కాడవలె నున్నాను.

హరి—(నక్షత్రకు నడిపించి) ఇక్కడఁ గూరుచుండుము.

లోహి—అమ్మా! నా కీనాఁడిన్ని మంచినీళ్ళయిన లేవుగా! తల్లీ! నాకేమో యాయాసముగా నున్నదే.

చంద్ర—బిడ్డా! మనకు నేఁడు పెట్టనిదినము వచ్చినది.

హరి—అకటకటా! సార్వభౌమకుమారునకు నేఁ డన్నోదకములుగూడఁగ ఱవయ్యెఁగా. అయ్యో! నే నివ్వి డెంతని చింతింపను.

శా. శ్రేయోబంధురగ సార్వభౌమపదవి ♦ శ్లేషంబు ప్రాప్తించెఁబో
యీయుద్యానపరణ్యమధ్యమున స్వా ♦ మీ! యన్నమో రామచం
ద్రా! యంచున్ విలపించుచున్ బ్రియసుతుం ♦ డల్లాడఁగాఁ జూచియున్
సాయం బేమియుఁ జేయలేనిగతియే ♦ నన్నేఁచు పాపమో.

దేవీ! ఎక్కడ సంపద లెక్కడి సౌఖ్యములు.

మ. తిరమై సంపదలెల్ల వెంట నొకరీ ♦ తిన్ సాఁగిరా వేరికే
సరికే పాటు విధించెనో విధి యదవ ♦ శ్యప్రాప్య మద్దాని నె
వ్వరు దప్పించెద రున్నవాఁడనని గ ♦ ర్వంబేరికిం గాదు; కిం
కరుఁడే రాదగు రాజె కింకరుఁ డగుం ♦ గాలానుకూలంబుగన్.

నక్ష—రాజా! నీ వీ వేదాంతములు చెప్పుచుండుము. నా ప్రాణములు నీ ప్రయత్న మక్కఱలేకుండనే తెగిపోవును.

చంద్ర—నాథా! యిప్పుడు దుఃఖమున కవకాశము లేదు. ఇట్టివాని గతి యెట్లున్నను దొలుత నీబ్రహ్మచారి ప్రాణంబులఁ గాపాడుట కర్తవ్యము.

హరి—దేవీ! నేనెందైన నీరు దొరకునేమో పోయివత్తు. అందనుక నీబ్రహ్మచారి నేమం బారయుచుండుము. [నిష్క్రమించును.]

నక్ష—ఏమీ చంద్రమతీ! నీపతి యింకను రాలేదుగా?

చంద్ర—అయ్యో! బయలుదేఱిన యెడమేది?

నక్ష—లేదు లేదు, చచ్చుటకుఁగూడ నెడము లేదు, తల్లీ! నా కాయాసము పుట్టినది. మాట బొత్తుగా హీనస్వరము పడిపోవుచున్నది. నే నింక నాల్కపీఁకికొని చావవలసిన దే. నన్నుఁ జూచి యింత యేడ్చుటకయినను మంచపుఁదొడుగయిన మాయమ్మయైన దగ్గఱలేకపోయెను. అమ్మా! నీవీపుత్ర దుఃఖ మెట్లనుభవింతువు? రామ! రామ! ఇదెక్కడివడగాలి. ఓ చంద్రమతీ! ఇది నాకోసమే వచ్చుచున్నట్లున్నది చూడుము.

మ. వడగాడ్పుల్ సుడివాఱుచుం జరచురన్ ♦ బ్రహ్మాండముం గాల్పఁగా
దొడఁగెన్ జేటలతోడ నిప్పుకణముల్ ♦ దూర్పాఱగా బట్టుచున్
దడిలేదింతయు నాల్కపైఁ గడుపులో ♦ నన్ జిచ్చు ముట్టించిన
ట్లడరెన్ మంటలు, బొందినుండ విఁక నా ♦ ప్రాణంబులీ వేదనన్.

(నేలపైఁబడును.)

చంద్ర—నక్షత్రేశ్వరా! యోర్చికొమ్ము. జరాపీడితయైన నీ తల్లి పుత్రదుఃఖమనుభవింపకుండును గాక.

నక్ష—ఏమో తల్లీ! నా ప్రాణాని కెంత కావలయు. నా కాళ్ళు కదుములుగట్టి వచ్చిపుండులవలె నున్నవి సరికదా చావ సిద్ధముగా నున్నవాని కీడ్చునట్లీడ్చుచున్న వేమి? ఇది నామరణచిహ్నమేమో. అయ్యో! నేనిప్పుడు బ్రతికియున్నానో లేదో (ఏడ్చును)

చంద్ర—నక్షత్రేశ్వరా! స్వయముగా మాటాడుచున్నావుకదా.

లోహి—అమ్మా! నా కాఁకలి యెక్కువగుచున్నదే తల్లీ!

తోదక వృత్తము - హిందూస్థాని భైరవి - ఏకతాళము.

ఇన్నిదినంబుల ♦ కేనియు నా కీ
వన్నముఁ బెట్టవు ♦ హా! యిది యేమే
కన్నుల నున్నవి ♦ గా యసుఁజుల్ నే
నెన్నఁ డెఱుంగనె ♦ యీగతిఁ దల్లీ!

చంద్ర—అయ్యో! తండ్రీ! నీ కెంతయవస్థ వచ్చెనురా! నానావిధ భక్ష్యభోజ్యములం బట్టికొని పరిచారికాగణం బనేకవిధంబుల లాలించియు బ్రతిమాలియు భుజియింపు మని నోటికందియు రుచిచూచి చూడని నీవు నేఁడు స్వయముగా 'అమ్మా' అన్నమే యని యతి దీనత్వమున నన్నడిగినను నీకుఁ బిడికెడన్నంబిడుటకు నాకు గతిచాలక పోయెనే హా! దైవమా! మామూలమున నీ నక్షత్రకునికిఁగూడ నెంతటి దురవస్థ వచ్చినది. కరుణామయు లెవ్వరును విపన్నులైన యీపిన్నపాపల రక్షింపరుగా, హా! పరమేశ్వరా!

శా. కట్టా! యెక్కడ లేరె దీనజన ర ♦ క్షాదక్షులీ దుఃఖవు
న్నట్టేటంబడి యేడ్చు నీ నిసువులన్ ♦ గాపాడఁ; బుట్టించువాఁ
డెట్టో పెట్టక మానునా యనెడు పా♦ ల్కేనిక్కువం బైనచోఁ
బట్టెండన్నము కాటకంబయి నశిం ♦ పన్ బోలునే మేదినిన్.

[అప్పుడు నాలుగు కల్పవృక్షఫలములు పడును.]

లోహి—[ఆతురతతో] అమ్మా! ఇవిగోఁ తీయని పండులు.
చంద్ర—బిడ్డా! మనకు నేఁడు దైవము ప్రసాదించిన భోజన మిది. నీవొకటిఁ దీసికొని నక్షత్రకుని కొక్కటిమ్ము.
లోహి—అయ్యా! దీనినిఁ బుచ్చుకొనుఁడు (యిచ్చుచున్నాఁడు.)
నక్ష—(స్వగతము) ఆహా! ఈయమ పతివ్రతాత్వమహిమ యెంతయొప్పుచున్నది! (ప్రకాశముగా) నాకు మఱి నీ రెక్కడ?
చంద్ర—అదిగో సరోవరము. అందుఁ దాహశాంతిఁ జేసికొనుము.
నక్ష—(నీరుత్రాగివచ్చి) తల్లీ! చంద్రమతీ! యెంత పుణ్యాత్మురాలవమ్మా, చచ్చిపోయినవానిఁ దిరిగి బ్రతికించితివి. నీవు ఫలాహారము చేసినావు కావేమి?
చంద్ర—నావతి పుచ్చుకొనక యే నే నెట్లుముందుగా ఫలాహారము చేయుదును?
నక్ష—ఓసి వెఱ్ఱిబాగులదానా! ఎక్కడిపతిం గట్టికొంటివి?

మ. ఒకసన్యాసికి సర్వరాజ్యమును నే దో మాటపట్టింపు మే
రకుఁ జేజాఱిచి, బిడ్డతో నిను మహా రణ్యంబు పాల్జేసి కూ
టికినిన్ గుడ్డకుఁగాని పెన్మిటిని వీ టించుచ్చు కేమంచు న
మ్మిక సేవింతువు వెఱ్ఱితల్లి! కొఱగా మిన్ గానలే వింతయున్.

చంద్రమతీ! నీవు బొత్తుగ నమాయకురాలవు. నీవు నాకుఁ బ్రాణదానము చేసినందులకు నీకు నే నెక్కువయైన ప్రత్యుపకారము చేయలేను గాని,

మ. పడతీ! నీ విషయంబు మా గురునితో వాదించి మీ రాజ్య మి
ప్పుడ యిప్పించెద. రమ్ము నీ మగనితోఁ బొత్తుండి నల్లాంగులన్
ముడివేయం బనియేమి? నీవ ప్రజలం బోషింపుమీ నీకుమా
రుఁడు నీ చేతికి నైన వెన్క నతఁడా రోహించు మీ గద్దెపై.

అట్లిప్పిందు రాజ్యము నీ పతికే యిప్పింపు మందువేమో, వట్టిమాయదారివాఁడైన నీమగని విషయమై నేఁ జెప్పను. చెప్పినను బ్రయోజనములేదు. రారాజు బిడ్డవు నీవీ కడగండ్లు పడుటకు నీ కర్మమేమి కాలినదమ్మా? లెమ్ము నావెంట రమ్ము.

చంద్ర—నక్షత్రకా! బ్రహ్మచారిచాపల్యమున నీ విట్లాడితివిగాక ధర్మ మించుకయైన యోజింపవైతివి. రాజ్యభోగంబు లనుభవించు నప్పుడు పతి పూజ్యుండును, గాలవశంబున నేదేని కష్టము సంప్రాప్తమైనచోఁ ద్యాజ్యుఁడునా? పత్యనుసరణమే కదా సతీత్వమునకు మూలము. చూడు,

మ. జరుగన్నేరదు దేహయాత్రయును బి చ్చం బెత్తినన్ గాని, దు
ష్కరి చర్మంబులె కాని పైకిఁదగు వ స్త్రంబేనియున్ లేదు, కాఁ
పుర మాకష్టపు వల్లకాట, నిఁక రూ పుం జెప్పరా దట్టి మా
దిరిభర్తన్ దన మేనఁ గట్టికొని భ క్తిన్ గౌరి పూజింపదే.

కావున నీవింక నీవెడఁగు నుడువుల మానుము.

నక్ష—నీవంటిదానికి హితముపదేశించుట నాదియే నేరము. [స్వగతము] మా గురువుగారు నాకు విధించిన కార్యము నాశక్తికి వంచనలేకుండ నెఱవేర్పఁ బ్రయత్నించుచున్నాను. కాని ప్రయోజన మున్నట్లు తోఁచుటలేదు. అదృశ్యుఁడై వెంట నంటి మా గురువుగారిది యంతయుఁ జూచుచునే యున్నారుకదా.

విశ్వా—[ఎవరికిఁ గనఁబడకుండ] నక్షత్రకా! నీయందొక లోపములేదు. మార్గమధ్యమున వీరి కేయాహారము దొరకకుండ నే మాయఁబన్ని యుండగాఁ గల్పవృక్షఫలము లెక్కడ నుండి వచ్చెనో? అల్లనాఁడు సురసభలోఁ దన్నుదూలనాఁడి నందులకు నాకుఁ బ్రతికక్షియై దేవేంద్రుఁడే యీపనిఁ జేసియుండవచ్చును. కానీ! (కోపముతో నాకసమునఁ జూపు నిగిడించి) రే! దురాత్మా! ఇంద్రా! నామీఁదనే పంతమునకుఁ గాలుఁ ద్రవ్వుచున్నావు గా!

మ. అపరాధం బొనరించి గౌతమున క ♦ ట్లాపాదమస్త్రంబు నీ
వపు వెల్లన్ జెడఁగొట్టుకొంటివిఁక వి ♦ శ్వామిత్రుఁడన్ భీతి లే
క ప్రవర్తించెద వెట్టిబెట్టిదపు యో ♦ గంబున్నదో? నీకు, శా
పపు నీరందితి నేని సాగ దిట దే ♦ వత్వంబు గీవత్వముల్.

(ఆలోచించి) అయినను నింద్రుఁడే యీపని చేసెనని యెట్లు చెప్పవచ్చును? పతివ్రతాతిలకంబగు చంద్రమతీదేవికై ప్రకృతియే సహాయము చేయుచున్నదేమో, కానీ! నీటికై పోయిన హరిశ్చంద్రునితోఁ జెప్పి భేతాళవృక్షముకడకు వీరిని జేర్చుమని దంతవక్త్రుని కాజ్ఞాపించితిఁగద. అతఁడే హరిశ్చంద్రుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. ఏమి చేయునో చూచెద.

హరి—(నిట్టూర్పుతో) అకటకటా! మానవునకీ దారిద్ర్యదుఃఖము మిక్కిలి దుస్సహము కదా! ఇంతకన్న మరణమే సర్వథా శ్రేయము. ఏల యన—

ఉ. చావును లేమియున్ మనుజ ♦ సంతతికిన్ వ్యసనంబు లందులోఁ
జావున సంభవించెను వి ♦ చార మణంగు దినక్రమంబులన్
జీవునకీ దరిద్రగతి ♦ చే జనియించెడు ఘోర దుఃఖ మో
దైవమ! జీవములలుగు ♦ దాక నశింపక వృద్ధిఁ జెందెడున్.

అయ్యో! నేఁడింత జలపానమునకైన నోచుకొనక పోయితిమే. ఇంక నక్షత్రకుఁడు బ్రతుకుటెట్లు? లోహితుం డెట్లు జీవించు?

చంద్ర—(ఎదురుబోయి) నాథా! ఆకలి దప్పులవలని ముప్పు దొలఁగి నక్షత్ర లోహితాస్యులు సురక్షితముగా నున్నారు. మీరును నీఫలముల భుజింపుఁడు. నేఁటికి మీకీ ఫలాహారమైన లభించినది. (ఇచ్చును)

హరి—దేవీ! యీఫలము లెట్లు వచ్చినవి?

నక్ష—ఎట్లు వచ్చినవా? మాయమ్మ పూర్వపుణ్యమువలన వచ్చినవి.

హరి—నక్షత్రకా! అట్లే కావచ్చును. (చంద్రమతితో) దేవీ! నాకు నాఁకలి దప్పు లడంగినవి. కానిమనము నేఁటిరేయి నిదురింప నొక వటవృక్షమిక్కడనే యున్నది. దాని నొక మునీశ్వరుని వలన నెఱింగితి.

నక్ష—(స్వగతము) వాఁడే దంతవక్త్రుఁడు కాబోలు, ఇఁక నెట్లయిన వీరి నక్కడకు జేర్పవలయును. (ప్రకాశముగా) అలాగైన హరిశ్చంద్రా! చీఁకటిపడకమునుపే యచ్చటికిఁ జేరుటమంచిది. నాకప్పుడే నిద్ర తూగివచ్చుచున్నది.

హరి—పోదమురండు. (కుఱ్ఱవాని నెత్తుకొని నడచుచున్నాఁడు)

చంద్ర—(నడచుచు) వటవృక్షమింకెంత దవ్వున నున్నది?

హరి—దేవీ! అదిగో, చూడుము.

మ. వాడినపండుటాకు లిల ♦ పైఁ బవనాహతి రాలుచుండె నో
చేడియ! గబ్బిలంబులు వి ♦ చిత్రముగాఁ దలక్రిందు లౌచు వ్రే
లాడెడుఁ గొమ్మలన్, శిశువు♦లన్ దమ పొట్టలక్రిందనూఁదుకొం
చూడలపై విలాసముగ ♦ నుయ్యెల లూఁగెడిఁ గోతిపాళెముల్.

నక్షత్రకా! ఈవటరాజంబు తన నీడచే భూతకోటినిఁ జక్కఁగాఁ బోషించుచున్నది కదా?

నక్ష—ఏమోయీ రాజా! నన్ను భూతాశ్రమస్థలంబునకుఁ దీసికొని వచ్చితివా యేమి?

హరి—కాదు కాదు. మనకు నివాసయోగ్యమైన చోటికే. దేవీ! శయనయోగ్యములుగా నిచట నెలవులు బాగుచేసికొనుట మంచిది. చీఁకటి యప్పుడే కనుమూసికొని వచ్చుచున్నది.

చంద్ర—(బాగుచేసి) నాయనా! లోహితా! యిచ్చటఁ బండుకొమ్ము.

(అందఱు శయనింతురు.)

హరి—(లేచి) అక్కటా; కాలాంజన మలందినట్లు బ్రహ్మాండమంతయు నంధకారబంధురమై యెంత భయంకరముగా నున్నది! మార్గాయాసముచే గాఢనిద్రావస్థ యందున్న వీరి కేయిక్కట్లు రాకుండ రక్షింపవలయుఁగదా. (చంద్రమతిం జూచి) అయ్యో! సార్వభౌముని యిల్లాలికా యిన్ని గడగండ్లు. నేనెంత ధైర్యమవలంబింతమన్నను శుష్కోపవాసకృశయై నూదిరాలపైఁ బయ్యెదకొంగు పఱచుకొని పండుకొనియున్న యీదేవిం జూచినపుడెల్ల నాహృదయము మఱింత దుఃఖసంకులంబగుచున్నదే! హా! ప్రాణసతీ! నీకు నేఁడిన్ని కందమూలములు లేనియు లేకపోయెఁగదా హా! దేవీ! హా! అసూర్యంపశ్యా! ఆపాడు వేఁటకు బయలుదేఱిన నాఁటితోడనే నీకును నీసౌఖ్యంబులకును ఋణము దీఱెనే!

సీ. ఆరామవనసీమ ♦ యా? రామ! నీకు నీ
ఘోరవల్మీక కాం ♦ తారసీమ,
తతహంసతూలికా ♦ తల్పంబులో నీకుఁ
గలికి! యీ మొఱపరా ♦ కటిక నేల,
చెలికత్తియల మేలు ♦ కొలుపుపాటలె నీకుఁ
నారి! యీ క్రూరమృ ♦ గారవములు,
అలరుఁదేనియతో ఫ ♦ లాహారమా నీకుఁ
జవిలేని యీ వేఁడి ♦ చవిటి నీరు.
గీ. పూత సరయూనదీ సమా ♦ యాత మంద
వాతపోతాభిగమ్య సు ♦ వర్ణసౌధ
తల మణీ డోలికా సౌఖ్య ♦ కలన లేక
నిదుర గాంచితె కటికరా ♦ నేల నేఁడు.

హా! సుతా! లోహితా! నీవెంత యదృష్టహీనుండవైతివి తండ్రీ!

మ. అడు గెన్నండిడనీక నేలపయి న ♦ ట్లాడు ముద్దారఁగా
నుడిగంపుంజెలిపిండు క్రొంబసిఁడి మే ♦ లుయ్యాలలందుంచి పో
రుడుగన్ "జోయినవంశమౌక్తికమణీ!♦జో లోహితా!" యన్నసం
దడిఁ గన్మూసెడు నీకు నెట్లమరెని ♦ ద్రాసౌఖ్య మీతాలపై.

(అప్పుడు తెరలోపలఁ గలకలాంతరము)

(ఆకర్ణించి) ఏమిది! వృక్షసంచలనమైనది. మఱేమి యుపద్రవము లేదుకదా!

(పిమ్మట సపరివారుఁడైన భేతాళుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.)

ఓరీ! యెవఁడురా త్రిలోకభీకరంబగు నీ భేతాళవటవృక్షప్రాంతమున నిర్భయముగా సంచరించుచున్నాఁడు?

శా. అక్షుద్రుల్ నను వేఁడ కీవటతరు ♦ ప్రాంతంబునన్ రాఁడు ఫా
లాక్షుండేని నరాధమా! తెలియవే ♦ రా నన్ను భేతాళునిన్?
వక్షంబున్ విదళించి, పీల్చుచుఁ గవో ♦ ష్ణంబైన క్రొన్నెత్తురుల్
భక్షింతున్ రుచులూర నీపలలమున్ ♦ భక్ష్యోపభోజ్యక్రియన్.

పరిజనము—అరే వీనికండలు భక్షింపుఁడు. పొడువుండు.

హరి— (స్వగతము) వీరికి నిద్రాభంగము కలుగకుండ నా దుర్మార్గుల నేనే సమీపించి వధించుట మేలు. (సమీపించి) రే! దురాత్మా! భేతాళా! యీవటం బాశ్రయించియుండి నీవు చేయు దౌర్మార్గ్యం బిదియా? కాని యింక బ్రదుల్లకుము.

భేతా—ఔరా! ఎవఁడవురా? నిర్భయముగా నాకే యెదురు పల్కుచున్నావు. (మీఁదికురుకును.)

హరి— రే! దుష్టా! లోకకంటకా!

మహాస్రగ్ధర.

పటుమద్దోశ్చంద్రహాసో ♦ త్పతనమున భవ ♦ త్ప్రాణము ల్లేచునేత
ద్వటవృక్షోపాంతభూమిన్ ♦ వ్యపగతభయులై ♦ పాంథకోటుల్చరింపన్
గుటిలా! కాలానుభూతిన్ ♦ గువలయపతితన్ ♦ గోలుపో నైజమాయా
చటులత్వాత్రోగ్రశౌర్య♦చ్ఛవి యెటుల హరి♦శ్చంద్రుఁడీడన్ దురాత్మా!

(జుట్టువట్టి యవ్వలి కీడ్చుకొని పోవును)

భేతా—అయ్యో! చచ్చితి. చచ్చితి. పరిజనులారా! రండు రండు.

పరిజనము—నెచ్చెలులారా! మనమిక్కడనున్న చావు దప్పదు. రండు పాఱిపోదము. (పాఱిపోవుదురు)

నక్ష—(అదరిపడిలేచి) ఓచంద్రమతీ! ఓరీకుఱ్ఱా! లోహితా! లెండు లెండు. మనము నిష్కారణముగాఁ జావవలసిన యోగము వచ్చినది.

చంద్ర—అయ్యో! ఏమి యప్రియము సంభవించినది?

నక్ష—ఇంకేమియప్రియ మోతల్లీ! ఈ మఱ్ఱియూడలను పెనుభూతము లనేకములు గుభిల్లుగుభిల్లుమని దుముకుచు నామీఁదఁ బడి యిదిగో నీవైపునకుఁ బరువెత్తినవి. అందులో నొక్క పెద్దదయ్యమును నీపతియుం బెనఁగు లాడుచు నీవంక కేగిరి.

చంద్ర—(సభయయై) ఏమి! నక్షత్రకా! నాపతి యిచ్చట లేరా?

(తెరలోపల)

గీ. విపులతోరగర్వమునఁ జాల ♦ విఱ్ఱవీఁగి
తుది హరిశ్చంద్రుచే నిహ ♦ తుండ వైతె?
పాంథనిర్మూలనోద్యోగ ♦ పాపఫలము
కట్టికుడుపక విడుచునా ♦ కఠినకర్మ!

చంద్ర—నక్షత్రకా! మనకపాయము తొలంగినది. నాపతి భూనాథుని గర్వ మడంచి వచ్చుచున్నారు.

విశ్వా—[స్వగతము] ఆహా! ఇతఁ డన్నిఁట సమర్థుఁడు. ఇంక నీతని సాధించుట నా తరము కాదు. కానీ, నాశక్తియంతయు నీతనిపై ధారవోసెద. (నక్షత్రకుని సైగఁ జేసి పిలిచి) శిష్యా! వీరినింక నిక్కడ నుండనీక ప్రయాణము సాగింపుము. పిమ్మటఁ గావింపవలసిన విధానముఁ జూచెద.

నక్ష—అలాగుననే.

హరి—[ప్రవేశించి] దేవీ! నక్షత్రకా! మీకు నిద్రాభంగము గలిగినదా?

చంద్ర—నాథా! మానిద్రాభంగముతోఁబాటు శత్రు గర్వభంగముగూడఁ గలిగి మీరు కుశలముగా నున్నారుగదా.

హరి—దేవీ! ధర్మదేవతవైన నీవు నాచెంతనుండ నా కుశలమున కేమి? కాని నక్షత్రకా! మన మింక నిశ్చింతతో నిద్దుర పోవచ్చును. ఇంకను నొకజాము రేయి యున్నట్లున్నది.

నక్ష—ఏమనుచున్నావు! నీకు మతిపోయినదా యేమి? నన్నిచ్చట నింకను ఉండు కొమ్మనుచున్నావా?

మ. ప్రబతు కాసించినవాఁ డెవండు వినఁ డీ • వాక్యంబు, నేపాటి గం
డ్రితనం బున్నను నిట్టి దయ్యములతో • నా నీకుఁ జెర్లాట? మొం
డితనంబుల్ గడవెట్టి వే కదలు మ • ట్టే ప్రజ్ఞకై పెన్గులా
డితివా యిందటిచావు నీవలన నేఁ • డే మూఁడు నిక్కంబుగన్.

ఇంక నీమాటలు చాలించి బయలుదేరుము.

హరి—అయ్యా! ఇంకను మీకుఁ బిశాచభయ మెందులకు? వాఁడు నాచేఁ గడతేర్చ బడినాఁడు గదా?

నక్ష—వాని పరివారములోఁగొన్ని మైమఱచి నిదురించుచున్న నాయెదుర ఱొమ్ముపైఁ దుమికినవే, అవి యేమయ్యెననుకొంటివి? అప్పుడు బండి చక్రముక్రింద నలిగిన మొండిబండ పురుగులాఁగున నెత్తురుగ్రక్కుచుఁ జచ్చిపోవలసినదే. ఇప్పుడుమీతో వేళ కన్నము లేక యెంత చిక్కి యున్నను మా యాశ్రమములో నెల్లప్పుడు ఘృత సూపములతోఁ బెరిగిన మొండిప్రాణిని గావున ఱొమ్ముపై నెక్కి భూతములు తాండవమాడిన జావక బ్రతికి యున్నాను.

హరి—నక్షత్రకా! నీకీ పెత్రికితన మెక్కడనుండి వచ్చినది?

నక్ష—అది బ్రాహ్మణులకు సహజమని తెలిసియుండియు మాటిమాటికి నన్నేలయెగతాళి

జేసెదవు? నీవేమన్నను నన్ను నాపిత్రికితనమే రక్షించుచున్నది. కాని నేను నీమాట విని యిక్కడ నుండను.

హరి—అయ్యా! యీ గాఢాంధకారమున నెక్కడకుఁ బోవఁగలమయ్యా!

నక్ష—ఓరీ! మాయావీ! నీవింతకు నిక్కడ నుండి కదలవురా? ఓ బాబూ! నేను నీతో నేల వచ్చితినిరా! కానీ

ఉ. కుత్తుకబంటి యప్పుమున ♣ కుంజెడు నా కరకాసు రాని యీ
తొత్తరికంపుఁ బెత్తనము ♣ తో నినుఁ గానల వెంబడించు నా
మొత్తదనాని కేద్చుచును ♣ మేను దొలంగెదఁగాక యింక నా
యొత్తు ధనంబు వోసినను ♣ నేనిట నుండ నిమేష మేనియున్.

హరి—అయ్యా! ఏల మీకీ మరణభయము?

క. రావలసియున్నఁ దప్పునె
చావెచ్చట డాఁగియున్న జంతువులకు? ఘా
యావైఖరి వెను వెంటనె
యేవేళను గాచియుండు మృత్యువు విప్రా!

నక్ష—ఇప్పుడీ వేదాంత ప్రసంగములు జరుగు చుండగాఁ బిట్టుబోరు పిట్టపోరు పిల్లి తీర్చినట్లు నన్నేదో యొక దయ్యము నోట వేసుకొనక మానదు. [భయ మభినయించి] అదిగో నేనన్నంత యైనది. రాజా! చచ్చితినోయీ. ఆవంక నొక దయ్యము గ్రుడ్లుఱుముచు నాపైకి వచ్చుచున్నది. దానికి బ్రాహ్మణదేహమాంసమే రుచి కాఁబోలు.

హరి—అయ్యా! అది మిడుఁగుఱుఁ బుర్వుకాని దయ్యముగాదు. అన్నియుఁ దెలిసిన నీకు ప్రాణములపై నింతటి యాసకూడదు.

నక్ష—నీవు బ్రహ్మవేత్తవు కాఁబోలు. ఇట్టివాఁడ విప్పుడు కాలుచిచ్చు వచ్చి కాళ్లకుఁ జుట్టుకొన్న నీ ప్రాణరక్షణమునకై ప్రయత్నింతువా లేదా?

హరి—మన ప్రయత్నముల ఫలాఫలములు విధి కనుకూలములైయుండు.

నక్ష—అయ్యో! దైవమా! ఈవల్లకాటి యరణ్యములో నీదయ్యాలవాతఁ బడుదుమని నానొసట నేల వ్రాసితివి? నేనిఁక నాలుకఁ బీఁకికొని చచ్చెదను, అమ్మా నిన్నింక నేఁ జూడను. [నేలఁబడును.]

హరి—నక్షత్రకా! బయలు దేఱుము. దేవీ! రమ్ము. [నడచుచున్నారు.]

నక్ష—గట్టునఁ బడితిని. [నడచును.]

చంద్ర—నాథా! యెక్కడిదా వెలుతురు?

నక్ష—ఏదైన కొఱవిదయ్యము మన వెంట బడినదేమో చూడుఁడు. దయ్యముల మూతు లెఱ్ఱగా నుండు నని మాయమ్మ చెప్పుచుండును.

హరి—కాదు కాదు. ఈయడవి యెక్కడనో కాలుచున్నది.

నక్ష—మనలఁ గూడ దహింపదుగదా?

చంద్ర—నాథా! మనము దవాగ్ని మధ్యమునకే వచ్చినారము.

హరి—కటకటా! యీ దావానలం బెంత భీషణముగా మండుచున్నది?

మ. వియదుద్ధ్వాంత నితాంత ధూమపటలీ ✱ విస్తారితధ్వాంతమై
భయదావన్మృగమై, నగాగ్రనిపత ✱ ద్వ్యాలాల కాకోలమై
అయుతార్చిస్స్ఫుటితోరు కీచకనినా ✱ దాభీలమై, కీలి, హా
లయకాలోగ్ర జటాల కీలకకరా ✱ ళంబై వనం బేర్చెడున్.

లోహి—తండ్రీ! ఈ మంటలు నామీదికే వచ్చుచున్నవి.

హరి—అయ్యో! యేదియెట్లున్నను మునిఋణము దీర్పకయే యీ దావానలంబునం బడి చావ వలసి వచ్చెను. నక్షత్రకా! నీ గతి యేమి?

ద్విపద - హిందూస్థాని భైరవి — ఆదితాళము.

చంద్ర—మతిమంత! నక్షత్ర; ✱ మానిమిత్తమున
గతియింప వలసె నీ ✱ కానలో నేఁడు

హరి— వనితరో! యీ ఘోర ✱ పాపంబు గూడ
కనులఁ జూడక ముందుఁ ✱ గార్చిచ్చు నందు
బడి సమర్పింతు నా ✱ ప్రాణాహుతులను
పడఁతి! యంతట శాంత ✱ పడు నేమొ యగ్ని

చంద్ర—హా! దయాగుణసాంద్ర ✱ హా! హరిశ్చంద్ర!
నీదాన ననువీడ ✱ నేనెందు బోదు

హరి— కొడుకుతో నక్షత్ర ✱ కుని నెట్టులైన
జడదారి కిచ్చి నెఱ ✱ చ్చుటనైన బ్రతుకు॥

చంద్ర—ఇటులైన మునిఋణం ✱ బెటు దీఱునయ్య
కటకటా! నే నెట్లు ✱ గాఁ దీర్పఁ గలను?

అకలుషంబగు సత్య ♦ మమరు మీరున్న
సకలధర్మంబులు ♦ సాఁగు మీరున్న
పనికిమాలిన నాదు ♦ బ్రతు కేమి లెక్క
చననిందు పదివేల ♦ జన్మాలకైన
నీవె నాపతిగాఁగ ♦ నిటలాక్షువేఁడి
పావకునకునిచ్చి ♦ వైతు నాతనువు.

(అని అగ్ని కెదురుగాఁ బోవుచున్నది.)

లోహి—వలదమ్మ నీ వేగ ♦ వలదమ్మ తల్లి!
యిలనాదు బ్రతు కేమి ♦ హితమమ్మ మీకు.

చంద్ర—నాయనా! నీవు నాతోఁగూడ రాఁగూడదు. నీ తండ్రిగారియొద్దకుఁబొమ్ము.

(అగ్ని కభిముఖుఁగాఁ బ్రాంజలియై)

దండకము.

శ్రీమన్మహాయజ్ఞమూర్తీ! జగజ్జాలరక్షా! ద్విషల్లోకశిక్షా! దురాలోక తేజోవిరాజీ! కృపాళూ! భవద్దివ్యచారిత్ర మెన్నంగ నేనెంతదానన్ సురారాధ్య! నీయందు వేదంబులున్ నాల్గు జన్మించుటం జేసి వేల్పుల్ నినున్ జాతవేదేతినామంబులన్ భక్తిఁబూజింతు; నీచేత శిష్టాళికర్మంబులెల్లం బ్రవర్తించు. దేవా! నినున్ రాజసూయాది యజ్ఞంబులందున్ బ్రపూజించియున్నట్టి మమ్ముం గృపన్ బ్రోవఁగాఁ జెల్లునే కాని బాధింపగా న్యాయమయ్యా! యిదే పాడియయ్యా! దయాభంగి యేమయ్యెనయ్యా, నినున్నమ్మియున్నారమయ్యా, యరణ్యంబులన్ దిక్కులేకుండ నల్లాడు నీదీనులన్ గాల్పనీకెట్లులౌనో విచారింతు, నేనేలసన్నిత్యసత్యవ్రతారూఢుడౌ శ్రీహరిశ్చంద్ర భూపాలు నిల్లాలినేనైతినేనిన్ బ్రశస్తోరుసాధ్వీత్వమే నాకు వర్తించునేనిన్ నిమేషంబులోనన్ భవజ్జ్వాలికాజాలముంబాసి శాంతుండవై నవ్యనీహారవాఃపూరముం బోలి శైత్యంబునన్ గ్రాలవే వీతిహోత్రా! మునిస్తోత్రపాత్రా! నమస్తే! నమస్తే! నమః॥ [అగ్ని చల్లారును.]

విశ్వా—(స్వగతము) ఆహా! ఈ పతివ్రతామతల్లి ప్రభావంబునకు మామహిమంబు లెందులకుఁ గొఱగాకున్నవే. కాని వీరింకఁ గాశీ పట్టణమునకే చేరుదురు. అచ్చటి విధానం బాలోచింతు. (నిష్క్రమించును.)

నక్ష—హరిశ్చంద్రా! నీవింక బయలుదేరుము.

లోహి—అమ్మా! వచ్చితివా? (కౌగిలించుకొనును)

హరి—దేవీ! నీవలనఁగదా మేమందరము బ్రతుకఁ గలిగితిమి.

చంద్ర—నాథా! మీసత్యనిరూఢివలననే మన మందరము బ్రతికితిమి.

నక్ష—ఇఁకనైన మీ ముచ్చటలు చాలించి తిరిగి యేదేని నుపద్రవము రాకమున్నే బయలుదేరుఁడు. నడఁచిన కొలది కాశి మనకు దూరమై పోవుచున్నది.

హరి—నక్షత్రకా! గంగానదీ ఘోషము వినంబడుచున్నది వినుము.

మ. హరిపాదోద్భవ నౌట నాజలమునం దాప్లావముం జేసినన్
గురు పంకంబులడంగు మీకనుచు నా ఘోషించెదుర్ జూడు బం
ధుర గంధాచల గంధవాహవిచలోత్తుంగోర్మిజాలేత రే
తర సంఘట్టన జాయమాన తతరోదః క్రాంత ఘోరార్భటిన్.

నక్ష—అది యెంతదూరమైన నట్లు వినంబడుచుండును.

హరి—అదిగో విశ్వేశ్వరదేవాలయ గోపురము. చూడు.

మ. వినువీధిన్ మినుకంచుఁ గన్పడు నదే విశ్వేశ దేవాలయా
గ్ర నిబద్ధోన్నత గోపురాగ్ర విలసద్గాంగేయ శృంగంబు సు
మ్మ నట ద్భిమ జటావిటంకవిలుఠ న్మందాకినీ నిమ్నగా
కనకాంభోజపు మిద్దియో యనఁ బ్రభాక్రాంతాఖిలాశాంతమై

నక్ష—అట్లయినఁ దొందరగా నడుపుము.
(అందరు నడచుచున్నారు.)

హరి—దేవీ! రమ్ము. (నిష్క్రమింతురు.)

ఇది చతుర్థాంకము.

శ్రీరస్తు

సత్యహరిశ్చంద్రీయము

పంచమాంకము

[సతీసుతులతో హరిశ్చంద్రుఁడు, నక్షత్రకుఁడును బ్రవేశించుచున్నారు.]

హరి — దేవీ! కష్టము లెట్లున్నను బుణ్యక్షేత్రమైన వారణాశిం దర్శించితిమి. చూడు

గీ. భక్తయోగపదన్యాసి ॥ వారణాసి
భవదురితశాత్రవఖరాసి ॥ వారణాసి
స్వర్ణదీతట సంభాసి ॥ వారణాసి
పావన క్షేత్రములవాసి ॥ వారణాసి

నక్షత్రకా! విశ్వేశ్వరు దర్శించి వత్తము. దేవీ! రమ్ము.

నక్ష — ఇఁక మాయప్పుమాట నీకుఁ దోఁచదు, పద. (నడచుచున్నారు)

(యవనిక నెత్తఁగా దేవాలయము కాన్పించును. అందుబు విశ్వేశ్వరునకు నమస్కరింతురు)

హరి — [ప్రాంజలియై]

శ్లో. ప్రభుస్త్వం దీనానామ్ ఖలు పరమ బంధుః పశుపతే
ప్రముఖ్యోహం తేషామపి కిముత బంధుత్వ మనయోః,
త్వమైవ క్షంతవ్యాశ్శివ! మదపరాధాశ్చ సకలాః
ప్రయత్నాత్కర్తవ్యం మదవన మియం బంధుసరణిః.

శా. ఆపద్బంధుఁడ వీవు స్వామివిగదా ॥ యాలాటి యాపన్నులం
దే ప్రాముఖ్యుఁడ నౌటచే మనకుఁ దం ॥ డ్రీ! బాంధవం బింక వే
ఱే పల్కం బనిలేదు గాన నిఁక నీ ॥ వే సైచి నా నేరముల్
కాపాడందగు నెట్టులైన నిటులే ॥ కా యోగ్యబంధుత్వముల్.

నక్ష — హరిశ్చంద్రా! ఇంక నెంతకాలమిట్లు ముక్కు పట్టుకొని కూర్చుండెదవు? రమ్ము.

చ. అలయక గుళ్ళుగోపురము ♦ లన్నియుఁజూచుచు నప్పుమాటయే
తలఁపవు, చేరువయ్యెనుగ ♦ దా గడువంచు రవంతయేని, లోఁ
దలఁపవు, నా ప్రయాసము వృ ♦ థా యగుచున్నది వెళ్ళఁబెట్టుమా
పిలుచన మాఋణంబు నెగ ♦ వేయఁదలంచిన నేను బోయెదన్.

హరి—అయ్యా, యెగవేయవలయునన్న నింతకష్టముల కేల యోర్చితి? తొందరపడకుము.
నక్ష—ఏమీ? సామ్మీయవలసినవాఁడవు నీవు తొందర పడకపోఁగా బుచ్చుకోవలసిన నన్నుఁగూడఁ దొందరపడవలదని నీతులు చెప్పుచున్నావుగా. బాగు! అన్నిటికిం గాళ్ళుసాఁచిన నీ కేమితొందర?

ఉ. పుట్టెడు నప్పుతోడఁ దల ♦ మున్గితి వింకొకపుట్టెఁడైన నీ
పుట్టి మునుంగ దింతయును ♦ బ్రొద్దున నీ మొగ వింతసూచినన్
బుట్టద యన్నమున్ మునిఁగి ♦ పోక యికేమిటి దీప ముండఁగా
నెట్టన జక్కఁబెట్టుకొన ♦ నేరకపోయె గురుండు వెఱ్ఱియై.

హరి—అయ్యా! నిష్ఠురము లాడకుము.
నక్ష—ఏమీ! మాకు రావలసినసొమ్ము మే మడుగుట నిష్ఠురమాయెనుగా? నీ వడుగు కొన్న నలువది దినంబులు నేఁటితోఁదీరుచున్న వే. ఇంతదనుక నాకిచ్చినదొక్క కాసైనలేదే. ఇంక నీవిచ్చెదవని మా కెట్లు నమ్మక ముండును? ఇప్పుడుమాత్రము-

శా. ఏలీలన్ సవరింతుమాఋణము కొం ♦ పే గోడియే నింత కూ
డే లే దేమిటి కింకఁ జంపెదవు పో ♦ మ్మా మీకు నేనాఁటి బా
కీలన్న న్నను గొట్టు వాఁ డెవఁడుచి ♦ క్కన్నీకు మాజుట్లు ప
త్రాలా? సాక్ష్యములా? నినున్ బలిమిమీఁ ♦ దన్ రచ్చకీడ్పింపఁగన్.

హరి—నక్షత్రకా! పత్రములును సాక్ష్యములు నేలకావలయు? సత్యస్థిరంబయిన నావాక్కునకన్యథాత్వ మెప్పటికైన సంభవింపదు గదా.
నక్ష—సంభవింపక నిప్పటికిఁ జేసిన దేమున్నది?
హరి—అయ్యా! నాదీనదశ యించుక యోచింపుము.
నక్ష—అలాగయిన నేను యోజించి చెప్పునది గట్టిగా వినుము.

శా. నీ కాతండది యప్పువెట్టినది కా ♦ నే కాద యా మాని ని
న్నే కై సాఁచి మఖార్థ మిమ్మనిన సొ ♦ మ్మే కాని, యద్దానికై

నీకన్నుంగవ దుమ్ము సల్లి యిటము ♦ న్నే రాజ్య సర్వస్వముం
జేకొన్నాఁడిఁక నేటి యప్పు నిజముం జింతింప నింతేకదా.

హరి—ఇంతియేకాని 'నెల దినములలో నిచ్చెద' నని యమ్మునితో నొప్పుకొంటినికదా

నక్ష—లేదనిన నామాట లన్నియు నున్న యగుంగాదే?

హరి—అయ్యా! సత్యేతరంబునకు నామానసం బొప్పునయ్యా?

నక్ష—అయ్యో! అమాయికుఁడా! ఇంత లోఁజెడ్డప్పుడు గూడ సత్యము సత్యమని యూఁగులాడు చున్నావే? హరిశ్చంద్రా! నీ వేమనుకొన్నను,

మ. జటినై నేననరాదు కాని విను నీ సత్యంబె నీ కొంప కిం
తటి చేటౌటకు మూల మిప్పటికి నైనన్ మించి పోలేదు; తీ
ర్చుట కేనాఁటి ఋణంబు మీకనినఁ దీఱున్నీకు మాబాధ, యం
తట నూరేగుము సత్తు చిత్తనుచుఁ జింతన్ బాసి వైరాగివై.

అట్లుకానిచో నింత ధనము నీవిప్పట్టున నెట్లార్జించెదవు? చెప్పుము.

సీ. వైదికవృత్తి సంపాదింతు నంటివా
యుడుగవు రాచ పోకడలు నీకు,
రాచరికంపు శౌర్యమునఁ దెత్తువఁటన్న
దెసమాలి యేవంక దిక్కు లేదు,
వణిజ వర్తనముచే గణియింతు నంటివా
యెఁరచేత గుడ్డిగవ్వైన లేదు,
వ్యవసాయవృత్తిచే సవరింతు నంటివా
లేదు భూవసతి గోష్పాదమంత,

గీ. ఇందు నేదేని వ్యాపారమందుఁ దగిన
యంత పున్నెంబు పుట్టిన ♦ నింత ధనము
గంటుకట్టుదె యీ స్వల్పకాలమునను
గడచు నీనాఁటితోడ మా గడువు దినము.

ఇవి యేవియుఁగాక చానిన వృత్తికిఁ బాల్పడినను నిన్నెవ్వరు కొనువారు లేరు కావున నా యుపదేశ వాక్యముల ననుసరించి నీవీ ఋణ బాధ తప్పించుకొనుము. మా గురువుగారితో నీ దురవస్థ యంతయుఁ జెప్పి యీ సొమ్ము వదలివేయు తెలం గొనరించెద. చెప్పుము. ఏల నీ కీబాధ?

హరి—నక్షత్రకా! నాకంఠముఁ గత్తిరించుచున్నను నసత్యమాడుటకు నామనం బొప్పదు గదా.

నక్ష—హరిశ్చంద్రా! నీమేలుఁగోరి నేనింత వచించెద వినుము.

ఉ. పుట్టిన నాఁటనుండియును ♦ బొంకి యెఱుంగవ యే నెఱుంగు ది
ప్పట్టున గూడు లేని దుర ♦ వస్థల నుంటివిగాన నీమనం
బెట్టుటో తెంపు జేసుకేని ♦ యీయుపదేశము నాలకింపు మే
నొట్టిడుకొం దసత్యమున ♦ కొప్పితి వంచు వచింప నేరికిన్.

చంద్ర—నక్షత్రేశ్వరా! నీవంటి మునికుమారుఁడు చెప్పవలసిన నీతులా యివి?

నక్ష—చంద్రమతీ! నీవును నీ పెన్మిటికిం దగినట్లు దొరకినావు. పోనీ,

శా. మీనిప్పచ్చరముం దలంచి కరుణన్ ♦ మీబాగుకై యింతగా
నేనేమో హితమున్ వచించితిని మీ ♦ కే లేని యీ బాధ నా
కా నీ పెన్మిటి నీవెటైన వినునా ♦ కౌ నేమి పోనేమి సు
స్నానంబో జపమో తపంబో సదను ♦ ష్ఠానంబో యోజింపుమా.

చంద్రమతీ! నా నీతులు మీరు విననక్కఱలేదు. ఊరక యడ్డపుల్లలు వేసినట్లు కాదు. మాకు రావలసినసొమ్ము గవ్వలతోఁగూడ తెక్కగట్టి మాకిప్పింపుము. నేనింక క్షణ మాఁగను. మీమీఁది మోమోటముచే నేనింకను నాలస్యము చేసినచో సహజముగా ముక్కోపియైన మాగురువుగారు నా గొంతుక కోఱుకక మానడు. హరిశ్చంద్రా! ఇఁక నీ పెద్దఱికం బాలోచింపను. మాసొమ్ము గుమ్మరించి మఱి నడుపుము.

[చేయి పట్టుకొని నిలవేయుచున్నాడు.]

హరి—[నిట్టూర్పువిడిచి] దేవీ! ఈ ఋణబాధ కడుంగడు దుర్భరముగద. చూడు,

మ. సరివారి న్నగుబాటు, పిమ్మట మన ♦ శ్చాంచల్య రోగం, బనం
తర మాహారమునం దనిష్ట మటుమీఁద ♦ దన్ దేహజాడ్యం, బటన్
మరణంబే శరణంబు పెక్కుదినము ♦ ల్మంచాన జీర్ణించి; యిం
తిరో! యీ ప్రాణులకున్ ఋణవ్యథలకం ♦ టెన్ దుస్సహం బేదికన్.

దేవీ! మందభాగ్యుడనైన నే నిప్పుడేమి చేయుదును? నిరవశేషముగా ఋణము దీర్చివేసికొని సంతోషించు భాగ్యము లేకపోయెనే!

చంద్ర—నాథా! మీరిప్పట్టున ధైర్యము వహించి నా మనవి యాలింపుడు.

గీ. కాలగతి సర్వసంపద ♦ లెల్లఁ బోవ
మిగులుసిరి నాకు మీరును ♦ మీకు నేనె
బానిసగ నన్ను నేకల ♦ వాని కేని
నమ్ముకొనుఁ డింక మాని ఋ ♦ ణమ్ము దీఱు.

హరి—హా! విధీ! ఈ హరిశ్చంద్రునకు నెంతటి యవస్థ దెచ్చిపెట్టితివి!

ఉ. అంతటి రాజచంద్రునకు ♦ నాత్మజవై, కకుబంతకాంత వి
శ్రాంత యశోవిశాలుని ♦ త్రిశంకు నృపాలుని యిల్లుసొచ్చి, భా
స్వంతు కుల ప్రసిద్ధి కొక ♦ వన్నె ఘటించిన గేస్తురాండ్ర మే
ల్బంతిని నిన్ను నొక్కనికి ♦ బానిసగాఁ దెగనమ్మి కొందునే

చంద్ర—ప్రాణేశా! నీదంబని సంకోచింప వలదు. సత్య ప్రతిష్ఠకై యొనర్చిన నీచ కార్యంబులును సగౌరవంబులేయగు.
హరి—హా! జీవితేశ్వరీ! హా! సుగుణసుమవల్లీ! కఠినకర్ముండనగు నే నెంతకుఁ జాలను? హృదయమా! నేటితో నభిమానము వదలి వేయుము. దేవీ! చంద్రమతీ!

గీ. హృదయమున నెగ్గుసిగ్గులు ♦ వదలివేసి
దాసిగా నిన్ను నమ్మకో ♦ దలఁచినాఁడ
వాడ వాడల విక్ర యిం ♦ గొను వారి నూర
వెదకికొనఁ బోవుదము ముందుఁ ♦ బద లతాంగి!

చంద్ర—[నడచుచు] ఓ దేవా! కాశీవిశ్వనాథా! నన్నుఁ గొనువారిం ద్వరలో నగపఱచి మమ్ము విశ్వామిత్ర ఋణ బాధావిముక్తులను జేయుము తండ్రీ!
నక్ష—హరిశ్చంద్రా! ఇదియే అంగడి వీధి. ఇక్కడ ఒక్క కేక వేయుము.
హరి—దేవీ! నే నిప్పు డేమని ఘోషింప వలయును?
చంద్ర—క్రయధనమ్ము నమ్ముకొనువా రెట్లో యట్లే.
హరి—ఓహో పౌరులారా! [కొంచె మూరకుండి] అయ్యో! యెంత దైన్యమునకు బాల్పడు చుంటి?
నక్ష—హరిశ్చంద్రా! ధనమిచ్చి కొనఁదగిన వారంద ఱిక్కడనే యున్నారు. ఇఁక నీ యాగడములు సాలించి యందఱు విను నట్లెలుంగెత్తి కేక వేయుము.
హరి—అయ్యా! నే నన్నింటికిఁ దెగించియే యున్నాను.

ద్విపద — రాగము — కీరవాణి — ఆటతాళము.

అవధారుఁడయ్యా యో ౹ యగ్రజులార!
సవనదీక్షితులార ౹ క్షత్రియులార!
ద్రవిణోశుమించు ను ౹ త్తమ వైశ్యులార!
ప్రవిమలగుణగణ్యా ౹ పాదజులార!
కడలాక్రమించి యొ ౹ క్కట భూమినేలి
నడినన్న యా హరి ౹ శ్చంద్రుండ నేను
ప్రణుత కౌశిక ఋణ ౹ గ్రస్తుండ నగుట
గుణములదొంతి క ౹ ల్కల మేలుబంతి
పున్నెపింతులయాలు ౹ వున కోజబంతి
యన్నుల తలకట్టు ౹ లందు సేమంతి
యగు; నాదు నిల్లాలి ౹ హా! దయమాలి
తెగనమ్మకొనుదు నీ ౹ ధిని దాసిగాను
చేరి రొక్కంబిచ్చి ౹ చెల్వను గొనుఁడి
వారణాసీపౌర ౹ వరులార! మీరు

మఱియు నో భాగ్యవంతులారా!

సీ. జవదాటి యెఱుఁగ దీ ౹ యువతీలలామంబు
పతిమాట రతనాల ౹ పైడిమూట
అడుగుదప్పి యెఱుంగ ౹ దత్తమామల యాజ్ఞ
కసమాన భక్తి ది ౹ వ్యానురక్తి
అణుమాత్రమైన బొం ౹ కను మాట యెఱుఁగ దీ
కలుష విహీన న ౹ వ్వులకు నైన
కోపం బెఱుంగ దీ ౹ గుణవితాన నిశాంత
యొరు లెంత తను దూఱు ౹ చున్న నుంత

గీ. ఈలతాంగి సమస్తభూ ♦ పాలమకుట
భవ్యమణికాంతి శబలిత ♦ పాదుఁడైన
సార్వభౌమునిశ్రీహరి ♦ శ్చంద్రుభార్య
దాసిగా నీవి గొనరయ్య ♦ ధన్యులార!

[పిమ్మటఁ గేశవునితోఁ గాలకౌశికుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.]

ఓరీ! శిష్యా! కేశవా! యెక్కడరా దానినల విక్రయించుచున్నది?

హరి—బ్రాహ్మణోత్తమా! ఇక్కడనే మందభాగ్యుఁడనైన నేనే దానినల విక్రయించుచున్నాఁడ.

కాల—అట్లయిన నీ వెవ్వఁడవు ముందుఁ జెప్పుము.

హరి—నే నెవ్వండనైన మీకేమి?

కాల—ఏమోయీ, పేరుచెప్పుటకే సందేహించుచున్నావు. ఈకాంతను నీవెక్కడనో యెత్తుకొనివచ్చినట్లున్నావే. ఆ! నీ వే దొంగతనము చేసినను సాగివచ్చుటకు నీకాశీపురమంత యరాచకముగ నున్నదనుకొంటివేమి? బోయవానికి రామచిలుకలాగున నీకీకాంత యెక్కడ చిక్కినది? ఘాతుకునంతవాఁడనైన నాకంటంబడి తప్పించుకొనిపోవుటకల్ల. (శిష్యునితో) ఓరీ! కేశవా! నీవుపోయి మనయూరి తలారి పెద్దయగు రామసింగును బిలిచికొనిరమ్ము. ఈముచ్చును బట్టి యొప్పింతము.

హరి—అయ్యా! విప్రోత్తమా!

గీ. ధరణిలో దొంగతనములో ♦ దొరతనములో
భాగ్యవంతున కేదైన ♦ బాధ లేదు
పెన్నిధి యదృష్టమున నిటు ♦ పేదవాని
కబ్బినను దొంగసొమ్మంట ♦ కబ్బురంబె!

కాల—ఏమీ! నీయదృష్టమునకుఁ దోడు నీకీకాంత యెక్కచో లభించినదా?

హరి—నాయదృష్టముచేతనే లభించినది. నేను హరిశ్చంద్రుఁడను. ఈయమ నాభార్య చంద్రమతి.

కాల—ఏలాగూ? విశ్వామిత్రున కప్పువడితినని యఱచినది నీవేనా? అలాగైనఁ దపోధనుఁడైన నమ్మునికీఁ బెట్టు ఋణం బడితివి?

హరి—నారాజ్య సర్వస్వ మామునికి దారవోయునపుడు మున్నాతనికి యజ్ఞార్థమై యిచ్చెదనన్న ధనము ముందుగా నిరూపింపక పోవుటవలన.

కాల—పత్రము వ్రాసి పుచ్చుకొనినగాని యప్పు కాదుగదా. సాక్షులెవరైన నున్నారా?

హరి—సత్యశీలమే వస్త్రము. మాయుభయుల చిత్తములే సాక్షులు.

కాల—ఓయి యమాయికుఁడా! ప్రాణములేని యీపత్రమునకును సాక్ష్యమునకును భయంపడి నిక్షేపమువంటి యిల్లాలిని నమ్ముకొనుచున్నావా? (ఆలోచించి) ఉండుండుము, నాకిప్పుడు మంచియుపాయము తోఁచినది. నన్నా విశ్వామిత్రునొద్దకుఁ దీసికొనిపోయి యీధనము నీకీయవలసినదికాదని పోరాడుము. నీపక్షమున నేను న్యాయవాదిత్వముగైకొని రాయిగ్రుద్దుచు వాదింపఁగలను. ఓహో! ఒకరికిఁ బదుగురు సాక్షు లుంచినపత్రముల నెగవేయుటలోను ద్రోవఁబోవువారిపై లేని యప్పులఁ గట్టి ధనముగణించుటలోను నన్ను మించినవాఁడు మఱొక్కఁడు నీకు దొరకఁడు. పద, నేను నీకు సహాయుఁడనైయుండ విశ్వామిత్రుఁడును గిశ్వామిత్రుఁడును నిన్నేమిచేయఁగలఁడో చూతము.

నక్ష—హరిశ్చంద్రా! నీకిప్పుడు సహాయసంపత్తికూడ లభించినది. ఇఁకఁ రమ్ము.

హరి—అయ్యలారా! మీరిరువురు మహాబ్రాహ్మణులుకాని యూరకుండుఁడు. నాకెవ్వరిసహాయ మక్కఱలేదు. నా సత్యమే నన్ను రక్షింపవలయును గాని,

మ. ఇటులెంతైన ధనంబువచ్చినను రా ♦ నీ, గాధిరాట్సూతి నా
కెటుకష్టంబులఁ దెచ్చెనేనియును దే ♦ నీ, దివ్యభోగంబు లె
న్నిఁటి నాకా జడదారి యిచ్చినను నీ ♦ నీ, సత్యముందప్ప నే
నిటు సూర్యుండటుతోఁచెనేనియు వినుం ♦ డీమీరు ముమ్మాటికిన్.

కాల—ఓహో! నీవెంతసత్యవంతుడవైనను ధనముపట్ల కొంచెము నడలు విడువవచ్చును. అందులకే "సర్వేజనాః కాంచనమాశ్రయంతే" యని పెద్దలు చెప్పుచున్నారు. నాయీశాస్త్రప్రమాణ మంగీకరించి కౌశికునొద్దకు నడువుఁడు. చూడుము,

కం. ఆలాగునఁ గౌశికుఁడే
పాలయ్యె ధనాశ కింక ♦ వల దుడుగుము నీ
కేలా! యీవేదాంతము
పా లొల్లని పిల్లి గలదె ♦ పరికింపంగన్.

హరి—అయ్యా! ఏల మీ కిన్నిమాటలు?

కాల—సరియే నీకు బాగుపడుయోగము లేదు. తియ్యని చెఱకుపానకము నోటఁబోయుచుండ వినమని వెడలఁగ్రక్కువాని కెవరేమిచెప్పగలరు? నీయిష్టము. నీభార్య కెంతకమ్మెదవు?

హరి—నక్షత్రకా! చెప్పుము.

నక్ష—ఓ కాలకౌశికుఁడా! వినుము.

కం. దంతావళముపయిన్ బల
వంతుం డొక్కండు నిలిచి ♦ పైకిన్ రతనం
బెంతటి దవ్వగు రువ్వనొ
యంతటి యర్థంబు నిచ్చి ♦ యతివం గొనుమీ.

కాల—ఓహో! కేశవుఁడా! ఇదేమి చవుక బేరము కాదురా.
నక్ష—మతి వంకాంగముకట్టకే వచ్చునేమి?
కాల—ఏమిరా చెడుగా! మాయాయవారంజోలె చూచి నన్ను ధనహీనునిగా గణించినట్లున్నావు. కాని, దీని మాయింటికిఁ బంపివేయుము. ధన మిచ్చివేయుదును. హరిశ్చంద్రా! సరియేకదా.
హరి—అయ్యా! అట్లే.
కాల—దాసీ! ఇఁకఁబద. కుత్తా! నడువుము. [బెత్తమున నదలించును]
చంద్ర—అయ్యా! వచ్చుచున్నాను. [పతిపాదములపైఁ బడి]
కేశ—దాసీ! నడువవేమి?
చంద్ర—హా! మందభాగ్యనైన నేను నేఁటితో మీ దృష్టినుండి సహితము తొలఁగింపఁబడి పరాధీననై పోతినే! ప్రాణపతీ! హరిశ్చంద్రా! నాకింక దిక్కెవ్వరు?

చం. పదపదయంచు బెత్తమున ♦ బ్రాహ్మణుఁ డిట్టదలించుచుండినన్
బద మటుసాగకున్నది, భ ♦ వత్పద సారసభక్తియందు నె
మ్మది వశమౌట, చంద్రకర ♦ మర్దనమించుచు నుండినన్ బదిం
బదిగ మరందలోలయయి ♦ పద్మముఁ బాయనిభృంగికైవడిన్.

అకటకటా! ఇంక మిమ్ముఁజూచుటకు నవకాశము నాకు లేదు. నాయజమానుఁ డింకను దొందరపడుచున్నాఁడు. ఈస్వల్పకాలములోనే శుభదాయకం బగు మీ మూర్తిఁ గన్నులారఁ గాంచి పోయెదను. ప్రాణపతీ!

సీ. కదలవే యని విప్రుఁ ♦ డదలించుటకుమున్న
గనులార మీమోము ♦ గాన నిండు
పదవేమి యని వటుం ♦ డదలించుటకు మున్నె
మీ నోటి నుడితేనె ♦ లాననిండు

నడువవేమని విప్రుఁ ♦ డడలు వెట్టక మున్నె
పోడము మీకన్నీరుఁ ♦ దుడువనిందు
సాగవేమని వటు ♦ ల్లాగవచ్చుటకును
న్నింపుగా మిముఁ గౌఁగి ♦ లింపనిందు

గీ. పరమకరుణాసనాథ! మ ♦ త్ప్రాణనాథ!
కాలగతి మీకు దూరస్థు ♦ రాలనగుచు
వెడలుకన్నీఁట బాదము ♦ లడిగి మీకుఁ
బ్రణతు లిడుచున్న దాన స ♦ ద్గుణనిధాన!

హరి—(నిర్వేదముతో) ఛీ, ఛీ, హరిశ్చంద్రా! నీవు నిక్కముగాఁ గిరాతునకు జన్మింప వలసినవాఁడవు గదా!

గీ. గళమునందాల్పవలసిన ♦ యలరుదండ
పాదమర్దన కొప్పించు ♦ భంగిగాఁగ
అఖిలసామ్రాజ్యభోగంబు ♦ లందఁదగిన
పట్టపుందేవి నమ్మితే ♦ బానిసగను.

చంద్ర—హృదయేశ్వరా! నాకై మీరంతగా దుఃఖింపవలదు. విధివిధాన మెవ్వరు దప్పింతురు? దుఃఖ మడంచుకొని యీ కాలకౌశికుని సేవావృత్తికి నన్నిఁక సమ్మతించి పంపి వేయుఁడు.

హరి—దేవీ! ఇప్పుడనుమతించు టేమి. ఆగర్భశ్రీమంతురాలవైన నిన్నుఁ బరున కెప్పుడు విక్రయించితినో యప్పుడే నాయనుమతులన్నియుఁ దీఱినవి. కాని,

మ. కనుసన్నన్ బనికత్తెలెల్ల నిరువం ♦ కన్ గొల్వ రాణించు జీ
వనమేకాని యెఱుంగ వెప్డుఁ బరసే ♦ వాకృత్య మాజన్మమున్
వనితా! నేఁటికి నీకు నావలనఁ బ్రా ♦ ప్తంబయ్యె నెట్లోపెదో
ఘన దుర్గాంత దురంత దుస్సహ మహో ♦ గ్రక్రూర దాస్యంబునన్.

హా! మానవతీమణీ! రాణివాసంపుభోగభాగ్యంబులకుం జెడి నూతనముగా దాసీకావృత్తి నవలంబింపఁబోవుచున్న నీకుఁగొంత చెప్పుచున్నాను. సావధానముగా నాకర్ణింపుము.

మ. తలిదండ్రుల్ మఱివేర లేరిఁక సతీ! ♦ తద్దంపతుల్గాక నీ
కిల నీ వేమఱుపాటు నొందెదుసుమీ ♦ యీవిప్రసేవాకృతిన్

దాలి నీ వొందినభోగభాగ్యములయం ♦ దుర్జితమ్ముల్ నిల్పకే
తలలో నాలుకగా మెలంగుము నెలం ♦ తా! పిన్నలన్ బెద్దలన్.

మంత్రియు నో సాధ్వీమణీ! నీస్వామికడనే బానిసీఁడుగ నుండవలసినవాఁడుగానఁ గుఱ్ఱవాని లోహితాస్యుని నెట్లుగాపాడుకొందువో? మనకు నేఁటితో దురంతమైన వియోగంబు సంభవించినదికదా! (లోహితాస్యునితో) నాయనా! లోహితాస్యా! నీవు గూడ నీతల్లి ననుసరించి యుండవలసినవాఁడవే కాన నావెంట రాకుము.

లోహి—నాన్నగారూ! మీరెందుకు ఏడ్చుచున్నారు? మీరిప్పు డెక్కడకుఁ బోయెదరు?

హరి — నాయనా! నే నెక్కడ బానిసీఁడుగా నుండవలెనో యక్కడికే.

దీనవృత్తము - హింథూస్థాని భైరవి - ఏకతాళము.

లోహి—జనకా! యిపు డె ♦ చ్చటికేగకుమా
నను నీ వెనువెం ♦ టను గొనిపొమ్మా
జననిన్ నను ని ♦ చ్చటి బ్రాహ్మణుఁడే
కొనిపోయిన మా ♦ కు సుఖంబగునే?

హరి—తండ్రీ! (యెత్తుకొని) నీకు రావలసిన కష్టములా యివి?

మ. కొడుకా! కష్టము లెన్నివచ్చినను నీ ♦ కున్నాకు నాకీడులం
దెడఁబాటు ల్ఘటియింపకుండు టొక మే ♦ లేయంచు నేసంతసం
పడితింగాని యెటుంగ నిన్నుఁ దెగన ♦ మ్మంజూపి హాలోహితా!
కడ కీనాఁటికిఁ గాలసర్పమునకుం ♦ గైకోలుఁ గావించుటన్.

హా తండ్రీ! నీకమంగళము ప్రతిహతముగుఁ గాక!

(మరల) కడకీనాఁటికిఁ గాలకౌశికునకున్ ♦ గైకోలు గావించుటన్

దేవీ! నేనెంత దారుణమైన వాక్యమును బల్కితిని.

చంద్ర — నాథా! మనకు దుఃఖము శాంతించును గాక!

గీ. కాలవశమునఁ గలిగిన ♦ కష్టచయము
లెల్ల వెంటనె నిలుచునే ♦ యేకరీతి
మిహిర మండలమును గప్పు ♦ మేఘపటలి
తూలిపోకుండునే యెల్ల ♦ కాలమటులె.

అట్లే యచిరకాలమునకు మరల శుభములువచ్చి పునస్సమాగమసౌఖ్యంబు లభింపక పోదు.

హరి—దేవీ! భవితవ్యమును నెవ్వ రెఱుంగుదురు? చూడు.

మ. కలికీ! ఱెక్కలురాని పిల్లలను సాకన్ గూటిలోనుండి మేఁ
తలకై పోవఁ దొకచెంతఁ బెంటియొక చెంతన్ బాఱ నీలోనఁ బి
ల్లలఁ బాము గ్రసియించునో వలల పాలన్ జిక్కునో పుల్గు, లీ
యిలపైఁ బ్రాణులకున్ వియోగమగుచో నెవ్వారి కెవ్వారలో.

కేశ—ఏమయ్యా! శుభమస్తు అని మాగురువుగారు దాసిని కొనుక్కొనుటేమిటి, వీరి ట్లశుభముగా నేడ్చుటేమిటి? పదపద. (అదలించును.)

లోహి—(కోపముతోఁ గేశవునిఁ జూచి)

స్రగ్విణీవృత్తము - బేహాగ్ - ఆదితాళము.

ఏర మాయమ్మ ని ట్లేడ్వ నీ కేమిరా
క్రూర నిన్నిప్పుడే గ్రుద్దెదన్ జూడరా
దూరమందుండి మా తోడ మాట్లాడరా
శూరునిన్ లోహితున్ జూచి నోర్మూయరా.

కేశ—ఓరీ! చెడుగా! దాసీపుత్రా! కూటికిలేకపోయినను నీకెంతరాజస మున్నదిరా? (పడఁద్రోయును.)

లోహి—(కన్నీరుగార్చుచుఁ దండ్రివంకఁ జూచును)

హరి—(దుఃఖముతోఁ గుమారు నెత్తుకొని) తండ్రీ! నీ కెంత దురవస్థవచ్చెనురా!

మ. కనుదోయిన్ బడి బాష్పము ల్దొరఁగ నా కైవ్రేల వీక్షించెదో
తనయా! నేను మహాకిరాతుఁడ సమస్తద్వీపభూమండలీ
జననాథాళికి సార్వభౌముఁడవు గాఁ జాల్నిన్ను నీదాస్యపుం
బనికై యమ్మిన నాకు నెచ్చటి దయా ప్రారంభవిస్రంభముల్.

కాల—ఓహో రేమోయీ! ఇప్పుడే నీకొడుకిట్లనుచున్నాఁడే; ఇఁక మాయిల్లల్లకల్లో లము చేయునారేమి?

హరి—అయ్యా! ఇది కేవలబాల్యచాపల్యము. కాని నామనవియొక్కఁ డాలింపవలయు.

కాల—అది యేమి?

హరి— గీ. మీరు బిడ్డలఁ గని పెంచు వారె యైనఁ
గడుపుకక్కుఱితిని నింత గా వచింతుఁ

ప్రేమ నీ బిడ్డలం దొకబిడ్డ గాఁగ
నరసికొనుమయ్య వీనిఁ గృపాంబురాశి,

[లోహితు నొప్పగించును.]

కాల—సరి, నీ యప్పగింతలన్నియు నైనవా? ఇంక మాదాసినిఁ బంపివేయుము మాకు జాగగుచున్నది.

చంద్ర—[దుఃఖముతో] నరసాంకవృత్తములు — ఖీలురాగము.

సెలవిచ్చి నన్ననుపుఁడీ క్షితిపాలచంద్రా!
వలవంతఁ జెంద కిఁక పావన సత్యసాంద్రా!

హరి— కలకాల మీగతిని దుఃఖముతో సుశీలా!
తలపెట్టు లూఁడిలు నింతట ముద్దరాలా!

చంద్ర— ఇఁక జాగుచేయఁదగ దో నృపసార్వభౌమా!
సకలం బెఱింగి యిటు లెన్నమె పుణ్యధామా!

హరి— అకలంకశీల! నిను విట్లలయించినాఁడ
మొకనెత్తి యెట్లు మననోపుదు సిగ్గుతోఁడ.

కాల—ఓహో! మీయేడ్పులతో మా పనులన్నియుఁ జెడుచున్నవి. దాసీ! కదలవేమి? మూట లెత్తికొని రమ్ము.

చంద్ర—[లోహితాస్యునితోఁ దిరిగి తిరిగి పతిం జూడుచుఁ బోవుచున్నది.]

కాల—నక్షత్రకా! ధనమిచ్చెద రమ్ము.

హరి—హా! హా! నాపుణ్యలక్ష్మి దాఁటిపోయినది.

నక్ష—హరిశ్చంద్రా! నీవు విశ్వేశ్వర దేవాలయమునొద్ద నుండుము. నేను ధనమంది కొని వత్తును. [కాలకౌశికునితో నిష్క్రమించును.]

[పిమ్మట యవనిక నెత్తగాఁ గాలకంటకి గృహ ద్వారముకడఁ బ్రవేశించును.]

కాలకం—ఓరీ యెవఁడురా కేశవా! జనార్దనా! అంగడికిఁ బోయిన మాయాయన యింకను రాలేదుగా? కానీ.

[కాలకౌశికుఁడు, కేశవుఁడు, చంద్రమతి, లోహితాస్యుఁడును బ్రవేశించుచున్నారు.]

కాలకౌ—ఓరీ కేశవా! అదిగో నడచుచున్నదిరో.

కేశ—అయ్యా! ఈనాఁడు మీ గ్రహచార మంతగా బాగున్నట్లు తోఁచదు.

కాలకౌ—ఏమోరా నాయనా! నీవు మాత్రము మామొండతో నామీఁదఁ గొండెములు చెప్పకేమి. [యిల్లు చేరుదురు.]

కాలకం—వచ్చుచున్నావు, రా. రా. [సమీపించును.]

చంద్ర—అకటకటా! ఏమి ధూర్తమైన యీ విప్రాంగన వర్తనము! ఈవిడయే నా యజమానురాలు కాఁబోలు.

కాలకం—దుర్మార్గుఁడా! నీ విల్లుకదలి యెంతసేపైనది? నీ కొఱకై ప్రాయాత్పుకొని నేను కనిపెట్టుకొని యుండవలసినదా? ఈమధ్య నీకు బొత్తుగా ప్రాయశ్చిత్తకర్మలు లేకుండ నున్నవి. నేఁడు నీకు మూఁడినది, కాని చెప్పు.

కీర్తన — ఫరజు — త్రిశ్రగతి.

ఇంతప్రొద్దెక్కినదాఁక నీవెక్కడ నుంటివి యింటికిరాక॥ఇం॥

కాలకౌ—యాయవార మెత్తినాఁడ నంతపోయి శవాలను మోసివచ్చినాఁడ॥యా॥

కాలకం—తెచ్చినడబ్బేదో తెమ్ము నీముచ్చుపోకిళ్లను మెచ్చరారమ్ము॥

కాలకౌ—మూడేమాడలఁ దెచ్చినాఁడనీతోడునాకింకనుదొరకలేదేవాడ

కాలకం—అట్లైన నేనూరుకోను నీపొట్టబ్రద్దలుచేసి నెట్టివేయకపోను॥ [కొట్టుచున్నది.]

కాలకౌ—అబ్బబ్బ నేనోర్వలేను యీడబ్బునకు రేప యిబ్బడిచ్చెనే॥

కాలకం—నీవింక జాగరూకతతో మెలంగకున్న నీగతి యింతియే.

కేశ—అమ్మా! కాలకంటకీ! నేఁడవ్వడే వదలిపెట్టినావేమి? ఇక్కడ చూడు. [చంద్రమతీ లోహితాస్యులను జూపించును.]

కాలకౌ—ఒరీ కేశవా! నీపుణ్యము నీవూరుకోరా. [గడ్డముపట్టి బ్రతిమాలును]

కాలకం—ఇఁక నేనూరుకోను. ఈ నిర్భాగ్యురాలెవరు? చెప్పు. [కొట్టును]

కాలకౌ—[గట్టిగా చేతులు పట్టుకొనుచు] నీ కడుపుడుక, యింక చంపకే.

కాలకం—ఓరీ నీ చేతులు కాలిపోను! నీ శక్తి మండిపోను! ముసలితనము వచ్చినను నీ కెంత మదమున్నదిరా? ఓయెవరయ్యా! నన్ను నామగఁడు చంపుచున్నాఁడు రండయ్యా. [కేకలు వేయుచున్నది]

కాలకౌ—[నోరుమూయుచు] ఓసీ నీపుణ్యము, అఱవకే. సుకుమారివి నీవింటిలోఁ బని చేసికోలేవని దాసినిఁ దెచ్చినాఁడను.

కాలకం—ఆమాట మొదటనే యేడువరాదా?
చంద్ర—అమ్మా! కాలకంఠి! ఇదియేమన్యాయ మమ్మా!

క. పతిఁ గడవ సతికి లేదొక
గతి, యాతం డెంత మనకుఁ ◆ గైవస మైనన్
మితి గలదు చనవునకు నీ
గతిఁ బ్రతికూలతకుఁ బోలు ◆ గాఁ దగునమ్మా.

శా. ప్రత్యూషంబున లేచి నాథునిపదా ◆ బ్జాతంబులన్ వ్రాలుటో,
పత్యుద్దేశ్య మెఱింగి భోనముల సం ◆ బాళించుటో, రాకకున్
బ్రత్యుత్థాన మొనర్చి మెచ్చఁదగు సే ◆ వల్ సేయుటో, కాకిటుల్
ప్రత్యాఖ్యాన మొనర్తురమ్మ సతమున్ ◆ బత్యాజ్ఞకున్ గేహినుల్?

మఱియు,

మ. పడఁతీ! నే నొకపాటిగాను వచియిం ◆ పన్ నీవిభుం డెంత నీ
యుడఁగుందాఁటఁడయేని బత్తి మిగులన్ ◆ హత్తించి, బంగారమే
యొడలెల్లన్ దిగవేయునట్లుగను నీ ◆ వ్రోరంత ప్రొద్దెల్లమే
లడపాలూనుము. కాళులొత్తు మటుగా ◆ దాసీవరుల్ వీచుమా.

కాలకం—ఓహో! నీవెవ్వతెవే? నాకుఁ జక్కట్లుదిద్దుటకేనా నామగఁడు నిన్నుఁదీసికొని వచ్చినది? ఓహో దాసివై వచ్చి దొరసానివైతివి? నీకుఁ దెలిసిన మగనాలివర్తనాలు మాకుఁ దెలియవేమి? కూటికివచ్చిన దానవు వచ్చినట్లు పడియుండక సారంగనీతులు చెప్పుచు నామాటలోఁబడియున్న నామగనిబుద్ధి చెడఁగొట్టుచున్నావుగా.
కాలకౌ—చంద్రమతీ! నీవెప్పుడు మాయాబిడతో నిట్లుమాటాడరాదు. (రహస్యముగా) దీని నోటికి యూరి కరణాలు కాఁపులుగూడ వెఱచుచుందురు.
చంద్రి—అయ్యా! నేనూరకున్నాను.
కాలకౌ — ఓసీ! యింటిదానా! నీతో నింత నిర్భయముగా మాటాడిన యీ దాసీకిఁ దగిన పనులు నియమించి నీకసి దీర్చికొమ్ము.
కాలకం—అట్లైన పద. నీపని చెప్పెదను. (అందరు నిష్క్రమింతురు)
[పిమ్మట నక్షత్రకద్వితీయుఁడై హరిశ్చంద్రుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు]
హరి—నక్షత్రేశ్వరా! నన్నింత యన్యాయము చేసెదవా?

నక్ష—అడవులలో నన్నిన్నాళ్ళన్నము నీళ్ళుకును మొగము వాచునట్లు చేయుట నీది యన్యాయము కాదుగాని న్యాయముగా నాకు రావలసిన బత్తెము నేను తీసికొనుట యన్యాయ మయ్యెనేమి? ఎట్లు?

ఉ. బత్తెము లేక త్రోవల వి ♦ పత్తుల కోర్చుచుఁ దిండికేనియుం
బొత్తుగ వాచిపోయి కృపా ♦ ముం విడి నీవెనువెంట రాను నీ
తొత్తునె? యింతకంటెను గ ♦ తుల్మతి మాకిఁక లేవె! యేరికేం
మెత్తనివానిఁ జూచునెడ ♦ మిక్కిలి మొత్తఁగఁ జిత్తమౌఁగదా.

హరి—నక్షత్రకా! మీగురువుగారి పనిమీఁద నీవు నావెంట వచ్చితివి కాని నాకొఱకై వచ్చితివా? నావలన బత్తెమే నీవు తీసికొనిన నీవు నీగురువునకుఁ జేసినయుపకార మేమున్నది?

నక్ష—ఓయి దుర్మార్గుడా! ఏమన్నావూ? నేను నాగురువునకుఁ జేసినయుపకార మే మనియా?

ఉ. ఆస దొఱంగి ప్రాణముల ♦ కైనఁ దెగించుచు నిట్టిబత్తెపుం
గాసులనాసచే దరువు ♦ కానిగ నీవయి ఘోరకాననా
వాస మొనర్ప నొప్పుకొని ♦ వచ్చుటె నా యుపకార మా తపో
భ్యాసికి; నావలెం వటుఁడె ♦ వం డిటు నెత్తురుకూటి కొప్పెడిం.

ఇప్పుడు నాగురుభక్తినిగూడ నధిక్షేపించుచున్నావుగా? నీవేమైన ననుము నీభార్య నమ్మఁగా వచ్చిన యీధనము బత్తెముక్రిందఁ జెల్లవలసినదే కాన నిఁక మాగురువు గారి ఋణ మిప్పుడే యిచ్చివేయుము.

హరి—వటూత్తమా! నేనిప్పు డింత ధన మెక్కడనుండి తెత్తునయ్యా?

గీ. విమలశీలను నిల్లాలి ♦ విక్రయించి
చేర్చిన ధనంబు నీచేతఁ ♦ జిక్కెనుగద
అవని స్వశరీరమాత్రుఁ వై ♦ భవుఁడ నగుచు
బ్రతుకుచున్నట్టి నేనెట్లు ♦ బత్తెమిత్తు?

నక్ష—నీవిట్టి నిర్భాగ్యుఁడవనియే నేను దీవముండఁగనే చక్కఁబెట్టుకొన్నాఁడ. ఓ హరిశ్చంద్రా! ఇటు వినుము.

గీ. నాకు రానున్న బత్తెంపు ♦ రూక లెటులో
స్వీకరించితి నే నిల్లు ♦ సేరవచ్చు

ముని ఋణమునకు మీరు మీ ♦ రును బెనంగి
తుదకు నే గంగలో నైన ♦ దుముకఁ బూండు.

[పోవుచున్నాఁడు]

హరి—[చేయి పట్టుకొని] నక్షత్రకా! నీకిది బొత్తుగాఁ దగని పని.
నక్ష—ఏమోయి చేయిపట్టుకొను చున్నావు? నన్ను గొట్టుదువా యేమి?
హరి—అయ్యా! నే నంత సాహసిని గాను.
నక్ష—కాకున్న నా చేయి విడువుము.
హరి—విడిచితిని! ఇఁక స్వాసొమ్ము మీ గురువున కిచ్చి వేయుము.
నక్ష—హరిశ్చంద్రా! నే నిన్ని మాటల వాఁడను కాను.

క. అడియాస విడువు మింకనా
యొడలిన్ జీవంబు లున్న ♦ నొడమిఁక విడువన్
జెడ నెంచి తేని విను నా
మెడ నీ యడిదమునఁ గోయు ♦ మీ, రో గొనుమీ.

హరి—నక్షత్రకా! ఇంతకన్న నేఁ జేదున దేమున్నది? నన్నుఁగూడ నమ్ముకొని మీగురు ఋణంబు రాబట్టుకొనుము.
నక్ష—నిన్నెవ్వ రిచ్చటఁ గొందురు?
హరి—ఎవ్వరుఁ గొనకున్నఁ గడకుఁ గడజాతివానికైన నమ్మివేయుము.
నక్ష—సరి, నిన్నుఁ గాదన నేల రమ్ము. [నడచుచు]

ద్విపద - రాగము - కీరవాణి — ఆటతాళము.

అవధారుఁడయ్య యో ♦ యుగజులార!
సవన దీక్షితులార ♦ క్షత్రియులార!
ద్రవిణేశు మించు ను ♦ త్తమ వైశ్యులార!
ప్రవిమల గుణధన్య ♦ పాదజులార!
కడలాక్రమించి యొ ♦ క్కట భూమి నేలి
నడిసన్న యా హరి ♦ శ్చంద్రుండు నేఁడు
బానిసీఁడుగ నమ్మఁ ♦ బడు చున్నవాఁడు
మాననీయుఁడు సత్య ♦ మార్గ ధీరుండు

కోరిన ధనమిచ్చి ♦ కొనఁదగుసుండి.
వారణాసీ పౌర ♦ వరులార! రండి.

[ఆకసము వంకఁజూచి] ఏమీ, ఈతఁ డెట్టి వాఁడనుచున్నారా?

సీ. తన మహీరాజ్య మం ♦ తయు గాధిసూతికిఁ
దాన మిచ్చినయట్టి ♦ ధర్మరాజు,
నిజ యశశ్చంద్రికల్ ♦ నిఖిల దిక్కులయందుఁ
బాఱఁ జల్లినయట్టి ♦ సారగుణుఁడు,
ముల్లోకములును స ♦ మ్మోదింప భేతాళు
మద మడంచిన శౌర్య ♦ మస్థిరుండు,
అణుమాత్రమైన బొం ♦ కను మాట యెఱుఁగని
యసమాన నిత్య స ♦ త్యవ్రతుండు,
గీ. ఏడుదీవులు నయలీల ♦ నేలి నట్టి
సాంద్రకీర్తి హరిశ్చంద్ర ♦ చక్రవర్తి
బానిసీఁడుగ నమ్మంగఁ ♦ బడెడు కొనుఁడు
పౌరులార! మహాధనో ♦ దారులార!

హరిశ్చంద్రా! ఎవ్వరు కొనకున్నారు. ఇంకెంతని యఱచెదను. వీఁడెవఁడో కడ జాతివాని వలె నున్నాడు. ఇటె వచ్చు చున్నాఁడు. ఉండుము.

[పిమ్మట వీరబాహు ప్రవేశించు చున్నాఁడు.]

గేయము

తొలగి పోనిండయ్యా ♦ దొరలు పెద్దింటోళ్ళు
తెలిచి సెప్పకుంటే ♦ పలువా పొమ్మంటారు ॥తొ॥
పబులు మీకుక్కల ♦ కట్టివేస్కొండయ్యా
గబగబ బొవంచు ♦ కఱవ వత్తుండయ్యో ॥తొ॥
వాచనంటారు మా ♦ దొచ మంటారు నే
కాచంత కల్లేసి ♦ కాటికి పోతుండ ॥తొ॥

నక్ష—హరిశ్చంద్రా! ఇంక నిస్నెవ్వరు కొందురు?

వీర—దొరా! వానిస్తోణ్ణి అమ్మతుండావా? నే గొంటానుండి. దర సెప్పండి.

నక్ష—చెప్పెదనుగాని నీవు దూరముగా నుండి మాటాడుము. నే నిప్పుడు స్నానము చేయలేను.

వీర—దూరంగానే వుండానుండి, సెప్పండి.

హరి—నక్షత్రకా! నన్ని కడజాతివానికే యమ్మెదవా?

వీర—కడజాతి రేముండీ, పెద్దింటోణ్ణి.

నక్ష—హరిశ్చంద్రా! ఎవ్వరుం గొనకున్న నన్నేమి చేయుమందువు? మొత్తము మీద నీవు నాకిచ్చు బత్తెమునకు దండుగ లేకుండ నావలనం బని పుచ్చుకొనుచున్నావు. అఱచి యఱచి గొంతు పగిలి పోవుచున్నది. తిరిగి తిరిగి కాళ్లు పడిపోవుచున్నవి.

హరి — అయ్యా! వీనికే విక్రయింపుఁడు, నే నన్నిటికి సిద్ధుఁడనై యున్నాను.

నక్ష—ఓరీ వీరబాహూ! నీ కీతఁడు కావలయు నన్న,

కం. దంతావళముపయిం బల
వంతుం డొక్కండు నిలిచి ♦ పైకిం రతనం
బెంతటి దవ్వుగ రువ్వునొ
యంతటి యర్థం బొసంగు ♦ మా కొనిపొమ్మా.

వీర—వొరబ్బో! సాలదాఁకుండదే!

నక్ష— ఇఁక నేమనుకొన్నావు? వీరబాహూ! నీచేతగాదు పోరా.

వీర—అయ్యోరూ! యిట్టుండానని నూత్తుండావు కామాసు. దబ్బిత్తారా. రావయ్యా అరిచ్చంద్రుఁడా!

నక్ష—హరిశ్చంద్రా! ఇఁక బొమ్ము. నీ ఋణము తీఱినది.

హరి—నక్షత్రేశ్వరా! నే నిఁక సెలవు పుచ్చుకొనియెద. ఎక్కడనో నిశ్చింతతోఁ దపం బాచరించుకొను నీవుగూడ నాకాలమున ఘోరారణ్యంబులం బడరానిపాట్లు పడితివి. నన్ను క్షమింపుఁడు. వటూత్తమా! నమస్కారము.

నక్ష—[స్వగతము] అయ్యో! నేనిప్పుడేమని యీధర్మమూర్తికిఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెదను? ఇట్టి పరమశాంతుని సత్యవంతుని నేనెంత చేసితిని! [ప్రకాశముగా] హరిశ్చంద్రా! నేనే నీకన్ని విధములం గష్టములం దెచ్చి పెట్టిన దుష్టుఁడను. నేను నిన్నడుగుకో వలసిన క్షమాపణమును నీవు నన్నడుగుచున్నావు. అయినను బుట్టినదాది యనన్య సామాన్యమైన సత్యనిష్ఠాగరిష్ఠతచేఁ బరిశుద్ధమైన నీమానసమున కింతటి క్షోభ దెచ్చి పెట్టిన నాయట్టి ఘోరకర్ముండు శిక్షార్హుండు గాని క్షమాపణమునకుఁ దగునా?

హరి—అయ్యో! విప్రోత్తమా! శిక్షించుటకుఁ గాని క్షమించుటకుఁ గాని నే నెంతటి వాఁడను! వటుశిఖామణీ! నీ కిదే వందనము. [నమస్కరించును]

నక్ష—[లేవనెత్తి]

చ. కలత వహింపకయ్య కల ♦ కాలము కష్టము లుండఁబోవు, కా
వలసిన కారణార్థము ల ♦ వంబును దప్పునె? నాయకృత్యముల్
దలఁపున నుంచకయ్య ఐహి ♦ తమ్మున నన్ క్షమియింపుమయ్య నా
కలుషమె యింత కింత కధి ♦ కమ్మయి న న్వ్యధియింప కుండునే.

హరి—అయ్యో! మీరు చేసిన దేమున్నది? నా పూర్వ భవసంచిత పాప ఫలమె నన్నీ కష్టంబులకుఁ దెచ్చె.

నక్ష—రాజేంద్రా! సత్యసంధుఁడవైన నీ కెప్పటికిని గష్టములు లేవు. చూడు,

మ. కడఁకన్ గావలె నంచు సత్యఫలముం ♦ గాంక్షించి నీవే యొడం
బడి కైకొన్న విపత్తులం బరితపిం ♦ పన్ గూడ దయ్యో కడుం
గడు దోసంబని నే నెఱింగియు వృథా ♦ క్రౌర్యంబునన్ నీయెడన్
జెడుగు ల్సేయుట కెంతగుందితినో నా ♦ చిత్తంబె తా సాక్షియౌ.

హరి—నక్షత్రేశ్వరా! దుఃఖింపకుము. పరమేశ్వరుఁడు నిన్ను రక్షించుగాక! వటూత్తమా! నాకింక సెల వొసంగుఁడు.

వీర—రావయ్యా! అరిచ్చంద్రుఁడా! కుండెత్తు కొత్తుండావా?

హరి—అయ్యో! వచ్చుచున్నాను.

వీర—అరే అబ్బిగా! మద్దాసూ! యింటికాడికి మనోణ్ణి తీసుకుపో. బాప్నడికి సొమ్మిప్పింతాను.

నక్ష—[స్వగతము] అయ్యో! నేనెంత కపట కృత్యముల నభినయించితిని. నన్నీయకార్యమున నియమించునపుడు భగవానుఁడైన విశ్వామిత్రుఁడు నేనిట్టి రట్టునకుఁ బాలగుదు నని తలంపఁడయ్యెఁగదా! ఇనుమును బట్టి యగ్నికి సమ్మెట పెట్లన్నట్లు గురూత్తమా! మీవలనగదా నేనిట్టిపనికొడిగట్టవలసివచ్చె. మీయాజ్ఞానువర్తినై నిత్యసత్యకీర్తియగు హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తికి లెక్కలేని యిక్కట్టులఁ జేసేతఁ దెచ్చిపెట్టి నేను మీకుఁ జెల్లింపవలసిన గురుదక్షిణ నిశ్శేషముగాఁ జెల్లించుకొంటిని. కాని నే నిప్పు డన్నివిధముల దిక్కుమాలిన వాఁడనై ప్రపంచమునకురోసి చావక బ్రతికియు

న్నాను. ఇంకను నాకుఁ దపం బెందుకు? ఎన్ని మన్వంతరములు తపం బొనరించినను నా యీ దుష్కృతికి నిష్కృతి యగు టెట్లు? హా దీనబంధూ!

గీ. గురు తిరస్కృతి తగ దను ♦ కొనుట యొకటి
యతని కార్యంబు నెఱవేర్తు ♦ ననుట యొకటి
యింత నిందకు నగ్ర ద్రోచె ♦ నేను జనిన
పాయ కది నిల్చు నెన్ని క ♦ ల్పముల కైన.

నేనిప్పుడేమి సేయుదు? నాకింక దిక్కెవ్వరు? నాపాపంబునకుఁ బ్రాయశ్చిత్త మెద్ది? భగవానుఁడా! విశ్వపతీ!

శా. ఏయే ధర్మములాచరింప నగు నే ♦ యేక్షేత్రము లెట్టనా
నేయే తీర్థములందుఁ గ్రుంక నగు నే ♦ యేదేవతం గొల్వనా
నాయీపాపము దప్పిపోవుట కనం ♦ తా! దీనబంధూ! కృపా
ళూ! యాపన్నుఁడ నీవెదిక్కగుము కొ ♦ ల్తు న్నిన్ను విశ్వేశ్వరా!

ఇంక దుఃఖించిన నేమి ప్రయోజనము? మా యుపాధ్యాయుఁ డైనను దురుద్దేశ్యముతో హరిశ్చంద్రుని బాధించుచున్నాఁడనుకొనను. తన వైరియగు వసిష్ఠుని సాధించుట కింత సేయుచున్నాఁడు. ఏది యెట్లున్నను మహానుభావుఁడైన హరిశ్చంద్రుని దుఃఖములు తలంచినచో వజ్ర కాఠిన్య హృదయములు సహితము నవనీత సమానములు కాకపోవు. పాప మా లోహితాస్యుఁ డా కాలకౌశికుని సేవా నిర్బంధమున నెట్లున్నాఁడో? దైవమా! సర్వథా హరిశ్చంద్రునికిఁ దోడుపడుము. తోడుపడుము. [ప్రకాశముగా] వీరబాహూ! ధన మిప్పింతువుగాని పద.

వీర—అయ్యోర్యా! రండి. [నిష్క్రమింతురు.]

ఇది పంచమాంకము.

శ్రీరస్తు

సత్యహరిశ్చంద్రీయము

షష్ఠాంకము

—:0:—

రంగము: కాశీపుర శ్మశాన పరిసరారణ్యము.

[పిమ్మటఁ గాలకౌశికుని శిష్యులగు కేశవ జనార్దనులతో లోహితాస్యుఁడు ప్రవేశించు చున్నాఁడు]

గేయము - పార్శీమెట్టు

అందరు—ఆటలాడుదమా చెం ♦ డాటలాడుదమా
వాటమైన త్రొక్కుడు బి ♦ ళ్ళాటలాడుదమా ॥ఆట॥
చెట్టులెక్కుదమా లేక ♦ గుట్టలెక్కుదమా
అట్టునిట్టు జీరుగుబండ ♦ లందు జాఱుదమా ॥ఆట॥
కూఁత వెట్టుచు దాఁగిలి ♦ మూతలాడుదమా
ఆతరువు క్రింద ♦ గోలీ లాటలాడుదమా ॥ఆట॥

లోహి—మిత్రులారా!

గీ. ఆటలకు వేళ లేదు సా ♦ యంతనంపు
టగ్నిహోత్రములకు వేళ ♦ యయ్యె నిప్పు
డయ్యవారలు ముక్కోపు ♦ లగుట మీకు
దెలియునేకద రండు ద ♦ ర్భలను గోయ.

కేశ— జనార్దనుఁడా! పాపము! లోహితాస్యుని కీనాఁడెన్ని దెబ్బలు తగిలినవిరా! అందు నకే వీఁడు భయపడు చున్నాఁడు.

జనా—మనలనుగూడఁ గొట్టునేమో రండు. తలకొకదారిం బోయి దర్భలఁ బత్రముల గోసెదము. [అట్లు చేయుచున్నారు]

లోహి—[నడిచి పూలఁగోసి] ఈపూలతావి చక్కఁగా నున్నది. ఇవి మా కాలకంటకి కిక్కై తీసికొనిపోయెదను. అవిగో, నీపుట్టమీఁద దర్భలు బాగుగాఁ బెరిఁగినవి. అందఱి

కంటె నేనే యెక్కువ దర్భలను గోసెదను. (పుట్టనెక్కి కోయుచుండఁ బాము కఱచును) హా! తల్లీ! హా! మిత్రులారా! నన్నొక్క పెనుబాము కఱచినది (పడిపోవును)

అందఱు—(పరువెత్తుకొనివచ్చి) చెచ్చెలీ! నీ కేమైనది?

లోహి—అన్నలారా! ఇంకేమి కావలయును? నన్నొక్క పాము కఱచినది. ఇంక మాయమ్మను జూచు భాగ్యము నాకు లేదు.

కేశ—అయ్యో! అయ్యో! నీ కెంతకష్టము వచ్చెను! జనార్దనా! పాపము! వీనికి మత్తు వచ్చుచున్నది. చెమటలు శరీరమునుండి యూఱిక కారుచున్నవి. నోట నురుగులు పడుచున్నవి. కొంతవడి విసరనైన విసరుదము. (అట్లుచేయుచుండ)

లోహి—(కొంచెము తేఱి) అన్నలారా! చింతింపకుఁడు. నాయదృష్టమునకు మీరేమి చేయఁగలరు? మీ రిక్కడ నామూలమున మసలవలదు. మీకు మాటవచ్చును.

సీ. జాగయ్యెనని కొట్టు ♦ నో గురుం డట మిమ్ము
నిచట నుండక యింటి ♦ కేగరయ్య,
అతిథిభక్తి మీకు లో ♦ హితుఁ డంపినాఁడని
యాకుశ ల్గురున కం ♦ దీయరయ్య,
సదయులై నారాక ♦ కెదురు సూచెడి తల్లి
కీనాదుగతి వచి ♦ యింపరయ్య,
యేదిక్కు లేక నే ♦ నే లోక మని యున్న
జనని దుఃఖము బాపి ♦ మనుపరయ్య,

గీ. వీలుగా నున్న గురు నొప్పు ♦ కోలుమీఁద
నమ్మ నొకసారి చూచి పో ♦ మ్మందురయ్య,
విసము తలకెక్కె నేను జీ ♦ వింపనయ్య,
కడ కిదే మీకు నా నమ ♦ స్కారమయ్య!

చెచ్చెలులారా! నాప్రాణములు లేచిపోవుచున్నవి! మీరింకఁ బొండు. హా! తల్లీ! నీవైన నాదగ్గఱ లేకుంటివే. (మూర్ఛిల్లును.)

జనా—అయ్యో! అయ్యో! ఎంతపని జరిగెను?

కేశ—మనమీఁది కేమి రాదుగద, జనార్దనా!

జనా—మనముపోయి పావమా చంద్రపతి కీసంగతి నెరిగింతము. మన మిక్కడ నుండి చేయున దేమున్నది? (నిష్క్రమింతురు.)

(పెమ్మట చంద్రమతి పిడక లేరుచుఁ బ్రవేశించుచున్నది.)

అకటకటా! ఎంత మందభాగ్యురాలను! నిరంతర మనంత పరిచారికాశతంబుల యూడిగంబు లందికొను పట్టంపురాజ్ఞీపదం బనుభవింపఁ జేసి, దైవమా! తుదకీనీచగతి కేల పాల్పఱచితివి? తొలుతనే నన్నీలాటి దాసిగఁ సృజించిన నీవు నాకెంతయుపకార మొనరించినవాఁడవగుదువు! ఈదాసికావృత్తియందైనను నా యజమానురాలిని మెప్పింపలేకుంటినే. హా! ప్రాణపతీ! హరిశ్చంద్రా! నీవిప్పు డెందున్నావో కదా! ఇట్టి యవస్థయందుండి నన్నుఁజూచిన నీవెంత చింతిలుదువో! ఆనాఁడు కాలకౌశికునికి నన్నొప్పగించునప్పుడు మనసార మన కష్టంబులఁ దలంచుకొనుటకైన వీలు లేక పోయినను గడకు మందభాగ్యురాలనగు నేను,

సీ. యజమానియైన బ్రా ♦ హ్మణుని తీవరము చే
నింపారమిముఁ గాఁగి ♦ లింప నైతి,
నిబిడాశ్రువులదృష్టి ♦ నిలుప లేకుంటచేఁ
గనులార మిముఁ జూచు ♦ కొనఁగనైతి,
దుఃఖంబు పొంగి కు ♦ త్తుకబంటి యాట నో
రార మీతోడ మా ♦ రాడనైతి,
మసలినఁ బడుగుచే ♦ మాట వచ్చునఁటంచు
నొక్కింత మీదండ ♦ నుండనైతి,

గీ. కడకు నన్నొప్పగించి యా ♦ కర్మమునకు
ముందుఁబోలేక పోలేక ♦ పోయినాఁడ
వెందు నున్నాఁడ వేగతి ♦ నొందినాఁడ
విలను నున్నాఁడవో లేవో ♦ యినకులేశ!

అక్కటా! శోకతీవ్రతచే యజమానురాలియాజ్ఞను మఱచుచున్నాను, ఇంకఁ దొందరగాఁ బిడక లేరవలయు.(ఏరుచు ఓహో! సాయంకాలమై పడమటి కొండయందలి సంజకెంజాయ విశ్వామిత్రుని కోపరసమోయనఁ బ్రకాశించుచున్నది. మఱియు,

మ. కొడుకస్తంగతుఁడయ్యెనంచుఁ దెలివిన్ ♦ గోల్పోవుచున్ గన్నప్రే
ముడిఁ జింతించెడి లోకబాంధవునకై ♦ పూర్వాశ, ప్రాణేశుఁ డె
య్యెడకో పోయెనటంచుఁ బద్మిని సదా ♦ భృంగీరవవ్యాపృతిన్
దొడఁగెన్ మోముముడించి యేడ్వనెటబం♦ధుత్యాగమింతేకదా!

కాని వటుగులతోఁ గలిసి యడవి కేగిన మాలోహితాస్యుం డింకను రాకున్నాఁడే మొకో? రావలసిన వేళఁగూడ యతిక్రమించుచున్నది. అదిగో,

శా. ఆవుల్మందలలోన నిల్వక వె యం ♦ బా యంచు లేదూడలన్
ద్రావింపన్ దమచేపుఁబాలు వసి నిం ♦ డ్లన్ జేరెడిన్ ముక్కులం
దేవో ధాన్యపుఁగంకు లందికొని య ♦ ప్డే గూండ్లకున్ జేరె నా
రావంబుల్చెలఁగన్ బులుంగు లకటా! ♦ రాఁడేమి నాపాపఁడే.

నేఁ డే కారణముననో నామనంబు పరిపరివిధంబులఁ దపించుచుఁ గీడునే శంకించుచున్నది. తొలుతఁ గుఱ్ఱవాని స్వామి యడవికిఁ బంపునప్పుడు బాల్యచాపల్యముచే వాఁడు 'నే నడవికిఁబోలే'నన్న మాత్రమున ముక్కోపియైన కాలకౌశికుఁడు చబుకుం బట్టుకొని,

మ. "చెడుగా! యేపని చేతగానియెడ నా ♦ చేనా నె ముప్పూటలున్
గడుపుబ్బన్ నిను మేప"నంచుఁ దనువున్ ♦ గాయాలుగాఁ గొట్టినన్
బడలేకావ్యథ ప్రాణభీతి "గురుఁ డ ♦ మ్మా చూడవే"యంచునా
కడ కేతెంచిన పుత్రుకష్టగతి నా ♦ గర్భంబు ఛేదించెడిన్.

దైవమా! ఎంతనీ కదురవస్థకుం దెచ్చితివి? ఏది యెట్లయినను గుఱ్ఱవాఁడింకను నాకంటఁ బడలేదుగదా! చెడుదినములుగాన నామనంబు ప్రతిక్షణము శంకించుచునే యున్నది. (ప్రక్కఁజూచి) వారే వటుగులందరు వచ్చుచున్నారు. అక్కటా! కోసినదర్భలు మోయలేక కుఱ్ఱవాఁడు వెనుకంజిక్కెకాఁబోలు. నేను వానికి సహాయము పోయెదను. (ఎదురుబోయి) ఏఁడీ నాలోహితుఁడు? బ్రహ్మచారులు మాత్రమగపడుచున్నారుగాని నాముద్దులయ్య లోహితుఁడు కనంబడఁడే? (వటుగులు ప్రవేశింతురు)

కేశ — జనార్దనా! పాపము చంద్రమతి యిక్కడనే యున్నదిరా!
జనా — అయ్యో! యీ దారుణవార్త యేమని వచింతుము?
చంద్ర — అన్నలారా! మాలోహితుఁ డెక్కడ?
బ్రహ్మచారులు — (ఊరకుందురు)
చంద్ర — ఏమి నాయనలారా మాటాడరు! మరేమి యప్రియము లేదుగదా?
కేశ — జనార్దనా! చెప్పుము.
జనా — కేశవా! నీవే చెప్పరా.
చంద్ర — అయ్యలారా! మిమ్ముఁజూచిన నాకడుపు బ్రద్దలగుచున్నది. మీప్రియమిత్రుఁడు లోహితాస్యుఁ డేమయ్యెనయ్యా?

కౌశి—అమ్మా! మా మహాపాపకర్మ మేమెఱుంగము. మేమందఱ మడవిలో దర్భలు కోయుచుండ 'మిత్రులారా! నన్నొక పెనుఁబాము కఱచినది' యను మీ లోహితుని దీనారవము మాకు వినఁబడినది. అంత మేము పోయి చూతుముగదా సర్పదష్టుడై మరణవేదనఁ బడుచున్నఁ నీ కుమారునిం జూచితిమి.

చంద్ర—హా! తండ్రీ! లోహితా! నేనిప్పుడు చచ్చితినిరా.

(మూర్ఛిల్లును)

కౌశి—అమ్మా! ఇంకఁ గొంచెము చెప్పవలసియున్నది.

చంద్ర—నాయనా! ఇంకేమి చెప్పవలయు?

కౌశి—అప్పుడు స్పష్టముగాలేని వాక్కులతో నిట్లు చెప్పినాఁడు.

చంద్ర—ఎట్లు తండ్రీ?

కౌశి—(జాగయ్యెనను పద్యము చదువును.) అట్లు చెప్పినప్పుడు మరణవేదన పడుచుండె. ఇప్పుడెట్లుండెనో తెలియదు. ఎట్లయిన నీకుమారు నొక్కమారు చూచుకొనిరమ్మా. ఇదిగో, ఈమార్గమున నూటిగాఁ బోయితివేని నీకొక వటవృక్షము గాన్పించు. దానినీడయందే నీనందనుండు పడియుండు. మేమిఁకఁ బోయివత్తుము. మాకచట మాటవచ్చును.

చంద్ర—అయ్యలారా! పొండు. నాదురదృష్టమునకు మీరేమి చేయుదురు?

(బ్రహ్మచారులు నిష్క్రమింతురు)

చంద్ర—హా! కుమారా! లోహితా! నీకుమృత్యుదేవతయైయీ కాలసర్ప మెక్కడ దాపరించెనోయీ తండ్రీ! అడవికేగునప్పుడు "అమ్మా! నేను నడువలేనన్నను నన్ను గురుండు బలవంతముగాఁ గొట్టుచుఁ బొమ్మనుచున్నాఁ"డని నీవెంత చెప్పికొన్నను నింటనే నిల్పికొనఁజాలని నేను నిన్ను జూడవచ్చుటకు మాత్ర మెట్లు స్వతంత్రురాల నగుదు? కొడుకా? నీవు నన్నుఁ బూర్ణముగా విడిచిపెట్టితివా? హా! విధీ! పతివియోగముచేఁ నే యిదివరకు గృశించి కృశించి 'యెప్పటికైన మాహరిశ్చంద్రునిఁ జూడక పోదునా, యెల్లకాలము గష్టము లిట్లేయుండునా' యను మొండిధైర్యముచే నెక్కడనో యొక్కప్రాణముతోడ నీలాగు జీవించియున్న నాగర్భమునఁ బుత్ర వియోగాగ్నియు దరికొల్పితివా? నాకింక దిక్కెవ్వరు? హా! ప్రాణేశ్వరా! హరిశ్చంద్రా! నీవిప్పుడెక్కడనున్నావు? కాలవైపరీత్యముచే నీ కుటుంబమంతయు దిక్కుమాలి నేఁటికి జెట్టున కొకపక్షియై రాలిపోవలసి వచ్చెనే! అయ్యో! దుఃఖభారముచే సేవాకృత్యమును మఱచుచున్నాను. స్వామియాజ్ఞం గైకొని కొడుకు పడియున్న చోటునకైనఁ బోయి జూచివచ్చెదను. అమ్మా! కాలకంటకీ! నీవిప్పుడేమందువో!

కాలకం—[ప్రవేశించి కోపముతో] ఓసీ అంసనారీ! నీవిల్లుకదలి యెంతసేపైనదే? పిడక లేరుకొని రమ్మనిపంపఁగా సుఖముగా నిక్కడఁ బ్రొద్దులు పుచ్చుచున్నావా?

ఓసీ? నీకు మాసొమ్మెంతవిషమైనదే. ఈతీరుగాఁ బని కొఱలుదాచుకొని యింటి కేముఖము పెట్టికొని తిండికి రావలయు ననుకొన్నావు?

చంద్రి—అమ్మా! కోపింపకుము. నేను మీ యానల శిరసా హించియే పని చేయుచున్నాను. నేఁడు నాదురదృష్టము పండి దర్భలకై యడవికేగిన నాకొడుకును బాము కఱచిదదఁట.

కాలకం—ఓసీ! సూత్రధారీ! తొందరగా నెందుకుఁ బనిచేయవన్నందున కీవన్నాగము పన్నినావు. ఛీ! ఛీ!

చంద్రి—అమ్మా! నేనబద్ధమెన్నఁటికి నాడనమ్మా. దర్భలకై పుట్టనెక్కఁగా నాకొడుకును బాము పట్టెనఁట.

కాలకం—ఎవరు చెప్పిరి?

చంద్రి—వెంటఁబోయిన వడుగులు చెప్పిరి.

కాలకం—అయ్యో! మాకు ధనవ్యయము గలిగింప నీవెక్కడఁ దాపరించితివే? బోలెడుసొమ్ముపోసి కొనిన మేము నీజీవమునకుఁ దేవుఁడాయని యేడ్వవలసి యుండఁగా నీకెందునకే యీయేడుపు?

చంద్రి—అమ్మా! కన్న కడుపుగదా?

కాలకం—అట్లయిన నిప్పుడేమి చేయుమందువు?

చంద్రి—కట్టవాఁడు పడియున్న చోటికేఁగి చూచి వచ్చెదను. సెలవీయవలయు.

కాలకం—ఓసి నిర్భాగ్యురాలా! ఇంటిలోఁ జేయవలసినపను లెన్నియో ముందుఁబెట్టుకొని యెక్కడికో పోయెదననుటకు నోరెట్లాడనే? నీవు పోయినతరువాత నీపని యంతయు నీతాత ఎవరుచేయును? ఊరక నోరుమూసికొని నావెంట రమ్ము.

చంద్రి—తల్లీ! కాలకంటకీ!

మ. కడప్రాణంబున నున్నవాఁడో విస మెక్కన్ జచ్చెనో కానలోఁ
గొడుకమ్మా? ననుఁబంపకుండినను యోగ్యుండైన వైద్యుం ద్వరం
బడి యచ్చోటికిఁ బంపవమ్మ బ్రతికింపన్ జాలునేమో సుతున్
గడగాళ్ళంటి నమస్కరింతు సుతభిక్షం బెట్టి రక్షింపుమా.

కాలకం—చాలుచాలిడివరకుఁ దిన్నది చాలక మాసొమ్మింకను గుండము వేయుదువుగా! దర్భలకై పోయినవాఁడు పుట్టలెక్కుట యెందులకు? పామునోటికిఁ గాలందీయఁగాఁ గఱవక ముద్దుపెట్టుకొనునా! అట్లు కఱవకుండునట్లు దేశములోని పాముల కన్నింటికి వాకట్టు కట్టకుండుట మాదొక తప్పాయేమి? నీకొఱకయి వైద్యు నెవ్వ రిక్కడ సిద్ధముగానుంచలేదు. మాకు మందులు చేతఁగావు, మాకులు చేతఁగావు.

ఇంటిలోఁ బనులన్నియుఁ జక్కఁబెట్టి రాత్రి మమ్ము నిద్దురవుచ్చి నీ వెక్కడికైన బొమ్ము. (పోవుచున్నది)

చంద్ర—అమ్మా! మీశెలవైనట్లు. (నడచును) హా! జీవితేశ్వరా! హరిశ్చంద్రా! నీవు గూడ నావలె సేవానిర్బంధమున లేవుగదా? (అని నిష్క్రమించును)

[పిమ్మట నొకకుండ మూఁపుపైఁ బెట్టుకొని హరిశ్చంద్రుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.]

స్వామి యగు వీరబాహుఁడు నన్ను "హరిశ్చంద్రుఁడా! కాదుకాదు, వీరదాసుఁడా! నేఁటిరాత్రియంతయు వల్లకాటియందుఁ గావలియుండి, యుదయమున నింటికివచ్చునప్పు డీకుండనిండఁ గ్రొత్తకల్లు నింపుకొని రమ్ము" అని యీసురాభాండమును నాకిప్పించినాఁడు. ఆహా! సురాభాండమా! నీవు పూజ్యురాలవు కావుననే విశ్వామిత్రుని సహాయసంపత్తిచే విశ్వవిశ్వంభరాదేవికి నాస్థానంబగు నీభుజపీఠిపై నిట్లధిష్ఠించియున్నావు. కానీ! నేనిప్పుడు శ్మశానవాటికకే వెళ్ళెదను. అంధకార మప్పుడే బ్రహ్మాండమంతయు నావరించి కన్నులున్న వారిఁగూడ గ్రుడ్డివాండ్రనుఁ జేయుచున్నది.

సీ. కలవారియిండ్ల లో ♦ పలి నిధానము లెత్తు
నరుగు దొంగలకు సి ♦ ద్ధాంజనంబు,
మగలఁ గూరుకనిచ్చి ♦ తెగి యంటుగాండ్రకై
తారాడు కులటల ♦ తార్పుఁగత్తె,
అలవ్రాల నలఁతి పి ♦ ట్టలఁ బట్టి వేఁటాడు
పాడుఘూకములకుఁ ♦ బాడిపంట,
మసనంబులోన నిం ♦ పెసలారు శాకినీ
ఢాకినీ తతుల చు ♦ ట్టాల సురభి,
గీ. కేలతాంగికి నల్లని ♦ మేలి ముసుఁగు,
కమల జాండంబునకు నెల్ల ♦ గన్నుమూఁత,
సత్యవిద్రోహి దుర్యశ ♦ చ్ఛవికిఁ దోడు,
కటిక చీఁకటి యలమె ది ♦ క్తటములందు.

ఇఁకఁద్వరపడి శ్మశానవాటికకే పోయెదను. (పిమ్మట శ్మశానభూమి కానిపించును.)
అహో! ఈశ్మశానంబునం దెన్నటఁ జూచినను,
సీ. కాఁబోలు బ్రహ్మర ♦ క్షస్సమూహంబిది
ఘోషించుచుండె బు ♦ స్సులక్రమంబు

కాంబోలు వీరు వి ♦ గతజీవ బాంధవు
లడరుచుండిరి మహా ♦ ర్తారవములఁ,
గాంబోలు వీరు ట ♦ క్కారి భూత మాంత్రికుల్
నెమకుచుండిరి శవా ♦ లయముల కొఱకు,
కాంబోలు నిది పిశా ♦ చీ బాంధవశ్రేణి
పలలంపు బువ్వంపు ♦ బంతిసాగె,
గీ. చిట్లుచున్నవి కాంబోలు ♦ చితుల లోనఁ
గాల్పఁబడెడు శవాల కం ♦ కాళ సమితి
నెటఁ బెత్తిలను రవములే ♦ యొసఁగుచుండె
దిక్కుల న్నిండ మార్మ్రోత ♦ పిక్కటిల్ల.

ఎవ్వ రచ్చట నాకెదురుగా నిలుచున్నారు? పిలిచిచూచెదను. ఓహో! ఎవరువారు?

గీ. కాటిసుంకంబు చెల్లింప ♦ కయె శవాల
మసనముఁ గాల్చరే కద ♦ మనుజులార!
కాపులేదనుకొంటి రే ♦ మో పదుండు
దళితఘోరారి యీ వీర ♦ దాసు గలడు.

(అని నడచి) ఓహో! ఎంత పొరబడితిని, నగము కాలుచు బరువులేక నిట్టనిలుతనఁ బైకి లేచిన యీశవమును బ్రాణిగా భావించితి. అయ్యో! యీశవ లేబరపు దుర్గతి యెంత జాలిం గొలిపెడిని.

శా. మాయామేయజగంబె నిత్యమని సం ♦ భావించి మోహంబునన్
నాయిల్లాలని, నాకుమారుడని, ప్రా ♦ ణంబుండునందాక నెం
తో యల్లాడిన యీశరీర మిపు డిం ♦ దుం గట్టెలన్ గాలుచో
నా యిల్లాలును రాదు పుత్రుడును దో ♦ డై రాఁడుతప్పింపఁగన్

ఇట్టి శ్మశానములం గనినపుడెల్ల నీలాటి వైరాగ్యములు కలుగుచుండుట సహజమే. ఇంక నా యంచెదగ్గఱకుఁ బోయెదను. (నడచుచు) అయ్యో! దాహ [illegible] జీర్ణ యుండలేకున్నాను. ఈచెరువులోని తీర్థమును నేనిప్పుడు [illegible] ఉపయోగించు కొనియెద. (అని కొంచెము గ్రోలి) ఆహా! చక్రవర్తులకు [illegible] బంగారు రత్నఁగవచితకలకంటె నాయిప్పటి నీచస్థితికి నీకొఱవిరామే మిక్కిలి రుచిగానున్నది.

శా. కాలంపుంగతి నెప్పుడేది యెటు భో ◆ గ్యం బప్పు డప్పాట నా
నాలీలన్ మును సేతుశీతనగ మ ◆ ధ్యప్రాజ్యసామ్రాజ్య హే
లాలీలానుగతిన్ జరించి యిపు డీ ◆ లాగైన నా ప్రాప్తికిన్
నాలో నాకొకభంగి న వ్వగు దురం ◆ తంబైన దుఃఖంబుతోన్.

మఱియు,

మ. చతురంభోధిపరీతభూవలయ ర ◆ క్షాదక్షచామీక రా
యతదండంబు ధరించునీకరమె యా ◆ హా! యిప్పు డీకాటిలోఁ
జితిలోఁ గాలుచునున్న నీకొఱివిఁ దా ◆ ల్చెన్ నవ్యమాణిక్యరా
జితనీరాజనకాంతికిన్ బదులు వ ◆ చ్చెన్ శోచనీయంబుగన్.

అయ్యో! ఈకొఱవి యప్పుడే యాఱినది! పోనీ! పాఱవైచెదను. (అని మెల్లఁగానడిచి) ఓహో! ఇదే శ్మశానరాజ్యపట్టాభిషిక్తుఁడనగు నాసింహాసనము (అని యెక్కి) నేనిక్కడ సోమరితనమునఁ గూర్చున్న నిద్దురవచ్చి స్వామికార్యంబునకు భంగము కలుగును గదా. అయ్యో! నాకును నిద్రాహారములకును ఋణము దీఱి యెంత కాలమైనది. సుగుణవతియు నాయర్ధాంగలక్ష్మియు నగు చంద్రమతిం గొడుకుతో నొక్కనికి దాసిగా నెప్పుడమ్మకొంటినో నాఁటితో నాకును నాసౌఖ్యమునకును ఋణము దీఱినది. మొండివడి ప్రాణముమాత్రము వెడలిపోకున్నది. ప్రాణము పోయిన నీదుఃఖములన్నియు నెవ్వ రనుభవించువారు? ఆహా! దైవోపహతుఁడనై నేనిప్పు డెన్ని విధములఁ బాధింపఁబడుచున్నాను.

మ. అకటా! యొక్కనిపంచ దాసియయి య ◆ ట్లాడునిల్లాలి పా
ట్లకునై కుందుదునా? సువర్ణమయడో ◆ లాకేళికిం బాసి పో
ట్లకునై రోసి తపించు నాకొడుకు జా ◆ డం గాంచి దుఃఖింతునా?
యిఁక నీనీచఁపుఁ గాటికాపరిని నా ◆ కే నేను శోకింతునా?

హా! హా! లోకములోని కష్టంబులన్నియు నన్నే కోరి వరించినట్లున్నది. కాకున్న నిన్ని కష్టము లెవ్వరనుభవింతురు? అయ్యో! ఈ నిర్భాగ్యపు హరిశ్చంద్రుండు గతించిన వెనుక మరల నీకష్టఁబులకు దావెక్కడ దొరకునో! రాజ్యవియోగంబునకై దుఃఖింపను, మహారణ్యావాసాది ఘోరదుఃఖంబు లెన్ని సంభవించినను గణింపను, కడకతి నీచతమంబగు నా యీచండాలదాస్యంబునకుంగూడఁ బరితపింపను, కాని చేపట్టి నదాది నన్నే పరమదైవంబుగ భావించుచు నామూలమునఁదన కంతలేసి కష్టములు

సంభవించినను క్షమాగుణ సంపత్తిచే సహించుటే కాక తన్ను నొక్కనికిఁ దెగనమ్ము కొనుట నీచంబని నేసంకోచించి నప్పుడు 'నాథా! సత్యప్రతిష్ఠకై యొనరించు నీచ కృత్యంబులును సగౌరవంబులే యగు' అని నాకు నుత్సాహము కలిగించి నా సత్య దీక్షం గాపాడిన నాయర్ధాంగలక్ష్మి యగు చంద్రమతీదేవి వియోగ దుఃఖము నేనే గతి భరింతు? హా! దేవీ! అసూర్యంపశ్యా! నీ రాణివాస సౌఖ్యం బేమయ్యెను! అయ్యో సాధ్వీమణీ! నీపతి బ్రతికియుండఁగనే నీవనాథవై యొక్కనిదయకుఁ బాత్రురాలవు గావలసి వచ్చెఁగదా! హా! కుమారా! లోహితా! నిన్ను మఱల నేనెన్నఁడు జూడఁ గలుగుదు? తండ్రీ! దాసదాసీజనంబుల చేతులనుండియడుగటువెట్టనీక మిగులగారా బమునఁ బెంచిన నిన్నట్టినిష్ఠురతమంబగు దాస్యంబున కొప్పగించితిఁగదా! అక్కటా! నాదుఃఖ మంత కంతకు మితిమీఱుచున్నది. కడచిన విపత్తు లొక్కటొక్కటిగఁ దలంపునకు వచ్చి నాధైర్యమును మఱింతమాపుచున్నవి. ఆహా! ఆనాఁడు నాభార్యా పుత్రులఁ గాలకౌశికునకు విక్రయించు నప్పుడు "దాసీ! కదలవేమి" అని యపాప యుండు తనతల్లి నదలించి నాఁడని మాలోహితుండు "ఓరీ! మాయమ్మ నెక్కడకుఁ గొంపోయెదవురా!" యని తనపై నడరినాఁడని యాకాలకౌశికుడు నిర్దయుఁడై,

మ. "కుడువం గూటికి లేకపోయినను నీ ♦ కుఱ్ఱ రాజసం బెంత హె
చ్చెదురా ఛీ! తలకెక్కెనే పొగరు దా ♦ సీపుత్ర!" యంచుఱ్ఱ సుతు
న్వడద్రోయఱ్ఱ గొడుకట్టె నావదనము ♦ న్గన్నీళ్ళతోఁజూచె హా
కడుపుఱ్ఱ ఱంపపుఁగోతగోయునదియే ♦ గాయంబు గాకుండఁగఱ్ఱ.

అయ్యో! అట్టి దురవస్థనుండి సతీసుతులం దప్పింపలేక పోయితిఁగదా! నాకైగదా రారాజు బిడ్డయగు నిల్లాలు దిక్కుమాలి పరులకొంపలఁ జాకిరికత్తెయై యల్లాడుట? ఛీ! ఛీ! కఠినకర్మా! హరిశ్చంద్రా! నీజన్మము నిజముగా నిరర్థకమైనది; చూడు,

సీ. విడలేక నీ వెను ♦ వెంట వచ్చెదమన్న
పౌరుల దుఃఖము ♦ ల్బాపినావొ,
సరిరాచబిడ్డయౌ ♦ సతిని నిల్లాలినిఁ
బ్రియమారఁగా సుఖ ♦ పెట్టినావొ,
కడుపారఁ గన్న యా ♦ కొడుకును ముద్దుగాఁ
బెంచి ముచ్చటలఁ జె ♦ ల్లించినావొ,
పుత్రవత్సలత నె ♦ ప్పుడునిన్నుఁ బ్రేమించు
కులగురు నాజ్ఞలో ♦ మెలఁగినావొ,

గీ. రవిమొదలుకొని నీదాఁక ♦ ప్రబలుచుండు
స్వకుల గౌరవములను గా ♦ పాడినావొ,
చావ కెందుకు ఛీ! హరి ♦ శ్చంద్ర నీవు
ప్రబతికియున్నావు జీవచ్ఛ ♦ వంబ వగుచు.

అయ్యో! ఎంతవైపరీత్యము జరిగెను! ఎప్పటికైన శుభ దినములు రాకపోవునా యను ధైర్యముగూడ నంతరించినది. బ్రతికియున్నంతవరకు దేవి కాదాస్య దుఃఖంబును, నాకీ కాటికాపరి యుద్యోగమును నవశ్యానుభోక్తవ్యంబులే కదా!

శా. "నాదాసీత్వముఁబాపి యెప్పటికి నై ♦ నన్ జింత లీడేర్పఁడే
నా దేవుం"డను నాసతో నసువుల ♦ న్భారంబుగా మోసి నే
నే దిక్కౌదని నమ్మియుండు సతి నా ♦ హీనస్థితిన్ గానమిన్
యీదౌర్భాగ్యపుఁ గాటికాపరి తనం ♦ బేపాటితన్ బ్రోచెసిన్.

అకటకటా! మందభాగ్యుఁడనైన నాచిత్తమునను శాంతి యెప్పటికో! అయ్యో! ఇంక శాంతి గాకేమున్నది?

శా. నానాఁటన్ బరిపాటి నామది దురం ♦ తంబైన చింతాహతిన్
మానై రాయయి వజ్రమై స్వగుణ ధ ♦ ర్మంబైన చైతన్య లీ
లానైజంబు త్యజించినిర్వికృతి మే♦ ళ్ళన్ గీళ్ళ నొక్కమ్మడిన్
బూనున్ యోగి మనంబురీతి యపుడే ♦ పో శాంతి నాచింతకున్.

కావున నింక దుఃఖించిన మాత్ర మేమి ప్రయోజనము? సత్యస్థైర్యుఁడనైన నేనింక ధైర్యమునే వహింప వలయు. అయ్యో! ఏమిది? దుఃఖ ప్రాబల్యమునఁ గర్తవ్యంబు మఱచితిని. [శ్రుతి నభినయించి] ఎక్కడ నుండియో దీనారవంబు శ్రవణ గోచర మగుచున్నది. పోయి చూచెదఁగాక!

[పిమ్మట నొక మూలనుండి చంద్రమతి ప్రవేశించు చున్నది.]

అయ్యో! ఈ యర్ధరాత్రమున నా కుమారుని జాడ నెవ్వారి నడుగుదును? దిక్కులేని నాకుఁ బ్రకృతియే తోడు గావలయు.

సీ. జలదమా! సుంత మా ♦ ఱ్ఱలికిని దోసమా
యెఱుఁగవా నీవు లో ♦ హితునిజాడ,
పరుగెత్తకుము చక్ర ♦ వాకి! యేకడనైనఁ
గనుఁగొంటివమ్మ నా ♦ కన్నవానిఁ,

గాసంత మెఱపించి ♦ మోసగించెద వేల
తోడురావమ్మ వి ♦ ద్యుల్లతాంగి,
జలదంపుఁ దెరఁ బాసి ♦ వెలికి రం డొక్కింత
తారలారా! నా కు ♦ మారుఁ జూప,

గీ. కానవా వాని గంగాభ ♦ వాని సుంత
గోలచాలించి వినుము నా ♦ గోడు కొంత,
వేగఁగాన్పింపుమయ్య యో ♦ విశ్వనాథ!
నీకుమారునిఁ బోలిన ♦ నా కుమారు.

అయ్యో! కరిచాలనివేళ నామాట నెవ్వరు పాటింతురు? హా! సుతా! లోహితా! నీ వెక్కడ నున్నావు తండ్రీ! మునికుల పవిత్రా! గాధిపుత్రా! మమ్మెంతయైన సాధింపుము ఒక్కమాఱు నాకుమారుం జూచుకొననిమ్ము [నడచుచు] ఏమది? కాలికి నేదియో మెత్తని వస్తువు తగిలినది. నాకుమారుని శరీరము కాదుకదా? [పరికించి] హా! లోహితాస్యా! నీ కెంతటి యవస్థ సంభవించెనురా కొడుకా! పలుకవేమి? అయ్యో! ఇచ్చటి కంటకముల చేత నిదివరకే నొత్తుకొనుచున్న నీ మృదుశరీరము కఠినం బగు నా పాద తాడనముచేత నింకెంత బాధపడు చుండెనో! తనయా! పుట్టినదాది యే కష్టము నెఱుంగని నిన్ను, గురుం డడవికిఁ బంపుచుండగా నూరకుంటినని నాపై నలిగితివా? లేకున్న నాతోడ నీవేల మాటాడవు? నాయనా! శరత్కాల పూర్ణిమా రాకానిశాకరబింబంబుడంబువిడంబించు నీముద్దుమోము చిఱునవ్వు వెన్నెలల చేనల రారుచుండఁ గనులారఁ జూడకున్నను నమృతరసంబున కేని లభింపరానిమాధుర్యంబు జిలుకు నీముద్దుపలుకులు చెవులార వినకున్నను నాఁబ్రదుకింకేమి యున్నది? తండ్రీ! నే నేనింకెవ్వరినిఁ జూచి పుడమిపై జీవించియుందు? నాకింకెవ్వరు దిక్కు? రాజ్యన ఖాద్యుత్తమ భోగంబులనుఁ బాసి చేసికొనిన పతికిందూరస్థురాలనై యొక్క నియంఁట నూడిగంపుఁగత్తెనై కాలముఁ గడపు నీచస్థితికివచ్చినను గడుపునఁ బుట్టినకుమారుఁడవు సకలలక్షణలక్షితాకారుడవు, వంశైకవిస్తారుండవు, నీవొక్కఁడవు గట్టిగా నున్నాడవంటియే చాలునని ప్రాణములన్నియు నీమీఁదనే నెలకొల్పి బ్రతుకుచున్న నన్నిప్పు డీసముద్రమునఁ ద్రోసి పోయెదవు? తండ్రీ! దాసదాసీజనము లూఁచు బంగారు తూఁగుటుయ్యెలలపై సుఖనిద్రఁజెందు సౌఖ్య మప్పుడే యంతరించినను నీకు నాకాల కౌశికునియింటఁబండుకొనుటకు నాపైఁటకొంగైననింతయాధారముదొరకుచుండెనే, నేఁడేదియులేక దట్టముగా ముండులచే నిండియుండిన యీనట్టడవిలో నీయర్ధరాత్రమున నిట్లొంటిగ నిద్రించు చుంటి వేమోయీ! కొడుకా! లోహితా! నీకు నేఁటి

కీగులకటాలనేలరయే పూలపాన్పయ్యెనా! అయ్యో! క్రూరసర్పమా! నిన్నేమందును? నిష్కారణముగ నా కుమారునేల కఱచితివి! ఛీ! సర్పాధమా!

మ. పనియేమున్నది నిన్ననగ్గ నడకలా ♦ పక్రంబు, లేప్రొద్దు నీ
పనియే ఘోరవిషంబు గ్రక్కుట, జగ ♦ త్ప్రాణాశనోద్వృత్తి పె
ట్టినపేరే యదిగాక నాలుకలు రెం ♦ టిం దాల్చినా విట్టి నీ
కనుకంపా గుణ ముండు మన్న నెటు సా ♦ ధ్యంబౌను దర్వీకరా.!

అయ్యో శోకాతిరేకముచే నీపామును దూషించుచున్నానేమి? ఇప్పటికి రాత్రిలో మూఁడవజాము జరుగుచున్నట్లున్నది. తెల్లవారకమునుపే గంటికిగనంబడకున్న దొరసానియూరకుండదు. కొడుకా! యిఁక నీనవమన్మథాకారమును జూతమనుకొన్నను సంభవింపదే యని యిప్పుడే తనివితీరఁ జూచుకొనుచు నీశవముకడఁ దడవునిల్చుటకైన నేనిప్పుడు, స్వతంత్రురాలను గాకుంటినే! నాయనా! రమ్ము, లోకాచారముల ననుసరించి నిన్ను చేతులారఁ గాటికప్పగించి చేతులు గడుగుకొనియెదను. [ఎత్తుకొని] అయ్యో! యిప్పుడు శ్మశానవాటికకు నేదారి యని పోయెదను? పుత్రశోకంబున నావరింపఁబడిన నాహృదయమువలెనె యీబ్రహ్మాండమంతయు నంధకారబంధురంబై యున్నది. లోహితాస్యుఁడను నాబాలసూర్యుఁ డస్తమించినవెనుక లోకమున నంధకారముగాక నింకేమున్నది? [నడచుచు] ఆవంక యేదియోవెలుతురు గానవచ్చుచున్నది. నరసంచారంబులేని యీకాంతారంబున నీవెలుతురెచ్చోటిదో! అయ్యో నాకాళ్లు గడగడ వడఁకుచున్నవి. ఏజాడవిన్నను మానిసియలికిడి లేకపోయినను దిక్కులన్నియు ప్రక్కలౌనట్లు పిక్కటిలుచున్న గంగానదీ ఘోషంబును నీనట్టడవియందలి ఝిల్లీనినదంబును నాగుండెలు బ్రద్దలు చేయుచున్నవి. [నడచుచు] ఆవెలుతురున్నచోటే శ్మశానము కాఁబోలు. ఆప్రక్కకే నడిచెదను. అహో! యిదే శ్మశానవాటిక. అయ్యో! నేనెంతసాహసముచేసి యిచ్చటికివచ్చితిని! ప్రాణంబులకు రోసిన నాకు సాహసంబుగాక యింకేమున్నది? కులవర్ధనుండగు నీలాటికొడుకిట్లు కాటిపాలైపోయిన వెనుక నేనిఁకను బ్రతికి యేమి ప్రయోజనము? తనయా! నీవిచ్చటఁ బండుకొనుము. నీదహనకార్యమునకై నిన్నిచితులైనఁ బోగుచేసెదను. [అట్లుచేయుచు] హా! ప్రాణపతీ! హరిశ్చంద్రా! యిట్టికష్టకాలమునఁగూడ నీవు దగ్గఱ లేకుంటివే.

[ప్రవేశము హరిశ్చంద్రుడు]

గీ. హృదయమున దుఃఖమింతేని ♦ బదిలపడదు
మఱతునన్న సతీసుతు ♦ ల్మఱపురారు

కంటి కిదియేమొ! పలుమారు ♦ కానిపించు
నెక్కడో నున్న నాదు లో ♦ హితుఁడు నేఁడు.

చంద్ర—హా! సుతా నన్ను వదలి పోయితివా.

హరి—అహో! యెక్కడిది యీ దీనారవఁబు? ఇది పరికింపఁగా సతీకంఠస్వరంబు గానున్నది కాని పురుషునిది కాదు. పాప మా మందభాగ్యురా లెవరో పోయి చూచుటమేలు. [నడచు చున్నాడు.]

చంద్ర—హా! కుమారా నాకు నేటితో సర్వాశా పరిపూర్తి యయ్యెఁగా! తండ్రీ! నీదహన కార్యంబునకుఁ దుదకు గట్టెలకుగూడ గతిమాలి నీతల్లి యల్లాడవలసి వచ్చెనే! [శవము నెత్తుకొని] హా! పుత్రా! నీకు నే నెంత ఘోరముఁ జేయ సాహసించితి!

మ. చనుబాలిచ్చినతోడ నేనిదురంబు ♦ చ్చన్ బొత్తులం దుంచి య
ల్లన జోకొట్టుచు నొక్క కేలఁ, బెఱకే ♦ లన్ డోలికం బట్టి యూఁ
చిన నీతల్లియె యిప్పుడీ చితిపయిన్ ♦ జేసేత నిన్ జేర్చి, హా!
యనిమసఃఖిం చెడుదిక్కుమాలి, కొడుకా ♦ యన్యాయమిం కేమనన్

నాయనా! రాజాధిరాజకుమారుఁడవైన నీకుఁ గాలవశమునఁ గష్టములువచ్చినను, జనిపోయిన వెనుకనైనను నీదహనవిధి యథావిధి జరుగక యీవల్లకాటి యందెవ్వనిదో యొకనిచితిలో సగము కాలినయల్పకాష్ఠములు నీకాధారములయ్యెగదా! నవమాసంబులు మోసి, కని, ముద్దుముచ్చటలం బెంచిన నీకన్నతల్లియా నీకుఁగడకుఁ దలకొఱివి నిడుట? ఛీ! ఛీ! చంద్రమతీ! నీవెంత రాకాసివి! ఈదుఃఖమున నీపతికిం బాలీయక నీవొక్కతె విట్లనుభవించుటకు నీ జన్మ మెంత దౌర్భాగ్యపు జన్మము! [కొఱివిం జితి నంటించు చున్నది.]

హరి—(సమీపించి) ఓహో! నాయాజ్ఞ లేకుండ నిక్కడఁ జితఁగూడఁ బేర్చినదే! ఓహో! ఎవ్వతె వీవు?

స్రగ్ధర

పడతీ యేకాకివై ని ♦ ర్భయమున నిటకున్ ♦ వచ్చి నాయాజ్ఞలేకీ
నడురేయిన్ వల్లకాట ♦ న్శవ దహన విధి ♦ న్సలుపు చున్నావుగా! ఛీ
చెడుగా! చాల్చాలు పోపో ♦ చెడెదవు తగునే ♦ చేడెకీకృత్యముల్ నా
కడనా నీముచ్చువేసా ♦ ల్కదలుక దలుమా ♦ కాడునీయబ్బసొమ్మా!

(అని చితిం గూలఁదన్నుచున్నాడు)

చంద్ర — అయ్యో! ఇప్పుడుగూడ నెంత పరాభవము జరుగుచున్నది. హా! ప్రాణపతీ! యిట్టి యవస్థయందు నీవు నాకు సహాయ పడుటకు నాయండ నుండవైతివే!

హరి — [స్వగతము] యేమిది? యీమె పతివిదూరయా? ఎవ్వతెయో, కాని,

గీ. ఈనెలంత సుశీలగాఁ ♦ గానుపించుఁ
గారణాంతరమున నిట్టి ♦ కష్టదశను
జెందినట్లున్న దదిగాక ♦ ముందు నేను
విన్నదియు గాదె యున్న దీ ♦ వెలఁది స్వరము.

అయినను విచారించినఁ దప్పేమి? [ప్రకాశముగా]

మ. పడఁతీ! యెవ్వతె వీవు? ఘోలుగరఁగన్ ♦ వాపోవు చున్నావు, నీ
కొడుకేద్దాన గతించె? నెవ్వరును నీ ♦ కుం జుట్టములేరె? యీ
నడిరే యొంటిగ నెట్లువచ్చితి శ్మశా ♦ నక్షోణిన్ జిత్రమ
య్యెను నీరీతి వచింపు మేడ్చి ఫలమే ♦ మీ? యూఱటం బొందుమీ.

చంద్ర — [స్వగతము]

గీ. అరయ నితఁ డొక మహనీయుఁ ♦ డట్లు దోఁచు
నీతని వచో విధం బెన్న ♦ నేమొ కాని
పరిపరి విధంబులను బాఱు ♦ హృదయ వృత్తి
యింత దుఃఖంబునను గొంత ♦ శాంతి వ్రసము.

యేమైనను నిప్పుడు మౌనము వహించినఁ గార్యము నెఱవేఱదు కాన నిట్లుమాటాడెదను.

చ. పురుషవరేణ్యా! నీ వెవఁడ ♦ వో యెఱుఁగన్ మనసంబులోపలన్
దిరిగెడు భూతనాథుఁడవొ ♦ దీనదశాకలనన్ గృశించు నన్
గరుణ ననుగ్రహించుటకుఁ ♦ గాఁ జనుదెంచిన సిద్ధమూర్తివో
పరమదయాబ్ధి? నే నవనిపైఁ ♦ గొరగాని యభాగ్య దేవతన్.

హరి — మానినీ! నేసిద్ధుండఁ గాను, భూతేశుండఁ గాను. ఈవల్లకాటిం గావలికాయు వాడను. కాని సాహసము చేసి యీయర్ధరాత్రమునఁ దోడులేక యిక్కాటికెట్లు వచ్చితివి? నీచరిత్ర మేమో యెఱిగింపుము. వచ్చిన కష్టము లనుభవింపక తీఱదుగదా!

చంద్ర — మ. అనఘా! యెంతనివిన్నవింపగలన ♦ య్యయ్యో! గోళ్ళగోళ్ళఁ బా
డిన నా దీన చరిత్రమెల్ల, నొక పా ♦ డిన్ జేసి యీ దేహ మొ

క్క_ని సౌత్త్రౌటఁ దలంచి ప్రాణముల బి ♦ గ్గంబట్టుటే కాక యే
మని జీవింతును దిక్కు_మాలి కడు హే ♦ యంబైన దాస్యంబునన్.

పూజ్యుఁడా! యిట్టి దీనురాలికి నివ్వా డెవ్వరు తోడుఁరాగలరు చూడు,

సీ. కొడుకా! యటంచు నా ♦ పడు నవస్థకు జాలిఁ
గొని యేడ్చు నల దిశాం ♦ గనలె తోడు
తన జంట బాసి మిం ♦ టను "కువ్వాకువ్వు" మంచు
శోకించు నల చక్ర ♦ వాకితోడు
నను నూఱడింప "హా హా ♦ రని యేడ్చు లోక పా
వని యగు గంగాభ ♦ వానితోడు
ననుఁ జూచి బొటబొట ♦ నును మంచు కన్నీళ్లు
లం గార్చు తీవె యి ♦ ల్లాంద్రు తోడు

గీ. ఆపదలకైనవారి నా ♦ యన్న వారి
దిక్కు_లేనట్టి నావంటి ♦ దీన తతికి
కాశికా విశ్వనాథుఁడే ♦ కలఁడు తోడు
కడమ తోడేడ నాకు నో ♦ కాటిఱేఁడ.

మహానుభావుఁడా! నీవు నాకుఁ గడుఁ బూజ్యుండవుగాఁ దోచు చున్నాఁడవు. నే నీ కాశీపురంబున నొక బ్రాహ్మణుని యింట దాసిని. నా పే రంసనారి యందురు. ఈ చనిపోయినవాఁడు మదేక పుత్రుండు. వీని నేఁటి సాయంసమయమున

చ. అడవికిబోయి గట్టెలఁ గు ♦ శాదులఁ దెమ్మను జేనియాన ని
య్యెడ కరుదేర నాదు దుర ♦ దృష్టముచేఁ బెనుబాము చేత నీ
కొడుకున కీనవాంగజున ♦ కున్ మరణంబు ఘటిల్లెనయ్యా, నా
పడు దురవస్థ యేమనుచుఁ ♦ బల్కుదు దుఃఖము పొంగిపొర్లెడున్.

హరి—[స్వగతము] యేమిది! ఈ మానినిం జూచి నప్పటి నుండియు నా హృదయ మకారణముగా దుఃఖ సంకులం బగుటయే గాక విశేషించి,

ఉ. ఈయలివేణి నోట వచి ♦ యించెడు నొక్కొ_క మాట యొక్క_ వ
జ్రాయుధమై పెకల్చెడు శి ♦ లా కృతిఁ గాంచిన నాదు మానసం

బీయము మాట పొందికయు ♦ నెల్లు తెలుంగు నుదంత మెల్ల ని
స్సీ! యనరాదు గాని స్పృహి ♦ యించును చంద్రమతీ సతీమణీ.

అది గాక యిక్కాంత కష్టోదంతంబెల్ల మందభాగ్యుండ నైన నాకే తగిలి వచ్చుచున్నది. చనిపోయిన యీకుఱ్ఱడు మాలోహితుండు కాడుగదా! ఛీ! ఛీ! నాపాడు తలంపున కెట్టి దురూహ పొడమినది! కొడుకా! లోహితా! నీకమంగళము ప్రతిహతమగుఁగాక! ఇఁక నావెడఁగు దలంపుల మానివేసి నావిధియందు నే నప్రమత్తుఁ డనై మెలంగెద. [ప్రకాశముగా] ఓ మానినీ! నీ వెవ్వతెవైన మాకేమిగాని నా యాజ్ఞ లేకుండ నిక్కాటి కీశవమేల తీసికొని వచ్చితివి. ముందు చెప్పుము.

చంద్ర—పూజ్యుఁడా! శవ దహనమునకుఁ గూడ నొకరి యాజ్ఞ కావలయునా?

హరి—ఏమీ! నీవు బొత్తుగా యిచ్చటి గాటి చట్టముల గుర్తెరుంగకున్నావే! ఎవ్వరుగాని దహింప వలసిన శవమును దెచ్చి ముందు మాకుఁ జూపి, చెల్లించవలసిన సుంకమును చెల్లించినగాని దహన కార్యంబుపక్రమింపరు. నీవు బలు తెగువదారివిలాగున్నావుగాని

చ. పదపద యిప్పుడైన తెలి ♦ వా! తడవయ్యెను మాకు నేల ని
ల్చెదవిఁక నీ కుమారుని క ♦ ళేబర మావలఁ బాఱవైచు నం
త టనుకఁ బోవె? శూలినయి ♦ నన్ దలగోయక యూరకుందునా
ముదితవు గాన నే బ్రతికి ♦ పోయితి వింకఁ దొలంగు మిచ్చటన్.

చంద్ర—ఓ దయామయా! యెఱుఁగక జేసిన నా నేరమును మన్నింపుము. నేనిప్పుడు శరీర మాత్ర విభవనై యున్నాను. విప్రు నింట నూడిగము చేసికొనిగాని గ్రాసవాసంబులు జరుగని నిరుపేదరాలను. నేనేమూలమునఁ గాటి సుంకమును జెల్లింపగలను?

హరి—[స్వగతము] అక్కటా! నేనెంత గాఠిన్యము వహింప వలసి వచ్చెను. [ప్రకాశముగా] మానినీ! నీవు పేదరాలవైన మాకేమి, భాగ్యవంతురాలవైన మాకేమి! భాగ్యమున్నను మాకు రావలసిన సుంకము కంటె నెక్కుడు మే మపేక్షింపము. మాడ యొకటియు పిండంబుఁ దండులంబులును, నొక పాతయు, మాకిచ్చినంగాని నేనీ శవమును దహింపనీయను. నన్ను గఠినాత్ముండని యెంచినను సరే. కుల ధర్మంబుల వీటిం బుచ్చి యీరీతిం గాటి కాపరితనము చే జీవించు యీచండాల దాసునకుం గరుణ యెక్కడిది? పొమ్ము.

చంద్ర—అయ్యో! ఎవరైన నేమి దీనరక్షణము తప్పగాదుగదా!

హరి—తప్పో యొప్పో మాకడం జెప్పకుము, పొమ్ము శవమును బాఱవైచెదఁ జూడుము. [యని పాఱవైవ బోవును]

చంద్ర—అకటకటా! ఎంతటి కానికాలము సంభవించినది. విశ్వవిశ్వంభరా చక్రంబున

కెల్ల నేకచ్ఛత్రాధిపత్యము వహించి యత్రాంతంబు పాదాక్రాంతు లైన సామంత భూకాంతులకోటీరమణిఘృణీనీరాజనంబులచే విరాజిల్లు పాదయుగళముగల చక్రవర్తికిఁగుమారుఁడై కడకీ కాటిలోఁ జేరెదునేఁ కేని స్వతంత్రుఁడగుటకు నోచుకొనక పోయెనుగా? కొడుకా! నీప్రారబ్ధంబున కెంతని విలపింతు?

హరి—(స్వగతము) ఈబాలుండెవ్వఁడో మహారాజుకుమారుండని విస్పష్టమైనదే. నేనింక నేమని తలంపను? వీఁడు నిశ్చయముగా మాలోహితాస్యుఁడే యేమో, నిస్సంశయముగాఁ బేరు తెలియకయే నేనేల కీడునే యూహింపవలయు? తండ్రీ! లోహితాస్యా నీకు దీర్ఘాయురారోగ్యములు గలుగుఁగాక! వీఁడెవ్వఁడైన నేమి? నావిధియందు మతియొకవిధముగాఁ బ్రవర్తింపరాదుకదా! (ప్రకాశముగా) ఓకాంతా! నీవెంత యేడ్చినను నేను గరుణింపఁజాలను. నీయుదంతం బంతయుఁగడునద్భుతముగా నున్నది. చనిపోయినవీఁడు రాజకుమారుఁడైనట్లు నీయేడుపువలన దెలియవచ్చినది. నిజముగా నీవు రాచదేవేరివే యైనచో మాకీయవలసిన కాటిసుంకము నీకడ లేకుండునా?

చంద్ర—అయ్యో! కాలవైపరీత్యమున నుత్తమపదవిం బాసి యిప్పుడు నేను శరీరమాత్రవిభవనై యున్నానని యిదివఱకే విన్నవించుకొంటినే? నీకేల దయరాదు?

హరి— నేనిది బొత్తుగా నమ్మను. నీకిప్పటికున్న విభవము శరీరమాత్రమే కాదు ఆలోచించుకొనుము.

చంద్ర—అయ్యో! ఇంకేమున్నది?

హరి —ఏమీ యింకేమిలేదా? చూడుము.

మ. దళమాపయ్యెదలోఁ నడంగియు సముద్యత్కాంతులీరెండలన్
మలయింపన్ దిశలన్ ద్వదీయ గళసీమన్ బాలసూర్యప్రభా
కలితంబై వెలుఁగొందుచున్న దది మాంగల్యంబు కాఁబోలునే
వెలకైనన్ దెగనమ్మి నీ సుతునికై వెచ్చించినన్ జెల్లదే?

చంద్ర—(ఉలికిపడి) అయ్యో! దైవమా! రెండవసురజ్యేష్ఠుఁడగువసిష్ఠమహర్షి ప్రభావంబుచే నావతికిం దక్క నన్యులకు గోచరంబుగాని నామంగళసూత్ర మొక్కచండాలుని కంటంబడెఁగా. కాదుకా దితఁడు నాపతి హరిశ్చంద్రుఁడే. (అని కౌగలించుకొని) హా! జీవితేశ్వరా! హా! విశ్వవిశ్వంభరాఖండరాజ్యప్రదానసంతర్పితకౌశికా! హా! వసిష్ఠప్రియశిష్యా! హా! సార్వభౌమలలామ! హా! సత్యప్రియా! హా! హరిశ్చంద్రా! నేనే మందభాగ్యురాలనగు నీజీవితేశ్వరిని చంద్రమతిని ఎల్లప్పు డల్లారుముద్దులఁబెంచిన నీవంశాంకురంబగు నీకుమారుఁడు లోహితాస్యుఁడీ కాటిలోఁ గులకటాలపై నెట్లు పండుకొనియున్నాఁడో యొక్కమాఱు గన్నెత్తి చూడుము. ప్రాణపతీ! రాజరాజకోటీరమణిమంజరీపింజరితపాదాంభోజుఁడవగు నీకా యీకాటికాపరితన

ము? అకటకటా! దురవలోక్యంబగు నీప్రేతాలయంబే నీకయోధ్యాపురంబయ్యెనే? కలుకుంగలిగిన నులకత్రాళ్ళచే నల్లఁబడిన యీమంచయే నీకు నవరత్నసింహాసనం బయ్యెనా? భయంకరంబులగు నీభూతభేతాళ పిశాచగణంబులా నీకు భటసముదాయము? శవనికరంబుల దహించుచుండిన సొదగుంపా నీకుఁ గరదీపికాసహస్రములు? నాథా! నీరాజసం బెందుపోయినది? నీతేజం బెందుదాగినది? జీవితేశ్వరా! అశ్రాంతంబు పాదాక్రాంతులై నమస్కరించు సామంతులెల్ల నీకిప్పుడేల యడుగు నకుమడుఁగులొత్తకుండిరి? కరపల్లవంబులబంగారు పళ్ళెరంబులం బట్టి పురంధ్రీజనంబు నీకేల నీరాజనంబుల నెత్తకుండె? నీసత్యభాషామహిమంగురించి ప్రబంధంబుల నుడువు వందిమాగధజనం బెందుఁ బోయె? రాజచూడామణీ!

సీ. పసిడి మేడలలోన ♦ వసియించు ప్రభునకా
కటకటా! యీ వల్ల ♦ కాటి వసతి?
కనుసన్న దొరలచేఁ ♦ బనులందికొను మీాక
యీా నికృష్టపు మాల ♦ వాని సేవ
అలరుఁ దేనియలతో ♦ నారగించెడు మీాక
అకట! శవాల పిం ♦ డాశనంబు
జిలుగు బంగారు దు ♦ స్తుల ధరించెడు మీాక
పొలసు కం పొలయు నీ ♦ బొంతకోక

గీ. కనుల మీా యిట్టి దుస్థితిం ♦ గనిననాకుఁ
జావు రాకున్న దెంతని ♦ సంతసింతు
హా! హరిశ్చంద్ర! సారవి ♦ద్యా ఫణీంద్ర!
బుధజనమనశ్చకోర సం ♦ పూర్ణచంద్ర!

ప్రాణేశ్వరా! మన విపత్పరంపర కేనాటి కంతము లేకపోయెనే? నన్ను విక్రయించుటచే విశ్వామిత్రుని ఋణబాధ నిరవశేషముగాఁ దొలంగి యెక్కడనో మీారు కొంత సుఖముగా నున్నారని తలంచితిఁగాని నాకు సంభవించిన దాస్యమునకంటె వేయిమడుంగు లెక్కుడు నీచంబగు నీ చండాల సేవావృత్తియందుఁ జిక్కియున్న మీాకడకు జనిపోయిన మనలోహితాస్యుని కళేబరముతో నిట్లు వచ్చెదనని యెక్కనాఁడు దలంపనైతినే? నృపసార్వభౌమా! ధైర్యము వహించి యొక్కమాటైన నాడుము.

హరి.—ఏమీ! నీవు చంద్రమతివేనా? అయ్యో! వీఁడు నాకొడుకు లోహితాస్యుఁడా? (కుమారు నెత్తుకొని)

శా. హా! సూర్యాన్వయవార్ధికౌస్తుభమణీ! ♦ హా! సద్గుణాంభోనిధీ!
హా! సౌందర్యనిరస్తమన్మథశతా! ♦ హా! పూర్ణచంద్రాననా!
హా! సల్లక్షణలక్షితాంగ లలితా! ♦ హా! మత్తభృంగాలకా!
హా! సేవాపరితోషితద్విజమణీ! ♦ హా! లోహితా! హా! సుతా!

తండ్రీ! పలుకవేమి? నిన్ను దుస్సహంబగు సేవకావృత్తికినప్పగించిన కిరాతుడైన నిన్నుఁ గన్నతండ్రిని నన్నొక్కమాఱు ఱెప్పలెత్తి చూడనైనఁ జూడవు. నాయనా! నీ వప్పుడే స్వర్గయాత్రం బట్టుటకు నీకేమి నూఱేండ్లు నిండినవి. కొడుకా! లోహితా!

సీ. మోయ లేదింకను ♦ మూఁపు కాయలు గాయ
సర్వసర్వంసహా ♦ చక్రతలము
ద్రాయ లేదింక గ ♦ ర్వాయత్తుల జయించి
యఖిలదిక్కుల విజ ♦ యాక్షరముల
నిలుప లేదింక స ♦ త్కుల కాంతను వరించి
సింహాసనమున నీ ♦ చిన్ని సుతుని
నలుప లేదింక ని ♦ ర్జర కోటి మెచ్చఁగా
నశ్వమేధాది య ♦ జ్ఞాదికముల
గీ. కన్న తలి దండ్రులగు మాకు ♦ నిన్ని నీళ్లు
విడువ వలసిన పనిఁగూడ ♦ నడువ లేదె
యిన్ని పను లున్న వే నీకు ♦ మన్న ఱేఁడ!
యెందు కీజాడ? లేచి రా ♦ యందగాఁడ!

చంద్ర — జీవితేశ్వరా! ఇంక నెక్కడి కొడుకు! మీరు ప్రాకృతులవలె శోకాంధకారంబున మునంగఁదగదు ముందు జరుగఁదగిన కుమారుని దహనవిధి కుపాయమేదైన నున్నచోఁ బరికింపుఁడు. ప్రొద్దుపొడవకమున్న పోయి కంటికగపడకున్న మా దొరసాని కాలకంటకియాజ్ఞ నుల్లంఘించినదాన నగుదును.
హరి — దేవీ! నిర్భాగ్యుఁడనై చండాలదాస్యంబున బొట్టబోసికొను నేను నీకే యుపాయమున సహాయము చేయఁగలను, చెప్పుము?

ఉ. అందరి కెట్టివో స్వవిష ♦ యంబున కట్టివె కాటిచట్టముల్
నందనుఁడంచు వీనిఁ గరు ♦ ణం గని యేలినవానియాన మీ

అం దగవా సతీ! కనిక ♦ రమ్మున కింత యెడమ్ము లేదు, మా
డం దొరకీక యిప్పు డిచ ♦ టన్ జితిఁ బేర్చుట కేను గర్తనే?

కావున నెట్లయిన మీదొరసాని నడిగి మాస్వామి కీయవలసిన మాడయుఁ జాతయు సంపాదించికొనిరమ్ము. ఇప్పుడు నాచేతనైన సహాయము నాకిందు రావలసిన పిండాశనము మానుకొనుట దక్క వేఱొండు లేదు.

చంద్ర—హా! విధీ! యెంతవాని కెంతటి దురవస్థఁ దెచ్చిపెట్టితివి? నాథా! యిట్టి యిక్కట్టులందును మీరు ధర్మపథంబు దొలఁగనందులకు నాకు సంతసమే కలుగుచున్నది. నేను మాదొరసానికడ కేగి మాడయు జాతయు నడిగెదను. ఆబిడకా కాసంతదయగూడ కలుగకున్న విధి యెట్లు విధించెనో యట్లగుఁగాక.

హరి—శీఘ్రముగఁ బొమ్ము అంతదనుకఁ గుఱ్ఱవాని కళేబరము నేఁ జూచుచుండెద.

హరి—(కుమారుని ముందుంచుకొని) హా! హా! యెంత ఘోరము సంభవించినదికొడుకా! లోహితా! (చంద్రమతి నిష్క్రమించును)

మ. చతురంభోధిపరీతభూతధరణీ ♦ సామ్రాజ్యసర్వస్వసం
తతధౌరేయుఁడ వయ్యు నీవొకనియిం ♦ టం గూటికై బంటవై
యతినైచ్యంబు వహించి దిక్కుసెడి యి ♦ ట్లైనాఁడ వేమందు నీ
బ్రతుకీనాఁటికి తెల్లవాఱెఁగద పు♦త్రా! యిన్నిబన్నాలతోన్.

తండ్రీ! నీప్రాణమునకా కాలసర్ప మెక్కడ దాపరించెను? నిన్ను గన్న తల్లిదండ్రులెన్నో దుఃఖంబు లనుభవింప రాళ్ళవలె బ్రతికియుండ నీవు దిక్కులేక యేకాకివై తుదకిట్లు దుర్మరణంబు పాలైతివే.

శా. నిన్నాపన్నగ ముగ్రతం గఱవఁ దం ♦ డ్రిం దల్లినిన్ జీరి యే
మన్నావో యపుడెంత బాధపడితో ♦ హా! పుత్రకా! నాకునై
యెన్నోబన్నము లందినావు తుదకి ♦ ట్లేకాకివై పోవ నేఁ
గన్నారం గననైతి నీయెడఁ గృత ♦ ఘ్నత్వంబు వాటించితిన్.

ఇంక దుఃఖించి యేమిప్రయోజనము? నీవు దీర్ఘాయుష్మంతుండ వగుదువని నుడివిన కాలజ్ఞులపల్కులే నిక్కువంబులగు నేని నీ కిన్ని కష్టంబులు రాకుండు. కాటిపన్నునకై పోయినదేవి యింకను రాకున్నదేమి? తెల్లవారినదే! ఏమా కలకలము?

(తెరలోఁ గలకలము) ఓహో పురజనులారా! మనరాజుగారియింట దొంగతనముచేసి ధనాసచే రాచబిడ్డం జంపిన యీశిశుహంతిని దలఁగోయవలసినదిగా రాజాజ్ఞ యైనది గనుక దీనిని వధ్యశిల యొద్దకిఁ దీసికొని పోవుచున్నాము.

హరి—[ఆకర్ణించి] రాజభటు లిక్కడకే వచ్చుచున్నారే.

భటు—[ప్రవేశించి] ఓయీ! వీరదాసూ! రాజు నాన మేర కీబాల హంత్రినిఁ దల నఱుక మీ వీరబాహు నీ కుత్తర మిచ్చినాఁడు. ఇదిగో నాతని యానవాలు దీని నింకఁ దల నఱుకుము.

హరి—(స్వగతము) ఏమిది! నాకన్నుల కేమైన భ్రమకలిగెనా? నిక్కవముగానే చంద్రమతినిఁ జూచుచున్నానా? ఈ శిశుహంత్రి చంద్రమతియా? (ప్రకాశముగా) అయ్యలారా! మీరు నేరస్థాపనయందుఁ బొరపాటు పడరుగద? తిన్నఁగ నాలోచింపుఁడు.

భటు—ఏమోయీ! మహారాజుగారి యాజ్ఞకే యెదురుచెప్పుచున్నావు? నీకీ యధికప్రసంగ మెందులకు? వెంటనే రాజాజ్ఞ నిర్వర్తింపుము. మేమింకఁ బోవుచున్నాము.

(నిష్క్రమింతురు.)

హరి—(చంద్రమతిని సమీపించి దుఃఖముతో)

శా. హా! కాంతా! జగదేకపావనివి యీ ♦ యన్యాయ్యపున్నింద నీ
కాకల్పించుట రాజు నిర్దయుఁడె యో ♦ గ్యాయోగ్యములూన్నాఁడే
లోకంబంతయు నస్తమించెనె దయా ♦ ఘుం డైన దేవుండు లేఁ
డే కాపాడఁగఁ గర్మసాక్షి పయి లేఁ ♦ డే సర్వముం జూడఁడే.

చంద్ర—నాథా! దుఃఖింపకుఁడు. దైవము లేకేమి? నాపూర్వజన్మసంచితపాపఫలంబున నిజమో, యబద్ధమో, కాశికాపురాధీశ్వరునిచే శాశ్వతమైన యీలాటినింద యారోపింపబడి స్వచ్ఛమైన నీకులంబునకెల్ల నొక కళంకంబు దెచ్చిన పాపాత్మురాలనైతి.

హరి—ఏమీ! జగదేకపావనియగు నీయందే యొకనీచుఁడు నిందారోపణ మొనరించెగా? ఎట్లు?

చంద్ర—నాథా! అవధరింపుఁడు. అట్లు మీచే సెలవందికొని పోవుచుండ దారిలో నొక బాలశవము నాకాలికిఁ దగిలెను. అంత మతిచలించినదాననై యాకళేబరము మన లోహితునిదే మోయని పరికించుచుండ యమకింకరులం బోలిన రాజభటు లచ్చోటికి వచ్చి "ఓసీ! పాపాత్మురాలా! రాచబిడ్డ నేల చంపితివే"యని నగలమూట నొకదానిని నాయొడిం బడవైచి దొంగచిక్కెనని నన్నుఁ దన్నుచు రాజసాన్నిధ్యంబునకుం గొంపోవ నతఁ డతి కుపితమనస్కుండై నాతల నఱుకుమని యాజ్ఞాపించె. ఇదియే నానిందకుఁ గారణము

హరి—అకటకటా! ధర్మమునకు నేఁటి కెంతటి దుస్థితి సంభవించినది! తన చిత్తంబు మెప్పింపవలయునని సేవకు లెవ్వరిపైననో నేరమారోపించి తనయెదుట నిల్పినతోడనే న్యాయాన్యాయములు విచారింపకుండ నిరపరాధులఁగూడ సాపరాధులఁజేసి శిక్షించుచుండిన యీలాటి రాజులుండిరేమి! మండిరేమి! దేవీ! చంద్రమతీ! నేఁటితో మన యాశాబంధముగూడఁ దీరిపోయినది. నేనింక నాస్వామినాజ్ఞ నెఱవేర్పక

తప్పదుకదా! ఇదిగో ఖండితులైన యపరాధులరక్తపంకముచే నెఱ్ఱనైయున్న యీ వధ్యశిల నీవింక నారోహింపుము. కులకాంతను నిన్నొక్కనికి విక్రయించిన యీకృతఘ్నునకు స్త్రీహత్యాపాతకముగూడ రాఁదగదే.

చంద్ర—(వధ్యశిల నారోహించి) నాథా! మీరింక నాకై చింతింపకుఁడు. మీరెఱుంగని ధర్మములు లేవుగదా. నన్ను జంపుటవలన సంభవింపఁగల పాపము నిరపరాధులశిక్షించు నీకాశీకాపురాధీశ్వరుఁ డెందుఁగాని మిమ్మంటనేరదు. అదిగాక రాచబిడ్డను జంపితినను నీచమైన నిందమోసిన నేనింక బ్రతికిమాత్రమేమి ప్రయోజనము? ఎక్కడనో నీచపుచావు చావకుండ నాజీవితేశ్వరులగు మీచే నేఁ జావఁగలిగినందులకు నేను బూజ్యురాలనే. మీరింక నిష్కళంకచిత్తమున మీసత్య నిరూఢి వెల్లువెల్లం బ్రకాశింపింప నాతలఁ దుంచి మీస్వామియాజ్ఞ నెఱవేర్పుఁడు. ప్రాణపతీ! నాకడసారి వందన మందికొనుడు.

హరి—హా! హా! దుర్భరము, దుర్భరము, దేవీ నీవెంతచెప్పినను నాకూఱటజనించుటెట్లు?

సీ. నీవేకదా నాకు ♦ నిఖిలేప్సితంబులఁ
గరగతంబు లొనర్చు ♦ కల్పలతవు
నీవేకదా నాకు ♦ నిత్యసత్యయశంబు
దరిఁజేర్చుచుండెడు ♦ ధైర్యలక్ష్మి
నీవేకదా ఘోర ♦ దావానలమునుండి
మమ్ము రక్షించిన ♦ మానవతివి
ఈవేకదా మాని ♦ ఋణబాధఁ దొలగించి
పరువు నిల్పినయట్టి ♦ భవ్యమతివి
గీ. నీవెకా నానిధానంబ ♦ నీవె కావె
నాకులవిభూషణంబవు ♦ నలిననయన
అమరునే నాకు వేయి జ ♦ న్మములకైన
నిన్నువంటి సతీమణి ♦ నెలఁత మిన్న!

చంద్ర—నాథా! దుఃఖం బుపశమింపుఁడు.
హరి—ఇదిగో నేను దుఃఖము విడిచి పెట్టినాడను.

గీ. మానినీమణి! గతమెల్ల ♦ మఱచిపొమ్ము
బదిలపఱుపు మేకాగ్రత ♦ హృదయవృత్తి

భక్తిఁ గడసారి నా భగ ♦ వంతుఁ గూర్చి
నేత్రయుగ్మంబు మోడ్చి ధ్యా ♦ నించుకొమ్ము.

చంద్ర — పరమేశ్వరా! దీనబంధూ! దయాగుణ సనాథా! విశ్వనాథా!

మ. ఇదియే నాకడసారి ప్రార్థనము తం ♦ డ్రీ! సర్వభూతేశ! నే
నెద నే మోక్షపదంబుగోర నిఁక నె ♦ న్నే జన్మముల్ నాకునీ
వొదవం జేయుదు వన్ని జన్మముల కె ♦ ట్లో నిత్యసత్యవ్రతుఁ
సదసత్కార్యవిచారధీరుని హరి ♦ శ్చంద్రుం బతిం జేయుమీ.

ప్రాణేశ్వరా! నేనీ జన్మమున నీకొనరించు గడపటి నమస్కారమిదియే. ఇంక రాజాజ్ఞ నిర్వర్తింపుఁడు,

హరి — ఆహా! నా నాటకంబునకు నిర్వహణసంధి నాభార్యావధావిధానంబుతో ముగియుచున్నదిగదా! అయ్యో! నేనెంత ఘోరపాతకుఁడను! పాలవంటి కులంబెల్ల నాకులం కొనరించి యొక్కచండాలుని దాస్యం బంగీకరించినది. చాలక శరణాగతులగు వారిపైనను స్త్రీజనంబుపైనను గృపాణ మెత్తక రక్షింతునను నాప్రతినఁగూడ భంగము గావింపఁ జేపట్టిన కులకాంతను నిరుపమాన పతివ్రతాలలామను జేతులారఁ దలఁగోయ సాహసించుచున్నాను. అయ్యో! స్వామియగు వీరబాహు నన్నే యీ కార్యంబున కేల నియమింపవలయు? తానే రాజాజ్ఞ నిర్వర్తించిన నాకింత సంతాపము లేకుండుఁ గదా! దైవమా! యిన్ని దుఃఖములతో నన్నింతకాలము బ్రతుకనిచ్చిన దిట్టి స్త్రీహత్యాపాతక మొడికట్టుటకా? కటకటా! భూదేవీ! స్త్రీహత్యకుఁగూడఁ బాల్పడిన యీ చండాలుని పాపిణంబులఁ బోకార్చి నీభారము కొంత తగ్గించుకొనరాదా? భగవానుఁడా! లోకబాంధవా! నీవంశమెల్ల నిట్లపకీర్తిపాలు చేయుచున్న యీ నీచహరిశ్చంద్రుని నీసహస్రకిరణంబులచేత భస్మీభూతునిఁ జేయలేవా? మునిజనగరిష్ఠా! వసిష్ఠా! ఈనీశిష్యుని పాపకర్మంబులఁ గన్నారఁ జూచుచుండియుఁ బ్రళయకాలనిర్ఘాత సమమైన నీశాపవాక్కును విడువకున్నావేమి? ఛీ! ఛీ! దక్షిణహస్తమా! నీవు దినక్రమమున నీసుకృతములన్నియు మంటగల్పికొనతుద కేమి కానున్నావు?

ఉ. కమ్మనియాలనేతమునుఁ ♦ గాఁ సవనాగ్నిని దృప్తిసేయు పు
ణ్యమ్ము సగమ్మణంగె మన ♦ నమ్మనఁ బీనుఁగు లంటుటఁ వివా
హమ్మున నేసతిన్ విడువ ♦ నంచు స్పృశించితొ తచ్ఛిరమ్ము నా
కొమ్మను జంప నాసగము ♦ గూడ నశింపదె పాపిహస్తమా!

ఖడ్గమా! నీవెంతయపకృతికి బాల్పడుచుంటివి!

చ! విడిచితిరాజ్యమైన సర ♦ వింగులకాంతనునైనఁ గన్నయీ
కొడుకునునైన నిన్ను నను ♦ గుంగతి జూచితిగాని ఖడ్గమా!
కడకిటు వల్ల కాటి కధి ♦ కారము వచ్చినయప్పుడైన నీ
విడువనె యాకృతజ్ఞతయు ♦ పీడి వధింతువె నాసతీమణిన్ ?

ఛీ! ఏమి నామతి చాంచల్యము. పవిత్రమైన సత్యవ్రతరక్షణార్థము నేనిప్పుడెంత సాహసమైన నాచరింపవలసినదే. గావున,

సీ. హృదయమా ! సతికి నా ♦ ఋణమెల్ల సరిపోయె
 నీ కేటియాస యీ ♦ నెలఁతపైన
మోహమా ! నీకాల ♦ ము గతించె మాచెంత
 బ్రతుకు మెందేని ♦ దంపతులపొంత
దుఃఖమా! నీవున్న ♦ దోసఁగు తప్పదుమాకుఁ
 దొలఁగి పొమ్మింక నా ♦ తలఁపు వీడి
ఖడ్గమా! మానినీ ♦ కంఠరక్తముగూడ
 జవిచూడఁగలవు ని ♦ శ్చలత గొనుము

గీ. సత్యమునకయి యీహరి ♦ శ్చంద్రువంశ
మంతరించెడుఁగాక శ్రీ ♦ హరునిమీఁద
మనసు గుదిఁ జేసి హా! చంద్ర ♦ మతి! త్వదీయ
కంఠమర్పింపు నీపతి ♦ ఖడ్గమునకు.

[అని కత్తినెత్తగా హఠాత్తుగా విశ్వామిత్రుఁడు ప్రవేశించి నివారించి]

భళి! భళీరే! హరిశ్చంద్రా! చాలు చాలు నీ సాహసకర్మంబు. ఛీ! ఛీ! నీవెక్కడనో రాకాళికి జన్మింపవలసినవాఁడవు నీముఖముజూచిన దురితము. విపక్ష శిక్షాదక్షం బగు నీకౌక్షేయము నేటి కీలాటి లతాతన్వుల జంప సిద్ధపడెగా? " ఆఱునెలలు సాముజేసి మూలనున్న ముసలమ్మ నోడించి" నట్లు నీ భుజబలం బీలాగున గుసుమకోమలులం జంపుటకు నక్కఱకు వచ్చెనుగా? నీకులగురుండగు వసిష్ఠుండు నీకు ధనుర్వేదము నేర్పిన దిందుకేనా? జగద్వంద్యమగుసూర్యవంశంబునంబుట్టి మావంటివారికెల్ల దలవంపులగునట్లొక్క చండాలుని దాస్యంబునకు జొచ్చుటచాల

స్త్రీహత్యకుం గూడఁ బాల్పడితివిగా? దుర్మార్గుఁడా! సమంచిత సాధ్వీమతల్లి యగు నీయిల్లాలిం జంపి నీవింక నేస్వర్గ రాజ్య మేలఁ దలంచితివి? ఇప్పటికైన నా మాట విని సౌందర్యసీమ లగునా ముద్దు కూతులం బరిణయంబగుము. నీ దారా పుత్రుల ప్రాణ దానంబును, రాజ్యప్రదానంబు ననుగ్రహించెద వినుము. నావాక్యము లమృతోపమానములు సుమీ!

హరి—[నవ్వి] గాధేయా! ఈనీతులు నా కవసరములేదుగాని మీరింక నిక్కడ నుండి తొలఁగి పొండు. నా పూనిక మాన్ప నింక మీ తరముకాదు! పొండు. పొండు.

విశ్వా—కాని నీ వనుభవించెదవు. [స్వగతము] నేనిప్పుడేమి సేయుదును?

హరి—దేవీ! ఇఁక సిద్ధముగా నుండుము.

విశ్వా—[తత్తరముతో] హరిశ్చంద్రా! యీపాటికి శాంతింపుము. నీ గురువే జయించెను. నేనే యోడిపోతి.

హరి—అయ్యా! మీమాటలు నాకర్థము కావు. గురువేమో జయమేమో నే నెఱుఁగను. పొండావలకు.

విశ్వా—[దిక్కులకుపరువెత్తుచు] నక్షత్రకా! నేనిప్పుడేమి సేయుదునురా? ఓ దేవేంద్రా మీరైన హరిశ్చంద్రుని వారింపుఁడు. హరిశ్చంద్రా! శాంతింపుము.

శా. సత్యశ్రీనిధివైతి నీ గురు ప్రతి ♦ జ్ఞావాక్యము ల్సెల్లె స్త్రీ
హత్యాదోషముఁ గట్టికోకు మిపుడా ♦ ర్యా భర్త విశ్వేశుండే
ప్రత్యక్షంబగు నీదు దేశికునితోఁ ♦ బాలింపుమా నన్నుఁ బ్రా
ణత్యాగం బొనరింతు లేనియెడ న ♦ న్యాయంబుగా నీకునై.

[మరల దిక్కులకు బరువెత్తుచు]

శా. వేరంబుల్ దిగ ద్రిమ్మి కాళ్ళ బడినన్ ♦ వేధింతువేమీ వసిష్ఠా! రా యిప్పుడు పెండ్లివారి నడక ♦ ల్సాగింపకయ్యా! మహేంద్రా! రాజిప్పటికే తెగించి తన కా ♦ ర్యం బెల్ల నిగ్గించె నేమో రా రండిఁక జచ్చుదాక బిగియిం ♦ పుల్గూడ వెవ్వారికిన్.

ఓ కాశీవిశ్వనాథా! నీవైన నీ రాజేంద్రుని వారింపుము.

[పార్వతీ సహితుండై పరమేశ్వరుం డింద్ర వసిష్ఠులతోఁ బ్రవేసించును.]

పర—శా. శాంతింబొందుము త్రిశంకునందన! హరి ♦ శ్చంద్రా! భవత్సత్యవి
క్రాంతిన్ మెచ్చితి, వచ్చితిన్ వరములన్ గైసేయ నీ సద్యశ

స్సంతానంబులు వియ్యమంది సకలా ♦ శాదంతి దంత ప్రభా
సంతానంబులతో నిరంతరము వి ♦ శ్వ స్వస్వమై క్రాలెడిన్.

హరి—[ప్రాంజలియై] మానినీ వృత్తము

జయ జయ సురగంగా ♦ సంగత స్వోత్తమాంగా!
జయ శరధినిషంగా! ♦ శైలజాతాభిషంగా!
జయ వృషభతురంగా! ♦ సాధు చిత్తాబ్జభృంగా!
జయ జయ ధవళాంగా! ♦ సంతతానంద సంగా!

మహాత్మా! గిరీశా! నమస్కారము. మహేంద్రా! వందనము. గురూత్తమా! అభివాదము.
వసి—వత్సా! హరిశ్చంద్రా! నీ యెడఁ బరమేశ్వరుఁడు ప్రసన్నుండయ్యె. నీ కింకఁ కష్టములు తొలంగినవి.
పార్వ—చంద్రమతీ! పతివ్రతాతిలకంబగు నీచే లోకంబంతయుఁ బవిత్ర మైనది. నీకేమి వరములు కావలయునో కోరుము.
చంద్ర—అమ్మా! మీరు ప్రసన్నతం జెందిన నీయరాని దేమున్నది? చనిపోయిన రాచబిడ్డం బ్రతికించి నాయపవాదంబుఁ బాపుము.
పార్వ—సాధ్వీమణీ! నీధర్మ గుణంబునకు మెచ్చితి. రాచబిడ్డతోఁ గూడ నీ కుమారుఁడును, సజీవుఁ డగు గాక! లోహితాస్యా! లేచిరమ్ము. [లేవనెత్తును]

[తల్లిదండ్రులు కౌఁగలించికొందురు.]

లోహి—మిత్రులారా! నేఁ గోసిన కుశలెక్కడ?
పర—కుట్టా! నీ గురువునకుఁ జేరినవి. తొందర పడకుము. హరిశ్చంద్రా! నీవింక నీ రాజధానికిఁబోయి పట్టభద్రుఁడ వగుము.
హరి—అయ్యో! చండాల దాసుఁడ నైన నా కింక రాజ్య మెందులకు? మీదర్శన భాగ్యము లభించెఁ జాలదే?
విశ్వా—హరిశ్చంద్రా! సత్య వ్రతంబుఁ బరీక్షింప నేనే నీకిన్ని కష్టంబులఁ దెచ్చి పెట్టితిని. ఇది యంతయు నాయీ కల్పితము చూడు,

గీ. కడకు నిను దాసునిగఁ గొన్న ♦ కాటి ఱేఁడు
పరయముఁడుగాని కడజాతి ♦ వాఁడు గాఁడు
ఇపుడు నీవు వసించెడు ♦ నిప్పాలంబు
సవనవాటంబు గాని మ ♦ సనము గాదు.

మఱియు, క. పనికత్తెగ నీ వనితం
గొని నాతఁడు బాలచంద్ర ♦ కోటీరుఁడు గాక
నిజముగా విప్రుఁడు గాఁ
డనఘా! హరసేవ దొరకు ♦ నా యన్యులకున్.

కావున మరల నీ రాజ్యము నీవు గ్రహించి నన్నుఁ జరితార్థునిఁ జేయుము.
వసి—వత్సా! యీ విశ్వామిత్రుని ప్రార్థన మంగీకరింపుము.
హరి—గురూత్తమా! యిమ్మహనీయుఁడు నన్నుఁ బ్రార్థింప వలయునా?
వర—విశ్వామిత్రా! నీచేతితోఁ గిరీట మాతని శిరం బలంకరింపుము.
దేవే—గాధేయా! నాఁడు సభలో సకల మునిగణంబుల సమక్షమునఁ జేసిన ప్రతిజ్ఞం జెల్లించుట కిదియే యదను గావున నీ పరమేశ్వరు నాజ్ఞ శిరసా వహించి నిత్య సత్యవ్రతుండగు నీ హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి నీ చేతులార బట్టాభిషిక్తుం జేసి నీ తపశ్శక్తి యంతయు ధారపోయుము.
విశ్వా—[అట్లు చేసి] ఇదిగో నాతపశ్శక్తి యంతయు నీకే ధారవోయు చున్నాను. పరిగ్రహింపుము.
వసి—విశ్వామిత్రా! యిప్పటి కయిన నెవరు గెల్చిరో చెప్పుము.
విశ్వా—చాలు చాలు. విశ్వామిత్రుఁడు నీకోడెనని తలంచు చున్నావు కాఁబోలు. సాటి రాచబిడ్డ యగు మా హరిశ్చంద్రుని సత్య యశంబుఁ బ్రకటింప నుద్దేశించి సఫలీకృత మనోరథుండ నగు నాకుఁ బరాజయ మెక్కడిది? యిన్ని కష్టములు పడ కున్న నితని కీర్తి లోకమున కిట్లు వెల్లడి యగును!
హరి—నిజము, ఇమ్మహనీయుని వచనంబులు యదార్థములు. చూడుఁడు.

గీ. కఱగినను గాని పసిఁడికి ♦ గాంతిరాదు
దఱచినను గాని పాలఁ జే ♦ కురదు వెన్న
యొఱచినను గాని మణికైన ♦ నొఱపురాదు
ఇడుమలను గాని నరున కే ♦ ర్పడదు కీర్తి.

దేవే—విశ్వామిత్రా! నాఁడు నేను సభలో

గీ. సరసులగు పండితుల విను ♦ ర్సనము లెల్ల
గడచినదె కద నిర్దుష్ట ♦ కావ్య మగును
తన కళత్ర సుత ప్రాణ ♦ ధనము లడఁగు
సమయమున నిల్చియున్నదే ♦ సత్య నిష్ఠ.

అని వక్కాణించిన దందుకే.

వర—హరిశ్చంద్రా! నీ కింకేమి కావలయును?
హరి—దేవా! నేనింకఁ గోరఁదగిన దేమున్నది?

మ. తనయుండాత్తనయుండు దుర్విషలస ♦ ద్దర్వీవర గ్రస్తుఁడై
మనియెన్ జెట్టునఁ గొక్కు పక్షిగతి సం ♦ సారంబు నిర్భిన్నమై
చనినన్ జేరితి నాలు బిడ్డల, నికృ ♦ ష్టంబైన దాస్యంబు వా
సెం, దనిర్వాచ్యసుఖంబు దక్కె, నశేయిం ♦ చెన్ దుష్టనిందావళుల్.

అయిన దేవర ప్రసన్నులం జెందిరి గాన నిట్లగుఁ గాక!

మంగళమహాశ్రీవృత్తము.

శ్రీలెసఁగ ధారుణి స ♦ శేష మగుపంటలు వి ♦ శేషముగఁ బండెడిధరిత్రీ
పాలకులు రాష్ట్రముల ♦ బాడిమెయి నేలుదు ర ♦ పారకరుణారససమృద్ధిన్
జాలఁగ వసుంధర న ♦ సత్యము నశించును ♦ సత్యమె జయంబువహియించున్
ధీలలితులైన కవి ♦ శేఖరుల యభీష్టములఁ ♦ దీర్చెదరు గాత నృపమాళుల్.

వర— తథాస్తు. [అందరు నిష్క్రమింతురు.]

గద్య

ఇది హరితస గోత్ర పవిత్ర నృసింహ మనీషి వర పుత్ర బుధ
జన విధేయ లక్ష్మీకాంత నామధేయ ప్రణీతంబైన
శ్రీ సత్యహరిశ్చంద్రీయ నాటకంబున
సర్వంబును సంపూర్ణము.



లక్ష్మీ పవర్ ప్రెస్, తెనాలి/1000-7-39.